

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 0320-3077

УКРАЇНСЬКЕ МОВО- ЗНАВ- СТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Засновано в 1973 р.

Випуск 1(47)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 0320-3077

UKRAINIAN
LIN -
GUIS -
TICS

Interagency
scientific
journal

Founded in 1973

Issue 1(47)

У збірнику вміщені дослідження з актуальних проблем історії мови, граматики-логії, когнітивної лінгвістики, лінгвопоетики.

Для викладачів, наукових працівників, учителів, студентів.

**РЕДАКЦІЙНА
КОЛЕГІЯ**

А. К. Мойсієнко, д-р філол. наук, проф. (відп. ред.);
І. В. Козленко, канд. філол. наук, доц. (заст. відп. ред.);
І. М. Арібжанова, канд. філол. наук, доц. (відп. секр.);
Й. Ф. Андерш, д-р філол. наук, проф. (Оломоуць, Чехія);
О. В. Бас-Кононенко, канд. філол. наук, доц.;
Ф. С. Бацевич, д-р філол. наук, проф.;
Ю. Бестерс-Дільгер, д-р габілітований, проф. (Фрайбург, Німеччина);
П. І. Білоусенко, д-р філол. наук, проф.;
Л. П. Гнатюк, д-р філол. наук, проф.;
А. П. Загнітко, д-р філол. наук, проф.;
С. Я. Єрмоленко, д-р філол. наук, проф.;
І. В. Кононенко, д-р філол. наук, проф. (Варшава, Польща);
Л. М. Костич, канд. філол. наук, доц.;
М. Мозер, д-р габілітований, проф. (Відень, Австрія);
В. М. Мокієнко, д-р філол. наук, проф. (Санкт-Петербург, Росія);
Ю. Л. Мосенкіс, д-р філол. наук, проф.;
О. С. Снитко, д-р філол. наук, проф.;
М. І. Степаненко, д-р філол. наук, проф.

**Адреса
редколегії**

Інститут філології,
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, Україна, 01601;
☎ (38044) 239 33 49

Затверджено

Вченою радою Інституту філології
04.10.16 (протокол № 2)

Зареєстровано

Міністерством інформації України.
Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 3745 від 25.03.09

Постановою президії ВАК України
від 14.04.2010, пр. № 1-05/3

**Засновник
та видавець**

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Свідоцтво внесено до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

**Адреса
видавця**

ВПЦ "Київський університет" (кімн. 43),
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, Україна, 01601,
☎ (38 044) 239 32 22; факс 239 31 28

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2017

This volume contains researches on topical issues of history of language, grammar, cognitive linguistics, linguopoetics.

It is intended for lecturers, researchers, teachers and students.

**EDITORIAL
BOARD**

A. Moysiienko, Doctor of Philology, Prof. (chief editor);
I. Kozlenko, Candidate of Philology, Doc. (deputy managing editor);
I. Aribzhanova, Candidate of Philology, Doc. (executive secretary);
Y. Andersh, Doctor of Philology, Prof. (Olomouci, Czech Republic);
O. Bas-Kononenko, Candidate of Philology, Doc.;
F. Batsevych, Doctor of Philology, Prof.;
Yu. Besters-Dilger, Dr Hab, Prof. (Freiburg, Germany);
P. Bilousenko, Doctor of Philology, Prof.;
L. Hnatiuk, Doctor of Philology, Prof.;
A. Zahnitko, Doctor of Philology, Prof.;
S. Yermolenko, Doctor of Philology, Prof.;
I. Kononenko, Doctor of Philology, Prof. (Warsaw, Poland);
L. Kostych, Candidate of Philology, Doc.;
M. Mozer, Dr Hab, Prof. (Vienna, Austria);
V. Mokiienko, Doctor of Philology, Prof. (Saint Petersburg, Russia);
Yu. Mosenkis, Doctor of Philology, Prof.;
O. Snitko, Doctor of Philology, Prof.;
M. Stepanenko, Doctor of Philology, Prof.

**Editorial board
address**

Institute of Philology,
14 Taras Shevchenko blvd, Kyiv 01601, Ukraine,
☎ (38044) 239 33 49

**Recommended
by**

Academic Board of Institute of Philology
4 Oct 2016 (protocol № 2)

Registered by

Ministry of Information of Ukraine.
State registration certificate
Series KV № 3745 (25 Mar 1999)

Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine
14 Apr 2010 (protocol № 1-05/3)

**Founder
and editor**

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Publishing house "Kyiv University"
The certificate is added to state registry
ДК № 1103 (31 Oct 2002)

**Publisher
address**

Publishing house "Kyiv University" (off. 43),
14 Taras Shevchenko blvd, Kyiv 01601, Ukraine,
☎ (38044) 239 32 22; fax 239 31 28

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials. Manuscripts and memory drives will not be returned.

ІСТОРІЯ МОВИ

УДК 811.163.1'342.8 (091)

Лідія Гнатюк, д-р філол. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

АКЦЕНТУАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ТЕКСТАХ Г. СКОВОРОДИ І Т. ШЕВЧЕНКА

Узагальнено спостереження І. Огієнка щодо специфіки наголошування в церковнослов'янській мові української редакції XVII–XVIII ст., яка істотно відрізнялася своєю вимовою й акцентуаційною системою від церковнослов'янської мови російської редакції, і показано продовження цієї староукраїнської книжної традиції в мовній практиці Г. Сковороди і Т. Шевченка.

Ключові слова: історія українського наголосу, староукраїнська книжна традиція, українська система наголошування, церковнослов'янська мова української редакції, церковнослов'янська мова російської редакції.

В українській лінгвістиці досі мало вивченим залишається питання про специфіку української редакції церковнослов'янської мови, яка, як відомо, відіграла значну роль в історії української культури минулих століть, передусім в історії української духовності. Відомо, що аж до 1784 р. (коли київський митрополит С. Миславський, догоджаючи Катерині II, видав наказ навчати студентів Київської академії чистої російської вимови богослужбових текстів) по українських церквах тексти, написані церковнослов'янською мовою, читали відповідно до давньої традиції – з українською вимовою, замінюючи незрозумілі болгарські слова на зрозумілі питомі, щоб краще донести зміст сказаного до слухачів, тобто використовували церковнослов'янську мову української редакції (на відміну від церковнослов'янської мови російської редакції, якою послуговувалися в Росії) [Огієнко, 1995 : 125; Огієнко, 1930 : 72].

На специфіку давньоукраїнської церковної вимови, наближеної до живої народної мови, уже з XI ст. вказують помилки, які робили писарі при переписуванні книг. Так, за спостереженням І. Огієнка, уже Ізборник Святослава 1073 р. засвідчує, що *л* читали як [*i*], *і* як [*u*], *е* як [*e*], *г* як [*z*] [Огієнко, 1930 : 75].

Одним із важливих елементів вимови є наголос. На жаль, історія українського наголосу кінця XVI–XVIII ст., попри істотний внесок І. Огієнка [Огієнко 1925; Огієнко 1926; Огієнко 1928; Огієнко 1932; Огієнко 1952 : 20–49] та дослідження інших лінгвістів [Веселовська; Гальчук; Жовтобрюх; Зинякова, 1995; Зинякова, 1996], вивчена ще недостатньо.

Мета пропонованої статті – узагальнивши спостереження І. Огієнка щодо специфіки наголошування в церковнослов'янській мові української редакції, показати продовження цієї староукраїнської книжної традиції в мовній практиці Г. Сковороди і Т. Шевченка.

Істотну відмінність у наголошуванні богослужбових текстів в Україні та Росії І. Огієнко показав на прикладі зіставлення Службеника 1604 р. – першого друкованого службеника з українськими наголосами, поширеними в той час у церковному вжитку в Україні, що вийшов у Стрятинській друкарні (якою тоді керував Памво Беринда) в Галичині, та Службеника 1656 р., виданого в Москві [Огієнко, 1926]. Дослідник стверджував, що – з огляду на велику консервативність церковної вимови – у Службенику 1604 р. “перед нами вимова перших віків християнства на Україні, може, ще віку десь XII–XIII, а то й давніше” [Огієнко, 1926 : 5]. Прикметним є те, що київські видання Службеників 1620 і 1629 рр. мають ті самі наголоси, що й “Службеник Стрятинський” [Огієнко, 1926 : 5], що спричинило поширення цих наголосів по Україні.

Іменні частини мови в українській редакції Службеника мали переважно кореневий наголос (за винятками *законъ*, *народъ*, де наголос падає на префікс), який зберігали і при відмінюванні:

“Стрятинський Службеник”
(1604)

безаконіє
безболъзнены

“Московський Службеник”
(1656)

беззаконіє
безболъзнены

<i>бо́л ъзнь</i>	<i>бол ъзнь</i>
<i>бы́тіє</i>	<i>бытіє́</i>
<i>врагъ, вра́га</i>	<i>врагъ, врага́</i>
<i>врата́</i>	<i>врата́</i>
<i>врачъ, врача́</i>	<i>врачъ, врача́</i>
<i>всѣго</i>	<i>всего́</i>
<i>вто́рый</i>	<i>второ́ый</i>
<i>гла́ва</i>	<i>глава́</i>
<i>даръ, даро́вь</i>	<i>даръ, даро́вь</i>
<i>дне́вный</i>	<i>дневно́ый</i>
<i>жи́лиште</i>	<i>жили́ште</i>
<i>жи́тіє</i>	<i>житіє́</i>
<i>за́конъ</i>	<i>законъ́</i>
<i>зе́мный</i>	<i>земно́ый</i>
<i>зв ъзду і зв ъзду́</i>	<i>зв ъзду́</i>
<i>ле́гко</i>	<i>легко́</i>
<i>ми́рскій</i>	<i>ми́рскі́й</i>
<i>на́родъ</i>	<i>наро́дь</i>
<i>него, въ не́го</i>	<i>от него́</i>
<i>но́ваго, но́ваго</i>	<i>но́ваго</i>
<i>сре́да</i>	<i>среда́</i>
<i>ста́на</i>	<i>стана́</i>
<i>ше́стый</i>	<i>шесто́ый</i>

та ін. [Огієнко, 1926 : 17–28].

Традиційність кореневого наголосу в деяких словах підтверджує і “Євангеліє учителное” М. Смотрицького 1616 р.: *главы* (УЄ, 199), *в языках* (УЄ, 199).

За спостереженням І. Огієнка, у дієсловах на *-ати* в українській редакції церковнослов'янської мови, на відміну від російської редакції, наголос зазвичай падав на суфікс *-а-*, у дієсловах на *-овати* – також на *-а-*, у дієсловах на *-ити* – на суфікс *-и-* (у російській редакції в усіх названих випадках – на корінь):

“Стрятинський Служебник”
(1604)

глагоláти
д ъláти
испов ъдáтися
пов ъдáти
д ъйствовáти
миловáти
шествовáти
избавítися
исправítити
славítити

“Московський Служебник”
(1656)

глаго́лати
д ъ́лати
испов ъ́датися
пов ъ́дати
д ъ́йствовати
ми́ловати
ше́ствовати
изба́витися
испра́вити
сла́вити

[Огієнко, 1926 : 13–14, 17–28].

Українська і російська церковна вимови відрізнялися також наголошуванням суфіксів *-énn-*, *-ánn-* у прикметниках, дієприкметниках і похідних від них прислівниках. Послідовне наголошування суфікса *-énn-* І. Огієнко помітив ще в “Адельфотесі”: *благоденствéнный, двойствéнный, д ъвствéнный, единствéнный, клятвéнный, явствéнно, множествéнный, молитвéнный, мужествéнный, существéнно* [Огієнко, 1952 : 43], а також у “Стрятинському Служебнику” 1604 р. (на відміну від російської вимови):

“Стрятинський Служебник”
(1604)

божествéнный
возлюблénного
д ъвствéнна
неисл ъдовáннаа
обрадováннаа
препрославлénна
уготовлénно

“Московський Служебник”
(1656)

божéственный
возлюбленного
д ъвственная
неисл ъдованнаа
обра́дованнаа
препросла́влена
угото́вленно

[Огієнко, 1926 : 17–28].

У рукописній копії 1734 р. з видання “Лисеївської Тріоди” писар також наголошував *-енн: непосредственно, естественно, преестественно, озлобленныя, божественныя* [Огієнко, 1932 : 11, 12, 22]. У Галичині ще в ХІХ ст. зберігався наголос *вещественный* на протигагу російському *вещественный* (УС, 72).

За спостереженням І. Огієнка, яскравою особливістю наголосу українських стародруків, зокрема “Стрядинського Службника”, є й те, що в них найвищий ступінь порівняння прикметників має наголос на формотворчому суфіксі, тобто на звуці, позначуваному літерою ** (*благочестив ѡишихъ, благородн ѡишимъ, в ѡрн ѡишихъ, пространн ѡиши* тощо), на відміну від російської мови, у якій найвищий ступінь звичайно зберігає наголос вищого ступеня [Огієнко, 1926 : 13]. Це підтверджує і З. Веселовська [Веселовська].

Отже, на початку ХVІІ ст. наголоси в українській та російській редакціях церковнослов'янської мови істотно відрізнялися. Наголоси, засвідчені в “Стрядинському Службнику” 1604 р., були, за переконанням І. Огієнка, не тільки тогочасними літературними, а й до певної міри відбивали живомовне наголошування. Порівняння наголосів цієї пам'ятки з акцентованими київськими пам'ятками того часу дало дослідникові підстави стверджувати, що вони здебільшого збігалися з наголосами у східноукраїнських говірках. Проте західноукраїнські говори зберегли давній український наголос послідовніше, ніж східноукраїнські [Огієнко, 1926 : 16–17].

Дослідивши акцентуацію іменників у граматиці М. Смотрицького 1619 р., І. Гальчук наголосив на тому, що скодифікований М. Смотрицьким варіант церковнослов'янської мови східнослов'янської редакції ґрунтувався на українській акцентуаційній системі [Гальчук : 90].

Проаналізувавши наголоси рукописної “Лисеївської Тріоди” 1734 р., І. Огієнко дійшов такого висновку: “Наголоси скрізь українські, відмінні від наголосів російських. Докладний аналіз цих наголосів дає повну картину українського церковного наго-

лосу в XVIII ст., що, зрештою, той самий, яким бачимо його і в віках XVI–XVII” [Огієнко, 1932 : 25].

Висновки І. Огієнка підтверджують і наші спостереження щодо використання української вимови церковнослов’янського письма одним із найосвіченіших мислителів XVIII ст. – Григорієм Сковородою (ми звернули увагу на специфіку його наголосів, коли працювали з рукописами; скрупульозно видані Л. Ушкаловим тексти Г. Сковороди відображають усі особливості автографів філософа, тому ми покликаємось на це видання).

Свого часу Д. Чижевський, уважно проаналізувавши фрагмент тексту Сковороди з діакритичними знаками над деякими словами, звернув увагу на те, що система наголосів філософа є українською [Čuževskyj : 22]. Вона відбиває живу вимову, поширену, як слушно зазначив М. Жовтобрюх, у південно-східних говорах української мови [Жовтобрюх : 70].

Цитати зі Святого Письма у Сковороди (з проставленим ним самим у деяких словах наголосом) свідчать про українське церковне наголошування (кореневе) виокремлених елементів: “Р\х: той сотрет твою *Гла́ву*” (С., 269), “Воскликните *на Гла́ву Язы́ков*” (С., 297), “Открыю задняя твоя к лицу твоему и покажу *язы́ком* срамоту твою...”(С., 789), “Се Тма покрыла Землю! И Мрак на *Язы́ках!*”, “Кто преїде на ону *Стра́ну* Моря...” (С., 941), “*Зв\зды* прелестныя: имже Мрак Тмы во В\кы Блюдется” (С., 947) поряд із флективним наголошуванням: “... во Мрак влюбившаяся *Зв\зда́*” (С., 947). На кореневе наголошування натрапляємо також у деяких загальновідомих фонетичних церковнослов’янізмах: *éлени* (С., 487).

Наголос *гла́ву* підтверджується і поетичним розміром у Пісні 6-й “Саду божественных п\сней”, хоча відповідного діакритичного знака в наведеному нижче прикладі й немає:

Освятї струи и нам, змію сотри *главу*,
Духа твоего, Христе, росу даждь и *славу* (С., 56).

За переважання кореневого наголосу в усіх відмінкових формах цього слова все ж (можливо, під впливом наголосів у Свя-

тому Письмі 1751 р., виданому в Москві, чи за аналогією до наголосу в повноголосному відповіднику *голова́* (наприклад, С., 952) в окремих випадках засвідчено і наголос на флексії: *глава́* (С., 256, 941), *главо́ю* (С., 944), *во глав * (С., 803).

Кореневе наголошування іменників засвідчено й у текстах Г. Сковороди поза цитатами зі Святого Письма: *гла́ва* (С., 237, 487, 738, 971), *гро́бы* (С., 750, 842), *в дво́ры* (С., 255), *зв \зды* (С., 947), *зе́рно* (С., 248, 254, 255, 402, 749), *в стра́ну* (С., 971) поряд із *страны́* (С., 789), *язы́ку* (С., 749, 897) поряд із *языку́* (С., 257), *язы́ка* (С., 257), *язы́кам* (С., 295), *язы́ками* (С., 897), *язы́ках* (С., 170) та ін.

Мовна практика мислителя відображає і послідовне наголошування суфікса *-ённ-*, *-анн-* у дієприкметниках *возб \шённы* (С., 962), *возвы́шенное* (С., 962), *избра́нных* (С., 896), *лише́нны* (С., 234), *наполне́нныя* (С., 259), *необузда́нная* (С., 902), *опроверже́нное* (С., 909), *повапле́нный* (С., 839), *посребре́нны* (С., 259), *раскуше́нное* (С., 802), *сотворе́нна* (С., 839), *созда́нного* (С., 967), *украше́нный* (С., 839), а також у похідних *несказанно* (С., 236), *созданно* (С., 242), *очище́нно* (С., 249), *утае́нно* (С., 249) та формах прикметників *Божестве́нное* (С., 945), *Божестве́нных* (С., 803), *Божестве́нныя* (С., 952), *веществе́нный* (С., 945), *во веще́ственном* (С., 944), *невеществе́нная* (С., 944), *невеществе́нныи* (С., 944), *огне́нный* (С., 945, 962), *земле́нныи* (С., 307) та ін.

Окремі дієприкметники з названими суфіксами традиційно наголошено й у висловах зі Святого Письма: “Еда *позна́нна* будут во тм \ чудеса твоя..?” (С., 293), “Зубы твои, яко стада *остриже́нных...*” (С., 325).

Припускаємо, що Сковорода наголошував і прикметники найвищого ступеня порівняння відповідно до української традиції (хоча в текстах наголоси не засвідчені): *искусн \йшу симмитрїю* (С., 216), *всепрехвальн \йшее око* (С., 436), *на главн \йшем м \ст * (С., 694) і под.

Відомо й те, що за українською церковною традицією займенники мали наголос *моєго, твоєго, своєго, вьсе́го, коєгождо, моєя, твоєя, своєя, сєя, всєя* тощо.

Навіть у XVIII ст. російська влада не змогла добитися цілковито російської вимови богослужбових текстів, “так що все-таки українська вимова по деяких церквах на Київщині й Волині, а особливо на Поділлі, трималася навіть до другої половини XIX-го віку” [Огієнко, 1952 : 27].

Притаманне староукраїнській книжній традиції кореневе акцентування в усіх словоформах лексеми *язик* ‘1) мова; 2) народ’ послідовно відбиває і мовна практика Т. Шевченка, що засвідчують передусім рими: “Од молдованина до фіна / на всіх *язіках* все мовчить, / Бо благоденствує” (Ш–1, 345, “Кавказ”); “Встане правда! Встане воля! / І Тобі одному / Помоляться всі *язіки* / Вовіки і віки” (Ш–1, 344, “Кавказ”); “І мечі в руках їх добрі, / Острі обоюду, / На отмщеніє *язікам*/ І в науку людям” (Ш–1, 365, “Давидові псалми”).

У текстах Шевченка натрапляємо й на кореневе наголошування прикметників, що також цілком можна пояснити впливом староукраїнської літературно-писемної традиції, у тому числі специфікою наголосів української редакції церковнослов'янського тексту: “І мене в сем”ї великій, / В сем”ї вольній, *новій* / Не забудьте пом’янути / Незлим тихим словом” (Ш–1, 371, “Як умру, то поховайте...”); “Пошли мені святее слово / Святої правди голос *новий!*” (Ш–2, 245, “Неофіти”), “І тихим, добрим, кротким словом / Благовістив їм слово *нове*, / Любов, і правду, і добро...” (Ш–2, 247–248, “Неофіти”); “І забудеться срамотня / Давня година, / І оживе добра слава, / Слава України, / І світ *ясний*, невечерній / Тихо засіє...” (Ш–1, 354, “І мертвим, і живим, і ненародженим...”); “Світе *ясний!* Світе тихий! / Світе вольний, несповитий!” (Ш–2, 350, “Світе ясний! Світе тихий!”); “Замовкли гармати, / Онімилі дзвони, / І громада покладає / *Земніє* поклони” (Ш–2, 145, “У неділеньку у святую”).

Водночас у Шевченка засвідчено і флективне наголошування прикметників *новий, ясний*: “Перед Нероном, / Перед Юпітером

новим, / Молились вчора сенатори / І всі патриції, і вчора / Ли-
лася Божа благодать” (Ш–2, 251, “Неофіти”); “О роде суетний,
проклятий, / Коли ти видохнеш? Коли / Ми діждемося Вашин-
тона / З *новим* і праведним законом?” (Ш–2, 258, “Юродивий”);
“Плете волоки, озуває, / І у кедрових стін *нових* / Про батькове
осля питає” (Ш–2, 358, “Саул”); “Присняться діточки мені, / Ве-
селяя присняться мати, / Давне-колишній та *ясний* / Присняться
сон мені!” (Ш–2, 354, “Поставлю хату і кімнату...”); “Орися ж
ти, моя ниво, / Долонь та горою! / Та засійся, чорна ниво, / Волею
ясною!” (Ш–2, 355, “Не нарікаю я на Бога...”; наголос поставле-
но Шевченком]. За спостереженням З. Веселовської, староукра-
їнські пам’ятки кінця XVI–XVII ст. уже засвідчують вагання
наголосу в прикметнику *новий* [Веселовська : 83]. Це явище, як
було показано вище, відбиває і мовна практика Шевченка.

Староукраїнську орфоепічну традицію відбиває наголошу-
вання Шевченком, як свідчать рими, деяких прикметників і діє-
прикметників: *похилённому*: “Як сніг, три пташечки летіли
/ Через Суботове і сіли / На *похилённому* хресті / На старій церк-
ві” (Ш–1, 314, “Великий льох”, наголос поставлено автором);
водночас засвідчено і кореневий наголос: “Козацька церква не-
величка / Стоїть з *похиленим* хрестом” (Ш–2, 39, “Сон” (“Гори
мої високії... ”)); *огнённая*: “Мітла з востоку / Над самим Віфліє-
мом, боком, / Мітла *огнённая* зійшла” (Ш–2, 319, “Марія”); *ог-
нённе*: “А батькових старих, кровавих, / Не ріки – море розли-
лось, / *Огнённе* море! Слава! Слава!” (Ш–1, 344, “Кавказ”;
наголос поставлено Т. Шевченком); *ненарождённим* у посланні
“І мертвим, і живим, і *ненарождённим* землякам моїм в Україні
і не в Україні моє дружнєє посланіє” (Ш–1, 348) та в поемі
“Марія”: “А мітла, / мітла *огнённая* світила, / неначе сонце,
і дивилась / На ту ослицю, що несла / В Єгипет кроткую Марію
і *нарождённого* Месію” (Ш–2, 320); *неутомлённис*: “Храми,
каплиці, і ікони, / І ставники, і мирри дим, / І перед образом Тво-
їм / *Неутомлённис* поклоні” (Ш–1, 346, “Кавказ”); *незцілённый*:
“Сповідали, причащали / Й ворожки питали – / Не помогло...
з *незцілённым* / В дорогу рушали” (Ш–1, 280, “У неділю не гуля-

ла”); наголос поставлено автором); *непрощénний*: “А тим часом *непрощénний* / Грішний умирає” (Ш–1, 390; наголос поставлено Т. Шевченком); “Їх із костьола повели / В *возобновлénній* покої” (Ш–2, 75, “Варнак”); *ізбрánний*: “Що Він зробив їм, той святий, / Той Назорей, той Син єдиний / Богом *ізбрánної* Марії...” (Ш–2, 245, “Неофіти”); *осквернénний*: “Чи буде правда меж людьми? / Повинна быть, бо сонце стане / І *осквернénу* землю спалить” (Ш–2, 363, “О люди! Люди небораки!”); наголос поставлено Т. Шевченком; водночас засвідчено і кореневий наголос: “– Якби-то, – думаю, – якби / Не похилилися раби... / То не стояло б над Невою / Оцих *осквернених* палат!” (Ш–2, 367, “Якось-то йдучи уночі”). У сучасній українській літературній мові зберігся прикметник *огнénний*, який успадкував особливості староукраїнського наголошування.

Отже, українська вимова богослужбового тексту церковнослов'янською мовою спирається на давню традицію. Відмінність української редакції церковнослов'янської мови від російської редакції засвідчують не тільки зафіксовані в текстах XVII–XVIII ст. наголоси, а й цитати зі Святого Письма у Григорія Сковороди та його власна мовна практика. Давня система українського церковного наголошування стала органічним елементом мовної свідомості й Тараса Шевченка, що яскраво відображають тексти його поезій.

ДЖЕРЕЛА

С. – Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода; за ред. Л. Ушкалова. – Х. : Майдан, 2010.

УС – Smotryckyj M. The Jevanhelijje ucytelnoje of Meletij Smotryckyj / introd. by D. A. Frick. – Cambridge : Harvard University Press, [1987]. – XVI, (Harvard Library of Early Ukrainian Literature / ed. Ch. O. Pritsak; vol. 2).

УС – Словарь російсько-український / зібрав і впорядкув. М. Уманець та А. Спілка. – Львів : з друк. т-ва ім. Шевченка, 1893. – Т. 1.

Ш–1 – Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1.

Ш–2 – Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Веселовська З. М.* Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI – початок XVIII ст.) / З. М. Веселовська. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1970.
2. *Гальчук І. Ю.* Наголос граматики М. Смотрицького як відбиття староукраїнської акцентної системи / І. Ю. Гальчук // Мовознавство. – 2008. – № 4/5. – С. 79–91.
3. *Жовтобрюх М. А.* Відбиття процесу становлення фонологічної системи української літературної мови у творах Г. Сковороди / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 59–70.
4. *Зинякова А. А.* Наголошення іменників жіночого роду на *-а, -я* в “Енеїді” І. Котляревського / А. А. Зинякова // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : зб. наук. пр., присвяч. пам'яті професора С. П. Самійленка. – Запоріжжя, 1996. – Ч. 2. – С. 22–25.
5. *Зинякова А. А.* Наголошення іменників середнього роду на *-о, -е* в “Енеїді” І. Котляревського / А. А. Зинякова // Мовознавство. – 1995. – № 2. – С. 38–47.
6. *Огієнко І.* Історія української літературної мови / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – К. : Либідь, 1995.
7. *Огієнко І.* Лисейська тріодь 1734 року : з історії укр. мови в XVIII віці / І. Огієнко. – Варшава : друк. Синодальна, 1932.
8. *Огієнко І.* Наголос jako метод означення місця виходу стародрукованих книжок : замітки з історії наголосу на послугах палеотипії / І. Огієнко // Записки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка. – 1925. – Т. 136/137. – С. 197–224.
9. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський Апостол / Іван Огієнко. – Т. І. – Варшава : Друкарня синодальна, 1930.
10. *Огієнко І.* Український літературний наголос / Іван Огієнко. – Вінніпег : The Christian Press, 1952.
11. *Огієнко І.* Український наголос на початку XVII віку / Іван Огієнко. – Жовква : ЧСВВ, 1926.
12. *Огієнко І.* Український наголос у XVI віці / І. Огієнко // Сборник статей в честь академика Алексея Ивановича Соболевского ; под ред. В. Н. Перетца. – Л., 1928. – С. 444–451. – (Сборник Отделения русского языка и словесности АН СССР; т. 101, № 3).
13. *Čyževskij D.* Literarische Lesefrüchte : Zur Sprache Skovorodas / D. Čyževskij // Zeitschrift für slavische Philologie. – 1934. – Bd. 11. – S. 21–22.

REFERENCES

1. Veselov'ska Z.M. (1970) Naholos u skhidnoslovyans'kykh movakh pochatkovoyi doby formuvannya rosiys'koyi, ukrayins'koyi ta bilorus'koyi natsiy (kinets' XVI - pochatok XVIII st.) [*Stress in the East Slavic languages in an initial*

stage of formation of Russian, Ukrainian and Belarusian nations (late 16th - early 18th century)]. Kharkiv: Vyd-vo Kharkiv. un-tu, 163 p. (in Ukrainian).

2. Hal'chuk I.Yu. (2008) Naholos hramatyky M.Smotryts'koho yak vidbyttya staroukrayyns'koyi aktsentnoyi systemy [*Stress of M.Smotryts'kyi's grammar as a display of Old Ukrainian accentuation system*]. *Linguistics*, no. 4/5, pp. 79-91 (in Ukrainian).

3. Zhovtobryukh M. A. (1972) Vidbyttya protsesu stanovlennya fonolohichnoyi systemy ukrayyns'koyi literaturnoyi movy u tvorakh H.Skovorody [*Display of the process of formation of phonological system in Ukrainian literary language in works of H.Skovoroda*]. *Linguistics*, no. 4, pp. 59-70 (in Ukrainian).

4. Zynyakova A. A. (1996) Naholoshennya imennykiv zhinochoho rodu na -a, -ya v "Eneyidi" I.Kotlyarevs'koho [*Stressing of nouns of feminine gender of -a, -ya in I.Kotlyarevskyi's "Eneyida"*]. *Skhidnoslovyans'ki movy v yikh istorychnomu rozvytku: zb. nauk. pr. [East Slavic languages in their historical development: Collected papers]*. Zaporizhzhya, part 2, pp. 2-25 (in Ukrainian).

5. Zynyakova A.A. (1995) Naholoshennya imennykiv seredn'oho rodu na -o, -e v "Eneyidi" I.Kotlyarevs'koho [*Stressing of nouns of neuter gender of -o, -ein I. Kotlyarevskyi's "Eneyida"*]. *Linguistics*, no. 2, pp. 38-47 (in Ukrainian).

6. Ohiyenko I. (1995) Istoriya ukrayyns'koyi literaturnoyi movy [*History of Ukrainian literary language*]. Kyiv: Lybid', 293 p. (in Ukrainian).

7. Ohiyenko I. (1932) Lyseyivs'ka triod' 1734 roku : z istoriyi ukr. movy v XVIII vitsi [*Lyseyivs'ka triod' of 1734: from the history of Ukrainian language in the 18th century*]. Varshava: druk. Synodal'na, 34 p. (in Ukrainian).

8. Ohiyenko I. (1925) Naholos yako metod oznachennya mistsya vykhodu starodrukovanykh knyzhok: zamitky z istoriyi naholosu na posluhakh paleotypiyi [*Stress as a method of defining places of publication of early printed books: notes about the history of stress for the needs of palaeotypy*]. *Proceedings of Taras Shevchenko Scientific Society*, vol. 136/137, pp. 197-224 (in Ukrainian).

9. Ohiyenko I. (1930) Ukrayyns'ka literaturna mova XVI-host. i ukrayyns'kyy Krekhivs'kyy Apostol [*Ukrainian literary language of the 16th cent. and Ukrainian Krekhivs'kyy Apostol*]. Varshava: Drukarnya synodal'na, vol. I, 520 p. (in Ukrainian).

10. Ohiyenko I. (1952) Ukrayyns'kyy literaturnyy naholos [*Ukrainian literary stress*]. Vinnipeh: The Christian Press, 303 p. (in Ukrainian).

11. Ohiyenko I. (1926) Ukrayyns'kyy naholos na pochatku XVII viku [*Ukrainian stress in the early 17th century*]. Zhovkva: ChSVV, 31 p. (in Ukrainian).

12. Ohiyenko I. (1928) Ukrayyns'kyy naholos u XVI vitsi [*Ukrainian stress in the 16th century*]. *Collection of the Department of Russian Language and Literature of the Academy of Sciences of the USSR*, Leningrad, vol. 101, no 3, pp. 444-451 (in Ukrainian).

13. Čyževskiy D. (1934) Literarische Lesefrüchte: Zur Sprache Skovorodas. *Zeitschrift für slavische Philologie*, vol. 11, pp. 21-22 (in German).

Lidiia Hnatiuk, Doctor of Philology, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**Accentuation in the Ukrainian version of Church Slavonic language
and its display in works of H.Skovoroda and T.Shevchenko**

The article summarizes I.Ohienko's observations regarding peculiarities of accentuation in the Ukrainian version of Church Slavonic language of the 16th–17th centuries, which was completely different from the Russian version of Church Slavonic language in terms of pronunciation. The most important differences between the two versions are the following: in nominal parts of the language the stress falls on the root in the Ukrainian version of Church Slavonic language while in the Russian version it's on the inflexion, in participles and adjectives of the Ukrainian version the stress falls on the suffix -enn, -ann, and in the Russian version – on the root or other suffix. The paper shows continuation of Old Ukrainian bookish tradition in the language practice of H.Skovoroda and T.Shevchenko.

Keywords: *history of Ukrainian accentuation, Old Ukrainian bookish tradition, Ukrainian system of accentuation, Ukrainian version of Church Slavonic language, Russian version of Church Slavonic language.*

Петро Білоусенко, д-р філол. наук, проф.,
Світлана Сабліна, канд. філол. наук, доц.
Запорізький національний університет, Запоріжжя

ІСТОРІЯ Й ЛЕКСИКО-СЛОВОВІРНІ ТИПИ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИХ ІМЕННИКІВ ІЗ СУФІКСОМ -VA

На матеріалі реконструйованих дериватів праслов'янської доби здійснено лексико-словотвірну таксономію іменників жіночого роду з суфіксом -va. Встановлено походження -va в таких похідних, доведено, що суфікс -va демонструє здатність сполучатися здебільшого з дієслівними та іменними основами. Невелика частотність творення праслов'янських іменників шляхом приєднання до твірних основ суфікса -va й різномісна семантико-словотвірна специфіка таких похідних свідчать на користь припущення про варіантну семантико-дериваційну поведінку цього форманта й відсутність у нього першорядної словотвірної функції в праслов'янську добу.

Ключові слова: праслов'янська мова, іменники жіночого роду, суфікс -va, семантико-словотвірний тип, девербатив, десубстантив, деад'єктив.

Іменник у словотвірному відношенні є найбагатшим класом слів: його дериваційна система від найдавніших часів характеризується значною кількістю формантів, число яких постійно зростає. Взаємодія окремих елементів будь-якої словотвірної системи впливає на впорядкування її складників. Цілісний опис історії такої системи можливий лише за наявності аналізу її словотвірних і лексико-словотвірних типів від найдавніших часів до сучасності. Встановлення складу й дослідження мотиваційних зв'язків праслов'янських іменників із суфіксом -va (маловивченим у слов'янському словотворі), виявлення функцій цього суфікса в праслов'янських похідних дасть змогу окреслити вихідну систему творення таких іменників.

Мета статті – встановлення лексико-словотвірної специфіки праслов'янських іменників жіночого роду з суфіксом -va. Серед пріоритетних завдань – виявлення тих лексико-словотвірних типів і підтипів праслов'янських похідних іменників зі згаданим формантом, які уможливають окреслення його функцій, а при

подальшому вивченні динаміки цього форманта сприятимуть встановленню часу й умов, коли суфікс **-va** остаточно стає класифікаційним (розпізнавальним) в іменниках (*мужва, братва, татарва, мушва, черва*).

Утворення з елементом **-v-**, на думку деяких дослідників, не відігравали в праслов'янській мові значної ролі. Суфікс **-vo** виступав у формах іменників усіх трьох родів (часто з попереднім голосним основи **-i-**, **-a-**, **-o-**) і творив назви знаряддя дії (*sěčivo, tětiva*), результату дії (*kladivo, predivo*) або самої дії з інтенсивним забарвленням (*kričava*) [Вступ, : 121]. Не описаний праслов'янський суфікс **-va** й у “Нарисах з праслов'янського словотвору” Ф. Славського [Sławski]. Тим часом мовознавці іноді вказують на досить велику кількість іменників на **-va** та їхніх континуантів у праслов'янській мові [Vaillant : 709]. Значна частина фіналей **-va** не є суфіксами, наприклад, у віддієслівних дериватах з протонульсуфіксальним формантом **-a**. У праслов'янській мові досить продуктивним був суфікс **-ati**. Він творив імперфективні дієслова, які були в опозиції до первинних основ, дуративних чи каузативних, що переходили звичайно в ітеративи. Цей формант набуває розширення **-v-** [Sławski : 47], а “протиставлення форм типу *быти – бывати, крыти – крывати* <...> указує на те, що **v** – випадковий елемент, усталений між **y** й **a**” [Мейє, : 243]. Окрім цього, дієслівні відіменні утворення на **-ov-** генетично пов'язані з групою іменників зі старою **ũ**-основою.

Прикметники на **-ov** поширилися в усіх слов'янських мовах [Эккерт : 105], мали повну родову парадигму типу **vъdovъ, vъdova, vъdovo*, компоненти якої в слов'янських мовах могли розвинути в іменники на **-va** [Мареш, : 144].

Зауважимо, що в індоєвропейській прамові існували іменні основи з тематичним **-ũ**, які в мові праслов'янській зазнали суттєвих перетворень. Слова чоловічого роду продовжували зберігати давню структуру основи, слова жіночого роду були перетворені в основи на **-ā**. Саме так, наприклад, трапилося з основою *korũ-* (*křũ-*), яка в жіночому роді здобула тематичну голосну **-ā**: *korũā > korūā*. [Бернштейн, : 242]. Основи з тематичним **-ā** також могли походити від основ на **ũ**: *brũ-brvũ-* (сучасне

брова). Отже, слід погодитися з О. Трубачовим, який, досліджуючи гідроніми Верхнього Подніпров'я на **-ва** (**-ава**, **-ива**), заявив, що про суфіксальну природу найменувань на **-ва** в кожному окремому випадку можуть бути різні думки [Трубачёв, : 212].

Кількість і лексико-словотвірна специфіка реконструйованих праслов'янських дериватів із суфіксом **-ва** демонструють здатність цього форманта сполучатися з дієслівними та іменними, рідше – прикметниковими основами.

1. У **віддієслівному** словотворенні цей афікс іноді був маркером *збірності* в іменниках: **ěstva* 'страва, їжа взагалі', співвідносне з **ěsti* 'їсти, харчуватися, кусати' (ЕССЯ, VI : 54); **jat(ь)va* / **jat(ь)va* 'скупчення великої кількості риби' від супінної форми **jatŭ* < **jata* 'зграя, множинність, захищене місце' (ЕССЯ, VIII : 83); **orava* 'скупчення людей, тварин' від **orati* 'орати землю'; автори пояснюють, що цей іменник утворився від багатозначного дієслова **orati* 'орати', зазнавши семантичного розвитку 'взаємна допомога при оранні', зближення з **orati* 'кричати') (ЕССЯ, XXXII : 112).

Кілька праслов'янських deverbative виявлено на позначення *предметів*: **letva* 'отвір для бджіл у вулику, літок' від **letěti* 'швидко рухатися, найчастіше повітрям' (ЕССЯ, XIV : 150); **maxava* від **maxati* 'рухати, качати' (ЕССЯ, XVII : 126); **měšava* 'ложка для перемішування, ківш, лутівка' або 'суміш' від **měšati* 'перемішувати, мішати' (ЕССЯ, XVIII : 217); **obpelva* 'шпориш', 'солом'яні щити навкруг сарая' від **obpelti* 'обполоти, обкопати, очистити' (ЕССЯ, XXVIII : 181); **obšiva* 'обшивка, кайма' від **obšiti* 'обшити, укріпити, підрубати' (ЕССЯ, XXX : 137).

Група *абстрактних* іменників віддієслівного походження розпадається на дві підгрупи. Окрему з них становлять deverbative зі значенням опредметненої дії, процесу (*nomina actionis*): **ętva* 'взяття, ловля' від **ęti* (ЕССЯ, VI : 73); **gatъva* 'примовка' від **gatati* 'ворожити, передбачати' (ЕССЯ, VI : 110); **jъkava* 'гикавка' від **jъkati* 'гикати, заїкатися'; (ЕССЯ, VIII : 216); **letva* 'термін на позначення роботи бджіл зі збору меду', співвідносне з **letěti* (ЕССЯ, XIV : 150); **lějava* 'злива, сильний дощ' від **lějō*,

або від пізнішого інфінітива *lějati* (ЕССЯ, XIV: 189); **mьlva* ‘чутки, говір, шум’ (ЕССЯ, XX: 225), зіставлення з **mьlviti* дає підстави вичленувати суфікс *-ā*, проте в літературі є спроби виводити його з праслов’янського **mol-/mel-** ‘молоти’ (ЕСУМ, III: 492), що дозволяє припустити тут словотворчий формант *-va*.

Другу підгрупу іменників з абстрактним значенням складають девербативи з семантичним відтінком результату дії (nomina acti): **měšava* ‘суміш’, а також ‘ложка для перемішування, ківш, лутівка’ від **měšati* ‘перемішувати, мішати’ (ЕССЯ, XVIII: 217); **met(j)ava* ‘заметіль, вихор, буря’, а також ‘мітла, віник’ від **mesti* ‘кидати, замітати’ (ЕССЯ, XVIII: 119); **močava* ‘заметіль, сирість’, ‘болотиста місцевість’ від **močati* ‘вмочати в рідину’ (ЕССЯ, XIX: 75); **obtrova* ‘отрута’ від **obtruti* ‘убивати за допомогою отрути’ (ЕССЯ, XXX: 211).

Поодинокі девербативи позначають *істоти*, а також *місцини*, які виникли внаслідок дій людини чи природних сил: **děva* ‘дівчина’, у більшості слов’янських мов співвідноситься з семами ‘непорочність’, ‘молодість’, походить із **doi-ǫā* – первинне значення ‘здатна годувати грудьми’, з яким пов’язане також і **dojiti* ‘доїти’ (ЕСУМ, I: 103), пор. і.-с. **dhě* ‘смоктати, годувати грудьми’ (ЕССЯ, V: 18); **kukava* ‘зозуля’ від **kukati* ‘кувати (як зозуля)’ (ЕССЯ, XIII: 89); **dьržava* найчастіше в значенні ‘держави’, ‘підтримка й володіння’ від **dьržati* ‘оволодівати, міцно брати’ (ЕССЯ, V: 232); **obrova* ‘обірванець, неохайна людина’, ‘рів, канава’ від **obryti* ‘обкопати, перекопати’ (ЕССЯ, XXIX: 203).

2. Серед **відіменникових** похідних – десубстантиви на позначення *назв рослин* чи їхніх частин: **bьtьva* ‘стебло, стовбур’ від **bьtь* ‘зброя, стріла, стрілки цибулі’, іменник сприймається як збірна назва, утім у праслов’янській мові він мав значення цілком предметне, яке можна узагальнити як ‘верхня зелена частина городніх рослин, найчастіше буряка’ (ЕССЯ, III: 142); **kopriva* ‘кропива’ від **koprь* ‘кріп’ (ЕССЯ, XI: 25); **kostrava* ‘трава, назва бур’яну’ від **kostra* ‘тверда шкаралупа, кора’ (ЕССЯ, XI: 160); **medva* ‘сорт білого винограду’, ‘медове сусло’ від **medь* ‘бджолиний мед’ (ЕССЯ, XVIII: 62).

Окрему групу становлять *назви предметів* господарського вжитку **brьva* ‘місток, кладка через воду’, пор. **brьvь* ‘місток, колода, брід’ (ЕССЯ, III : 71); **gъžьva* ‘мотузка, джгут’, ‘частина упряжі’, **gъžь* ‘мотузка, ремінь, петля’ (ЕССЯ, VII : 940); **nogava* ‘панчоха, штанина’ співвідносне з **noga*; (ЕССЯ, XXV : 165).

Невелика кількість десубстантивів із суфіксом *-va* переконує в його словотвірної-розпізнавальної функції збірності: **dъbrava* ‘дубовий ліс, молодий ліс, гай’ від **dъbь* ‘дуб, дерево’ через посередництво похідного на *-r-* (ЕССЯ, V : 93); **dětьva* ‘діти, молоде покоління, личинки гусіні, бджіл’ від *dětь(děti)* (ЕССЯ, V : 16); **listva* ‘листя рослин’ від **listь* ‘лист рослини, заліза, пласт чогось’ (ЕССЯ, XV : 146).

Назви *тварин* представлені десубстантивом **korva* ‘корова’ – яскравий приклад зміни основи чоловічого роду *korŭ (křŭ-)*, яка в жіночому здобула тематичну голосну *-ā*: *korŭā > korŭā* (ЕССЯ, XI : 106) [Бернштейн : 242]; **mьlzava* ‘кличка корови’ співвідносне з *із *mьlza* ‘дійна корова’ (ЕССЯ, XXI : 109).

Одиничними прикладами представлені *соматизми* й похідні на позначення назв *стану людини*: **bordava* ‘бородавка, мозоль’, від **borda (*vorda)* ‘борода’ (ЕССЯ, II : 199); **morava* ‘хвороба, сон, які виснажують’ від **mora* найчастіше ‘міфічна нічна істота, яка душить людей, п’є їхню кров, нічне страхіття’ або **moriti* (ЕССЯ, XIX : 214); Кілька десубстантивів називають *явища природи*: **morkava* ‘темнота, морок’ від **morkь* ‘відсутність світла, морок’ чи субстантивація прикметника з суфіксом *-ov-* (ЕССЯ, XIX : 232), або праслов’янські *локативи*: **mьrčava* ‘густий ліс, куди не світить сонце’ від **mьrčь* ‘сажа, кіптява, тварина з темною шерстю’ (ЕССЯ, XXI : 128); **nižava* ‘низовина, низьке місце’, пор. **niža* ‘низ, низина’ (ЕССЯ, XXV : 153).

3. Як уже згадувалося, прикметники з суфіксом *-v-* в основі могли мати форму трьох родів. Іменники жіночого роду *-(a)va* субстантивізувалися, при цьому залишалася структурна й семантична відповідність цих іменників як із прикметником (чоловічого роду > іменником) на *-ьjь*, так і з первинним іменником.

Деад’єктиви з суфіксом *-va* представлено поодинокими назвами *осіб і рослин*: **dobrava* ‘жіноче ім’я в деяких мовах’ від

**dobrŭ* ‘добрий, хороший’ (ЕССЯ, V : 40); **kostreva* ‘зла, запальна людина’ від **kostra* ‘тверда шкаралупа, кора’ (ЕССЯ, XI : 161); **koprava* ‘біле латаття, горда красива жінка’, очевидно від прикметника на *-avŭ* чи дієслова **kopati* ‘купати’ (ЕССЯ, XII : 61); **lĕpava* ‘красива дитина жіночої статі, дівчинка’ **lĕpava* від **lĕpъjъ* ‘красивий’ з відтинанням *ъjъ* (ЕССЯ, XIV : 215); **milava* ‘власна назва’, ‘багаторічна рослина *Calamagrostis* ‘куничник’ від **milъ* (ЕССЯ, XIX : 33). В останньому слові дослідники припускають як відприкметникове походження цього іменника з наступною субстантивацією, так і утворення за допомогою суфікса *-ava* (ЕССЯ, XIV : 189).

Низка дериватів на *-va* на праслов’янському тлі, певно, утратила словотвірну похідність, яка виразно прозирала на більш ранніх етапах розвитку слов’янських мов. Наприклад, **ĕzva* ‘язва, рана, яма (печера)’, пор. литовське *aiža* ‘щілина, тріщина’ (ЕССЯ, VI : 57); **gliva* ‘гриб, нарост’, пор. литовське *glėivos*, латвійське *glive*, К. Moszyuski прямо виводить **gliva* < і.-е. **ghlei* ‘тліти, розігрівати, світити’ (ЕССЯ, VI : 130); **griva* ‘грива, довге розпурхане волосся; ліс, який росте смугою’, і.-е. **guryūā* < **guer* ‘жертити, поглинати’ (ЕССЯ, VII : 129); **mъrva* ‘попіл, крихти, солом’яна труха’, і.-е. **mer* ‘перетирати, подрібнювати’ (ЕССЯ, XI : 151); **lava* ‘лавка(ослін), місток через річку, дошка’, і.-е. **leu* ‘відрізати, відділяти’ (ЕССЯ, XIV : 52); **lĕdva* (у більшості слов’янських мов кваліфікується як застаріле зі значенням ‘поперек, нирки, стегно’), і.-е. **lendhu* (ЕССЯ, XV : 48); **mil’ava* ‘жар, вугілля’, і.-е. **smel* ‘повільно горіти, тліти, звідки також **smola*, **smaliti*’ (ЕССЯ, XIX : 36); **morava* ‘злий дух, страхіття, страшний сон, зла істота жіночої статі, відьма’ (ЕССЯ, XIX : 214); **niva* ‘нива, поле, посіви’, і.-е. **ni*, **nej* ‘вниз, внизу’ (ЕССЯ, XXV : 134).

У праслов’янській мові функціонувало багато дериватів, фіналь яких *-v* не був суфіксом у зв’язку з тим, що цей складник належав до твірної основи. Наприклад, праслов’янські віддієслівні іменники-абстракти **bava* ‘задоволення’, ‘бесіда, розмова’ від **baviti* ‘затримувати, розважати’ (ЕССЯ, I : 168); **nastava* ‘викладання, навчання’ від **nastaviti* ‘вказувати правильний шлях, призначати, встановлювати’ (ЕССЯ, XXIII : 71); **nazъva* ‘назва’ від **nazъvati*

‘назвати, іменувати’ (ЕССЯ, XXIV : 79); **orzprava* ‘обговорення, дискусія’; ‘клопоти, суперечка’; ‘розгляд у суді’ від **orzpraviti* ‘пояснити, розповісти, розсудити’ (ЕССЯ, XXXIV : 163).

Отже, формант **-va** мав помітний словотвірний потенціал при творенні праслов’янських абстрактних іменників-девербативів. У віддієслівному словотворенні цей афікс іноді був маркером збірності в іменниках. З огляду на лексико-словотвірну варіантність цього суфікса, про його словотвірну типовість у праслов’янських девербативах не йдеться, так само, як і в десубстантивах. У праслов’янських відсубстантивних похідних не можна однозначно встановити першорядну словотвірно-ідентифікувальну функцію цього суфікса, оскільки він утворював десубстантиви на позначення назв рослин, предметів господарського вжитку, соматизми й збірні іменники. Лексико-словотвірна типологія деад’ективів із суфіксом **-va** представлена двома групами: назвами осіб і тварин. Їх кількісне наповнення не надто переконливе, щоб ідентифікувати цей суфікс як прикметниковий.

Лексико-словотвірна природа праслов’янських похідних із суфіксом **-va** семантично й словотвірно різнотипна, що підтверджує факт його поліфункційності. Однак з-поміж абстрактних і конкретних назв виразно прозирає тенденція до продукування збірних іменників. Тому подальші дослідження можуть бути спрямовані на встановлення саме цих класифікаційно-розпізнавальних функцій аналізованого форманта у структурі давньоруськоукраїнських іменників.

ДЖЕРЕЛА

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови ; за ред. О. С. Мельничука : у 7 т. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.

ЕССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. – М. : Наука, 1974–2012. – Вып. 1–38.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы / С. Б. Бернштейн. – М. : Наука, 1974.

2. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина) : монографія / П. І. Білоусенко, В. В. Німчук. – Запоріжжя ; Ялта ; К. : ТОВ “ЛПСС”, 2009.

3. Білоусенко П. І. Історія української мови. Словотвір. Ч. 1. Іменник (проспект) / П. І. Білоусенко, В. В. Німчук. – Запоріжжя ; К. : ЗНУ, 2013.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов ; за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1966.
5. Эккерт Р. К. вопросу о составе группы имен с основой на -й в праславянском языке / Р. К. Эккерт // Вопросы славянского языкознания. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – Вып. 4. – С. 100–129.
6. Мареш В. Ф. Славянское вдовица // Вопросы славянского языкознания. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – Вып. 5. – С. 138–148.
7. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе ; под ред. С. Б. Бернштейна. – М. : Изд-во иностр. лит., 1951.
8. Трубочев О. Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура / О. Н. Трубочев. – М. : Языки славянской культуры, 2009. – Т. 4.
9. Vaillant A. Grammaire comparée des langues slaves. – Tome IV. La formation des noms / A. Vaillant. – Lyon : IAC. 1974.
10. Slawski F. Zarys slowotworstwa praslowian'skiego. Słownik praslowian'ski. – Wrocław ; Warszawa ; Krakow ; Gdan'sk : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. – 1974–1979. – Т. 1–3.

REFERENCES

1. Bernshtejn S.B. (1974) Oчерk sravnitel'noj grammatiki slavjanskih jazykov. Cheredovanija. Imennye osnovy [*Essay on the comparative grammar of the Slavic language. Alternation. Nominal basis*]. Moscow: Nauka, 379 p. (in Russia).
2. Bilousenko P.I. (2009) Narysy z istoriji ukrajinsjkojho slowotvorennja (sufiks -yna) [*Essays on the history of Ukrainian word formation (suffix -ina)*]. Zaporizhzhja-Jalta-Kyiv: TOV “LIPS”, 250 p. (in Ukrainian).
3. Bilousenko P. I. (2013) Istorija ukrajinsjkoji movy. Slowotvir. Ch. 1. Imennyk (prospekt) [*The history of the Ukrainian language. Word formation. Part 1. Noun (prospect)*]. Zaporizhzhja-Kyiv: ZNU, 82 p. (in Ukrainian).
4. Mel'nychuk O.S. (ed.) (1966) Vstup do porivnjalno-istorychnogho vyvchenja slov'jansjkykh mov [*Introduction to the comparative historical study of Slavic languages*]. Kyiv: Naukova dumka, 586 p. (in Ukrainian).
5. Jekkert R. (1959) K voprosu o sostave grupy imen s osnovoj na ŭ praslavjanskom jazyke [*The question of the composition of the group name based on the Slavic language*]. *Questions of Slavic linguistics*. no.4, pp. 100–129 (in Russia).
6. Mareš V.F. (1961) Slavjankoe vdovica [*Slavic widow*]. *Questions of Slavic linguistics*, no. 5, pp.138–148 (in Russia).
7. Meje A. (1951) Obshheslavjanskij jazik [*Slavic language*]. Moscow: Izdatel'stvo inostranoj literatury, 492 p. (in Russia).
8. Trubachev O.N. (2009) Trudy po jetimologii. Slovo. Istorija. Kul'tura [*Works on etymology. Word. History. Culture*]. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury, vol. 4, 696 p. (in Russia).
9. Vaillant A. (1974) *Grammaire comparée des langues slaves*. Tome IV. La formation des noms. Lyon: IAC, 809 p.

10. Sławski F. (1974) *Zarys słowotworstwa prasłowian'skiego. Słownik prasłowian'ski*: In 3 Vols. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk (in Poland).

Стаття надійшла до редколегії 28.05.16

Petro Bilousenko, Doctor of Philology, Prof.,
Svitlana Sablina, Candidate of Philology, Doc.
Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya

History and lexical and word-formative types of proto-Slavic noun suffix -va

On the material reconstructed derivatives of proto-Slavic era a lexical-derivational taxonomy of feminine nouns with the suffix -VA is carried out. The origin and the typology of derivational suffix-va in such derivatives are established. It is proved that the suffix-VA demonstrates the ability to be combined mostly with verbal and nominal bases. Minor frequency of the creation of proto-Slavic nouns by attaching to the original foundations of the suffix-VA and different types of semantic-derivational specifics of such derivative testify in favor of assumptions about the variant of the semantic-derivational behavior of this formant, and the lack of primary word-formation functions in proto-Slavic era. It is found that the formant -VA had a distinct word-formation potential with the creation of proto-Slavic nouns abstract-deverbative. In verbal morphology this particle was sometimes a marker of collectivity in nouns. In proto-Slavic era deadjectival, which are created from noun, are not uniquely identify the primary function of this suffix, since it was formed besubstantial for the representation of names of plants, household utensils, somatisms and collective nouns. Lexical-derivational typology derived from the adjective with suffix-VA is represented by two groups: the names of persons and names of animals.

Keywords: *proto-Slavic language, feminine nouns, the suffix-va, lexical and word-formative type deverbative, besubstantial, deadjectival*

УДК 811.161.2'33"16"

Галина Наснко, д-р філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЧИННИКИ ВАРІАНТНОСТІ ГРАМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVII СТОЛІТТЯ

Розглянуто різновиди варіантності у графічній, фонетико-фонологічній і грамати́чній системах, які слід враховувати при укладанні історичного грамати́чного словника, грамати́чного анотування історичних текстів. Динамічні процеси, що її зумовлюють, автор визначає на прикладі тексту теоретико-інструктивного трактату Й. Гаятовського “Наука або способ зложєня казаня” (II половини XVII ст.).

Ключові слова: історія української мови, грамати́чний словник української мови XVII ст., варіантність грамати́чної системи, староукраїнська літературна мова, церковнослов'янська мова.

Поява науковомістких міждисциплінарних напрямів, таких як електронна медієвістика та палеославістика, діахронічна корпусна лінгвістика, комп'ютерна історична й діалектна лексикографія тощо, актуалізує проблеми удоступнення історичних текстів до вивчення з допомогою автоматизованих систем. Це дасть змогу як зберегти назавжди джерела минулих століть, що таким способом отримують “неспалим” копії, так і залучити до студій над ними широкі кола дослідників.

Мовознавці певні в тому, що вивчення “діахронічних змін у мові можливе лише на матеріалі текстів, тому на часі використання в таких дослідженнях текстових корпусів” [Кульчицький : 293]. У європейській прикладній лінгвістиці накопичено певний досвід опрацювання історичних текстів різних мов (детальніше: [Захаров]), вивчення старослов'янських текстів удоступнено на порталі “Манускрипт”.

Програмна платформа дослідницького Корпусу української мови, створеного в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка (описана в [Дарчук]), експериментальним шляхом може бути пристосована до

конструювання субкорпусу історичних текстів. Це дасть змогу не лише поповнити культурно-історичні загальноцивілізаційні фонди, але й досягти максимальної об'єктивності результатів дослідження динаміки мовної системи в діячності.

В Україні практика створення інформаційних моделей історичних текстів відсутня. Тому початкові етапи підготовки електронних копій, нормалізації та граматичного анотування маємо фіксувати детально.

Публікації історичних текстів мають в Україні давні традиції: від перших робіт С. Голубева та В. Перетца до найновіших видань у серії “Пам'ятки української мови”, над якою понад 55 літ працюють учені Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, Інституту української мови НАН України, окремих університетів. Величезний досвід видання пам'яток накопичено також в історичній царині, див. хоча б колекцію публікацій джерел на сайті Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Проте адаптація тексту до електронної публікації та автоматичної обробки змушує розглянути можливість використання спрощених варіантів його відтворення. Проілюструємо це на прикладі трактату Й. Галятовського “Наука, альбо способ зложеня казаня”, який підготувала й опублікувала в названій серії І. Чепіга (див.: Джерела).

При створенні електронних копій позначення надрядкових літер та знаків, зведених у рядок, виявляється надлишковим; зайвим також є розрізнення літер у та **ѣ**, **ѧ** та **ѧ**. Відтворення того самого фрагмента матиме таку форму:

Єдно казанє, которє повѣдалєсь вѣ днь ап(с)тла якогѡ албѡ пр(о)рка, албѡ иншо(г) стѡгѡ, єсли може(ш), и вѣ днь иншо(г)ѡ ап(с)ла, албѡ пр(о)рка, албѡ ѧкогѡ стѡго повѣдати, повѣдай, але єсли є(д)но тоє казаніє другѡму ап(с)толови, албѡ пр(о)ркови, албѡ котѡрѡму колвекѣ стѡму не квадрѣєть, не таєни єгѡ тамѣ силою, волишь другѡє казаніє учинити, которє другѡму стѡму служить.

Спрощена транслітерація для електронної копії:

Єдно казанє, которє повѣдалєсь вѣ днь ап̃стла якогѡ албѡ прѡрка, албѡ иншогѡ стѡгѡ, єсли можєшь, и вѣ днь ин-

шого аїсла, албо прѣрка, албо якого стѣго повѣдати, повѣдай, але если едно тоє казаніє другому апѣстолови, албо прѣркови, албо которому колвекъ стѣму не квадруеть, не тагни его тамъ силою, волишь другое казаніє учинити, которе другому стѣму служить.

Мовознавці, які вивчали різні види варіантності в діяхронії, зосереджувалися на внутрішньомовних і позамовних причинах її появи [Кравчук], [Царалунга, 2012, 2015], розглядали поширення різних граматичних форм з огляду на територіально-діалектну сегментацію мовного континууму [Діденко].

Тут покажемо, як ці чинники впливають на характер співвідношення незмінної / змінної частин слова різних лексико-граматичних одиниць.

Загалом найбільшу групу факторів становлять ті особливості графіки, що відбивали суперечність між традиціями письма і наслідками звукових процесів, які вже відбулися в українській мові XVII ст.

Значна кількість графічних варіантів пов'язана з позначенням / відсутністю позначення слабкого [ъ]: *аггль-скій – аггль-ьскую, казан-ья – казан-а, каза-не – казан-ье*. До наслідків занепаду зредукованих належить поява вставних голосних: *Алеѣанд-ерь*.

Повністю відбулися процеси становлення фонем /ѣ/ шляхом злиття етимологічних *і та *у, завершувалося витворення /і/ внаслідок злиття континуантів етимологічних *ѣ та *о, *е в новому закритому складі. Це спричинило неоднозначне трактування окремих літер кириличної абетки, що ставить під сумнів можливість автоматичної транслітерації. Наприклад, кирилична літера **и** могла означати як звук [і], так і власне український звук високо-середнього підняття [ѣ]. На це вказує плутання літер:

и з ѣ: *апл-икуй – апл-ѣкуй, ѣалм-иста – ѣалм-ѣсты;*

и з ы: *опухл-ими – охотн-ыми;*

ї з ы: *кондыц-ію – кондыц-ью;*

ї з ѣ: *библ-їи – библ-ѣи;*

и з ї: *непр-иателѣ – непр-їателѣ.*

Деякі графічні варіанти можуть указувати на позначення зміни артикуляції [о] в новому закритому складі (*концепт-овъ*,

грѣх-овѣ), хоча в інших випадках плутання літер **о** – **ѡ** не відбиває жодних звукових змін: *мн-ѡго* – *мн-ѡгоѡ* – *мн-ѡзи* – *мн-ѡзи*, *кор-ѡнѣ* – *кор-ѡна*. Плутання цих літер у позиціях основи слова істотно впливає на співвідношення незмінної / змінної частин: *б-ѡгатства* – *б-огатства*.

Варіантність закінчень іменників середнього роду в називному відмінку однини пов'язана з явищем переходу [а] > [е]: *казан-а* – *каза(н)-е*.

На перебіг звукових змін впливали процеси інтерференції. На появу інтервокального [j] в запозичених словах указує плутання літер **а** – **ѡ**: *патрі-арху* – *патрі-арха*, *Ісаї-а* – *Ісаї-ѡ*, *Григорі-а* – *Григорі-ѡ*; інколи фіксуються тільки українські форми: *дїавол-ѡмѣ*.

Неоднозначно потрактовують також плутання літер **е** – **ѣ**: або як вплив церковнослов'янської мови, або як відображення ознак поліського діалекту: *гд-е* – *гд-ѣ*.

До ознак поліського наріччя слід віднести відображення послідовного ствердіння [ц], підтримане впливом польської мови: *дѣицу*, *ѡбѣцалѣ*, *зверцадлу*, *ѡ(т)ца*, *мѣстцахѣ*, *до конца*, *з(ѣ) мѣстца*, *ѡлюбеница*, *конецѣ* (пор. у цитатах із церковнослов'янських текстів: *конца*, *ѡ(т) лица*, *птица*, *лица*).

Взаємодія церковнослов'янської граматичної системи з власне українськими формами визначає варіантність закінчень у відмінюванні прикметників, іменників: *Велик-агѡ*, але також і *Велик-ого*, *весел-ѣе* – але також і *весел-їе*, *камен-їемѣ* – *камѣн-ам(ѣ)*; *кров-ѣ* – *кров-ѣ*; *грѣ-хи* – *грѣ-си*; *мн-ѡгѣи* – *мн-ѡзи*.

На варіантність впливає перебудова граматичної системи. Основні характеристики частин мови дуже близькі до сучасних: наприклад, усталені нові форми в парадигмах іменників множини, що виникли шляхом граматичної аналогії, наприклад, у родовому відмінку: *богатств-ами*, у місцевому відмінку: *богатств-ахѣ*.

Граматична категорія числа фактично позбулася надлишкових форм двоїни, які засвідчені поодинокі виключно в цитатах зі Святого Письма: Єзрдіум(ѣ): *дѣ-ѣ натур-ѣ найзацнѣишѣи бѣ учинилѣ и прочаѣ*.

Не до кінця сформованою постає категорія істот-неістот, оскільки фіксуємо як старі форми знахідного відмінка іменника

із закінченнями, тотожними до форм називного, так і нові, які тотожні до форм родового відмінка: *на при(д)бногѡ Сімеѡна Столпника, на при(д)бногѡ ѡ(т)ца Іѡаникіа Великогѡ* и *на днь ин(ь)шыхъ при(д)бныхъ ѡ(т)-цѣ, законник-ѡвѣ и пустелник-ѡвѣ* и *на днь стѡгѡ архаг҃ла Гаврііла, и на днь иншого якогѡ стѡго можешъ собѣ казана учынити.*

Не мають форм множини іменники, якщо

– означають абстрактні поняття: *пагуба* ‘біда, хвороба’, *покой* ‘спокій’, *погора, розсудокъ, розумъ, сенсь, распачь, сошествіє, смутокъ, чистость, яковость, невола, утолена, утрапенье, набоженство, кротость, мудрость, вознесеніє, ѡтчаданіє, деспераціа;*

– мають значення збірності: *людѣ;*

– це власні назви: *Азаріа, Кр҃стель, Іѡаннь, Авраамъ, Галілеа, Іеріхонъ;*

– належать до терміносистем богослів’я або природничих наук: *б҃городица, востокъ.*

Не мають форм однини множинні іменники: *двери, мары.*

Окремі запозичення фіксуємо з неусталеними граматичними характеристиками, зокрема з хитаннями в роді та числі.

Так, *є҃зордіумъ* виявляє ознаки невідмінюваного слова, водночас узгоджуючись із ад’ективом середнього роду: *Знайдешь такоє є҃зордіумъ* и *в(ь) иншихъ моихъ казан(ь)ахъ з(ь) ѡемы са-мои учыненоє; <...>нехай будетъ таа жь ѡема, тоє жь є҃зордіумъ, таа жь наррацыа.*

Іменник *ѡема* виявляє хитання між жіночим і середнім родом: *Наприкладъ, в(ь) н(д)лю два(д)цатъ вторую по сошествіи стѡго дха положи ѡема з(ь) єв(г)ліи, на службѣ бж҃ѡй чытаногѡ, такоє<...>. А гды прійдутъ стр(с)ти Хвѣ, на той часъ на казаню положи ѡема такоє<...>. Тоє мови(в)ши, поиди з(ь) катедры, а гды прійдетъ н(д)ла єї, на той часъ на казаню положи ѡема такоє <...>.*

Запозичені іменники чоловічого роду фіксуються із закінченнями -а в називному відмінку однини та відмінковими формами І відміни: *ѡалмиста, монарха, патріарха.*

До словотвірних варіантів слід віднести *любъ – лобо, Кр̃стель – Кр̃ститель, милоср̃діє – млср̃діє*.

Специфіка дескриптивно-інструктивного трактату визначила переважання форм наказового способу дієслова в поєднанні з інфінітивами, тому відтворення повної дієслівної парадигми постає як окрема дослідницька проблема; спостереження вказують на такі її особливості. Парадигма минулого часу засвідчена на стадії втрати старої парадигми перфекта, тут функціонують лише форми 1 особи з особовими закінченнями: *Що в(ъ) пропозыцыи об̃гъца-лемъ мовити и показати, тоє в(ъ) наррацыи мов-илемъ и пока-залем(ъ)*. Водночас форми зі втраченим дієсловом теперішнього часу переважають: *Любомѣрскій для того такъ называється, же люб-ивъ миръ*.

Усталені форми 1 особи множини теперішнього часу з флексією **-мо**: *и нашего Доровел, которого ви-димо на марахъ, мусимо даром(ъ) бж̃йим(ъ) назвати*. Також цілком сформованою є система форм на **-но, -то**: *взми вема з(ъ) єв(г)їли, которе чиста-но было на службѣ бж̃ей; если его зв-ано Стефанъ; яко напи-сано в(ъ) Пг̃снахъ пг̃сней*. Широко вживаються форми дієприслівника: *отмѣнивши, отпускаючи, отходячи, будучи, выгажаючи, выличаючи*.

Грамматична омонімія з'являється в разі субстантивації прикметників: *Константинъ Велик-ій, цесаръ грецкій, Володимиръ, монарха рускій <...>. Старайся, жебы съ ихъ не привгьль до ѡ(т)чаднїа, до распачи, бо то грѣхъ єсть велик-ій против(ъ) дха стого*.

Грамматична омонімія також може бути наслідком інтерференційних процесів. Наприклад, подвійну природу мають такі форми:

Да – 1. Церковнослов'янський сполучник сурядності: *не десять ли очистишася, да девять гдѣ?* 2. Формотвірна частка: *се же єсть животь вѣчный, да знаютъ тебе единого истиннаго бга и его же послать еси Іс̃ Х̃а*.

Мѣсто – 1. Прийменник: *мѣсто нагороды вѣчнои ѡдержиши ѡ(т) бга каранье вѣчноє<...>*. 2. Іменник: *Іер(с)лимомъ называється мѣсто столечное*.

У наведеній парадигмі зафіксовані форми маркуємо, відтворені форми спеціальних позначень не мають:

И narraц-їл*
И narraц-ыл*
Р narraц-їи*
Д narraц-їи*
В narraц-їю*
Т narraц-ыєю*
Т narraц-їєю
П narraц-ыи*
П narraц-їи*
К narraц-їе
А narraц-їи
А narraц-ыи
Е narraц-їй
Е narraц-ый
О narraц-їамь
О narraц-ыамь
У narraц-їи
У narraц-ыи
Ю narraц-їами
Ю narraц-ыамь
Я narraц-їахь
Я narraц-ыахь

Отже, на співвідношення незмінної / змінної частини слова впливають такі чинники: графічна варіантність першотексту як відображення звукових змін поряд із прагненням зберегти орфографічну традицію, взаємодія старих і нових типів відмінювання / дієвідмінювання, інтерференційні процеси – як наслідок засвоєння іншомовних запозичень та функціонування церковнослов'янізмів (не лише в цитатах зі Святого Письма, але й у тексті автора). Проблемним залишається питання створення граматичного словника: як моделі з гіпотетично відтвореними формами чи як строгої фіксації лише тих форм, що засвідчені в тексті. У першому випадку модель потребуватиме перевірки, у другому – послідовного доповнення новими формами з кожним наступним розширенням текстової бази.

ДЖЕРЕЛА

Галатовський І. Наука, або способ зложеня казаня. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І. П. Чепіга. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 211–241.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дарчук Н. П. Комп'ютерне анутовання українського тексту: результати і перспективи : монографія / Н. Дарчук. – К. : Освіта України, 2013.
2. Діденко Н. М. Варіантність дієслівної парадигми у староукраїнських пам'ятках першої половини XVII століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. М. Діденко. – К., 2013.
3. Захаров В. П. Исторические корпуса и корпусные диахронические исследования [Електронний ресурс] / В. П. Захаров. – Режим доступу: <https://textualheritage.org/content/view/639/276/lang,russian/>.
4. Кравчук А. Є. Функціонування прикметникових форм родового відмінка однини в мові староукраїнських пам'яток / А. Є. Кравчук // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2010. – Вип. 12. – С. 101–109.
5. Кульчицький І. Корпус текстів як лінгвотехнологічне підґрунтя виявлення змін в українській мові / І. Кульчицький // XX–XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі : монографія. – Оломоуць, 2016. – С. 269–297.
6. Царалунга І. Б. Явище варіативності у контексті лінгвістичних студій / І. Б. Царалунга // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – 2012. – Вип. 5. – С. 205–216.
7. Царалунга І. Б. Словозмінна варіативність власних назв (за матеріалами українських грамот XIV ст.) / І. Б. Царалунга // Записки з ономастики. – 2015. – Вип. 18. – С. 733–745.

REFERENCES

1. Darchuk N.P. (2013) Komp'juterne anotuvannja ukrajins'koho tekstu: rezul'taty i perspektivy: monohrafija [Computer's annotation of the Ukrainian text: results and perspectives]. Kyiv: Osvita Ukrainy, 544 p. (in Ukrainian).
2. Didenko N.M. (2013). Variantnist' dijeslivnoji paradyhmy u staroukrajins'kykh pam'jatках peršoji polovyny 17 stolittja [Variability of verb paradigm in old Ukrainian manuscripts of first half of the 17 century] (PhD Thesis), Kyiv, 18 p. (in Ukrainian).
3. Zakharov V.P. (2015) Istoricheskije korpusa i korpusnyje diakhronicheskije issljedovanija [Historical corpora and corpora-based diachronic investigations] (e-product), from <https://textualheritage.org/content/view/639/276/lang,russian/>.
4. Kravchuk A.YE. (2010) Funkcionuvannja prykmetnykovyx form rodovoho vidminka odnyny v movi staroukrajins'kyx pam'jatok [The functioning of genitive forms of adjectives in the language of Old Ukrainian manuscripts]. Comparative studies of Slavic languages and literatures, no 12. pp. 101-109 (in Ukrainian).

5. Kulchyczkyj I. (2016) Korpus tekstiv jak lingvotexnichne pidgruntja vyjavlennja zmin v ukrajinskij movi [*Corpora as a lingua-technological basis for studying changes in the Ukrainian language*]. 20-21 centuries: Genre-style and linguistic metamorphosis in the Ukrainian language and literature. Olomouc, pp. 269-297 (in Ukrainian).

6. Tsaralunga I. (2012) Javyšče variantnosti v konteksti lingvistychnykh studij [*The phenomenon of variety within the context of linguistic studies*]. Actual problems of philology and translation studies, no 5, pp. 205-216 (in Ukrainian).

7. Tsaralunga I. (2015) Slovozminka variantnist' vlasnykh nazv (za materialamy ukrajins'kykh hramot 14^{ho} stolittja) [*Inflectional variability of proper names (based on the Ukrainian manuscripts of the 14th century)*]. Opera in onomastica, no 18, pp. 733-745 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 03.09.16

Halyna Naienko, Doctor of Philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Factors of variability of grammatical system of the Ukrainian language of XVII century

The article examines species of variance in the graphic, phonetic-phonological and grammatical systems, which should be taken into account in the preparation of the historical grammar dictionary, grammar annotation of historical texts. The author defines the dynamic processes which make it dependent on the example of theoretical guide treatise by I. Galyatovskiy "Order or method of compiling a sermon" (II half of XVII century).

The author points to the various graphical representations of phonemes, formation of new paradigms and interference processes. Phonetic variability correlated to loss of reduced phonemes and formation of a new phoneme /i/. Grammatical variation appears due to the influence Old Church Slavonic language or borrowing new terms from Latin. Coexistence grammatical forms old and new types of inflection manifested primarily in conjugation. She also gives an example of a variative paradigm of the noun.

Keywords: history of the Ukrainian language, grammar dictionary of the Ukrainian language of the XVII century, variance of grammatical system, Old Ukrainian literary language, Old Church Slavonic.

ГРАМАТИКОЛОГІЯ

УДК 81'367-048.445

Наталя Кобченко, канд. філол. наук, докторант
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СИСТЕМА СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ: КЛАСИФІКАЦІЙНІ ПОШУКИ

Присвячено аналітичному оглядові різних класифікацій синтаксичних зв'язків. Висвітлено підґрунтя та структуру класифікаційних схем, запропонованих науковцями радянського періоду – Є. Кротевичем, А. Прияткіною, Г. Золотовою, Л. Чесноковою. Детально схарактеризовано класифікації синтаксичних зв'язків, поширені в сучасному українському мовознавстві, – І. Вихованця, А. Загнітка, М. Мірченка й ін. Висловлено міркування щодо перспективності застосування тих чи тих класифікаційних критеріїв для подальшого витрацювання цілісної теорії синтаксичних зв'язків. Також окреслено деякі класифікаційні схеми, представлені в сучасній російській, білоруській, чеській і польській лінгвістиці.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, принципи класифікації, синтаксична категорія, підрядний зв'язок, сурядний зв'язок, предикативний зв'язок.

Попри те, що ще з часів перших слов'янських граматик синтаксичні зв'язки були одним з центральних об'єктів синтаксису, питання про їхню класифікацію не поставало аж до другої половини ХХ ст. Це пов'язано як зі станом вивчення цих явищ, так і з панівними методами їхнього аналізу. Адже до кінця ХІХ ст. синтаксичні зв'язки розглядали крізь призму залежності одного слова від іншого й виокремлювали лише два види підрядного зв'язку – узгодження й керування. Лише на початку ХХ ст. Д. Овсяннико-Куликовський, розвиваючи ідеї О. Потебні [Потебня, : 76–77, 120], аргументував існування його третього різновиду – прилягання [Овсяннико-Куликовский, : 29]. Після виходу праці О. Пешковського “Русский синтаксис в научном освещении” (3-тє видання 1927 року) в російських і українських підручниках і посібниках запанувала класифікація, яка охоплює два

типи синтаксичного зв'язку – сурядний і підрядний – та три види останнього – узгодження, керування, прилягання [Пешковський, : 59–61]. Ця схема відбиває систематизацію уявлень про відомі на той час типи й форми синтаксичного зв'язку. Проте вже перша половина ХХ ст. позначена новими відкриттями в цій галузі: було сформульовано концепцію предикативного типу синтаксичного зв'язку та доведено його відмінність від узгодження [Грамматика, 1954 : 23–24; Кротевич, : 26–27; Смирницький : 173–174; Шведова, 1971], обґрунтовано поділ підрядного зв'язку на прислівний і детермінантний [Шведова 1964], розширено кількість форм його реалізації відмінковим приляганням [Грамматика, 1970 : 511–516] та кореляцією [Кротевич], започатковано студіювання подвійного [Курс СУЛМ, 1951 : 15] та напівпредикативного зв'язків [Камынина], а також здійснено спроби вмотивувати виокремлення приєднувального й пояснювального синтаксичних зв'язків [Поспелов; Крючков].

Винахід нових типів і форм синтаксичного зв'язку, а також переорієнтація методологічних принципів дослідження цього феномену від словосполучення до речення та від формальних показників до синтаксичної функції, закономірно зумовили потребу випрацювання нових класифікаційних засад цього явища. Тому з другої половини ХХ ст. почалися активні пошуки критеріїв класифікації синтаксичних зв'язків. Відтоді запропоновано кілька схем, ґрунтованих на різних принципах, проте універсальної, яка б охоплювала всі вияви розгляданого феномену й унеможлиблювала їхні перетини, немає ще й досі. Актуальність запропонованої розвідки продиктована потребою переглянути класифікації синтаксичних зв'язків задля подальшого відбору оптимальних принципів системної організації всіх різновидів цього феномену. Її метою постав аналітичний огляд відомих класифікаційних схем синтаксичних зв'язків.

На початках учені пропонували класифікації, які можна характеризувати як перехідні від морфологічної до власне-синтаксичної. До прикладу, Є. Кротевич згрупував синтаксичні зв'язки за реальністю / ірреальністю оформлених ними семантико-синтаксичних відношень та сферами їхньої реалізації. Ті різ-

новиди синтаксичного зв'язку, що віддзеркалюють стосунки між предметами та явищами дійсності, мовознавець назвав об'єктивними [Кротевич, : 32] й розподілив їх на зв'язки у словосполученні, куди зарахував узгодження, кореляцію, керування й прилягання [Кротевич, : 11], і зв'язки у реченні, що об'єднують сурядний, предикативний і напівпредикативні [Кротевич, : 9, 25, 30]. У концепції мовознавця в опозиції до цих зв'язків перебуває зв'язок включення – як такий, що втілює модальні відношення [Кротевич, : 32]. Його спеціалізацію Є. Кротевич окреслив як поєднання вставних компонентів, вигуків і звертань з основною структурою речення [Там само].

Дещо інший підхід до цього питання застосувала А. Прияткіна. Спираючись на попередні студії С. Груздевої, науковець аргументувала доцільність ранжування синтаксичних зв'язків за рівнями мовної системи: I рівень – морфологійний – об'єднує зв'язки на рівні слів; II рівень – синтаксичний – охоплює зв'язки між членами речення і/або частинами речення [Прияткіна]. На переконання лінгвістки, зв'язки I рівня створені морфологічними засобами – формами слів і прийменниками, а зв'язки II рівня – власне-синтаксичними: інтонацією, порядком слів, сполучними словами, частками, лексичним і лексико-граматичним повтором, фразеологією рамкою тощо [Прияткіна, : 43].

Цікаву класифікацію запропонувала Г. Золотова. Її схема вже позначена впливом функційного підходу й відбиває здатність синтаксичних зв'язків брати участь у реалізації комунікативної функції мови. Узявши до уваги роль синтаксичних зв'язків у формуванні комунікативних мовних одиниць, вона їх диференціювала на зв'язки докомунікативного рівня й зв'язки комунікативного рівня [Золотова, : 55–61]. Зв'язки докомунікативного рівня відбивають синтаксичну залежність компонентів і поділяються на підпорядкування, що реалізується у формі узгодження або керування в словосполученнях, та поєднання, яке постає у формах прилягання та складання в “аналогах словосполучення”. На комунікативному рівні перебувають спів'єднання (рос. “сопряжение” – термін Г. Золотової для позначення сукупності усіх формальних виявів предикативного зв'язку), синтаксична залеж-

ність та “різного зразка ускладнення моделі речення” [Золотова, : 61], з-поміж яких дослідниця описує способи послідовного поширення речення, паралельного внесення та предикативної конденсації [Золотова : 250–260].

Спільною рисою цих трьох класифікацій є їхня спрямованість на вияскравлення якісно іншої природи винайдених у ХХ ст. різновидів синтаксичного зв'язку порівняно з відомими до цього часу формами підрядного – узгодження, керування, вільного поєднання (прилягання). Ці схеми є безперечним внеском у теорію синтаксичних зв'язків, бо зорієнтовані на охоплення всіх його різновидів, але їм дещо бракує стрункості та деталізації. По-перше, вони, як і класична класифікація, бінарні, тому не відбивають усього спектру граматичних відмінностей одного зв'язку від іншого. По-друге, передбачають не структурування зв'язків на дві групи, а виокремлення з-поміж усього загалу однієї групи, адже зв'язки, характерні для словосполучень, або, за Г. Золотовою, зв'язки докомунікативного рівня, представлені й у реченнях також, тобто на комунікативному рівні. Навіть А. Прияткіна, авторка класифікації за рівнями мовної системи, з цього приводу зазначила, що диференційовані нею рівні синтаксичних зв'язків (морфологічний і синтаксичний) не є ізольованими, адже речення є тією об'єднувальною сферою, де реалізуються синтаксичні зв'язки обох рівнів, тобто зв'язки, “які виникають на рівні членів речення ніби містять у собі зв'язки морфологічного рівня” [Прияткіна, : 46]. Перспективним для подальшого застосування в комплексі з іншими критеріями видається аргументований Є. Кротевичем поділ синтаксичних зв'язків за реальністю / ірреальністю оформлених ними семантико-синтаксичних відношень на об'єктивні й модальні.

Хоча Л. Чеснокова теж пропонує класифікацію зі збереженням класичної бінарної схеми, що передбачає дві групи зв'язків – підрядні та сурядні, проте у межах сфери підрядності вона запроваджує кілька поділів за різними ознаками: 1) за здатністю / нездатністю виражати модально-часові відношення – на предикативні й непередикативні; 2) за синтаксичною структурою опорного компонента – на зв'язки, що поширюють окреме сло-

во, і зв'язки, що поширюють сполуки слів; 3) за обов'язковістю / необов'язковістю для структурної завершеності речення – на обов'язкові й факультативні та сильні й слабкі; 4) за “типовістю зв'язку для залежного компонента як для представника певного лексико-граматичного класу” – на первинні й вторинні. Поза зазначеними критеріями у сфері підрядних зв'язків Л. Чеснокова окреслює подвійні синтаксичні зв'язки та пояснення [Чеснокова]. Варто також підкреслити, що поняття узгодження, керування й вільне поєднання (прилягання) лінгвіст потрактує як способи зв'язку слів і характеризує ними різні формальні реалізації як підрядного зв'язку [Чеснокова, : 26–49], так і предикативного [Чеснокова : 16], а їхніми комбінаціями пояснює різні механізми встановлення подвійного синтаксичного зв'язку [Чеснокова, : 67–68]. Таке структурування синтаксичних зв'язків не позбавлене логіки й, безперечно, відбиває типологічні особливості цього феномену, проте запропонована інтерпретація певних явищ викликає серйозні дискусії. Зокрема, кваліфікація зв'язку між підметом і присудком як підрядного та механічне перенесення форм підрядного зв'язку на різні вияви предикативного суперечить результатам спеціальних досліджень цього явища [Грамматика, 1954 : 23–24; Кротевич, : 25–30; Смирницький, : 173–174; Шведова, 1971; Сиротинина, : 14–16; Вихованець, : 23–24; Загнітко, : 17–18; Nagórko, : 263].

Що стосується сучасного етапу розвитку теорії синтаксичних зв'язків, то усталеними є такі структурування системи синтаксичних зв'язків: 1) за напрямком синтаксичної залежності / відсутністю залежності виокремлюють предикативний, підрядний і сурядний типи синтаксичного зв'язку [Вихованець, : 23; Мірченко]; 2) за участю у формуванні синтаксичних одиниць синтаксичні зв'язки диференціюють на реченневотвірні, реченневомодифікаційні та словосполученневотвірні [Загнітко, : 16–28]; 3) за синтаксичною природою поєднуваних компонентів розрізняють однорівневий і різнорівневий [Белашапкина, : 370; Шулжук, : 17], прислівний і реченневий [СУЛМ Синтаксис, 1972 : 373; Шведова, 1964], прислівний і приреченневий, або детермінантний [Вихованець, : 24; Загнітко, : 16–28; Шведова, 1964],

валентно зумовлений і валентно не зумовлений синтаксичні зв'язки [Вихованець, : 79; Загнітко, : 16-28; Мірченко, : 198–215; Христіанінова, : 71–80].

До прикладу, класифікаційна схема І. Вихованця, укладена за характером і напрямком граматичної залежності між компонентами, є своєрідним синтезом синтаксичної традиції, адже відбиває протиставлення підрядного й сурядного зв'язків, та новітніх досліджень розглядуваного феномену, оскільки в ній передбачено позицію для предикативного зв'язку й враховано різні вияви підрядного. Отже, за напрямком граматичної залежності розмежовано три типи синтаксичного зв'язку: предикативний (двобічна залежність, або взаємозалежність), підрядний (однобічна залежність) і сурядний (відсутність залежності) [Вихованець, : 23]. На другому рівні цієї класифікації відповідно до синтаксичної природи опорного компонента та механізму поєднання з ним залежного виокремлено три вияви підрядного зв'язку: підрядний прислівний (опорним компонентом є синтаксичне слово), підрядний детермінантний (опорним компонентом є комплексна одиниця – предикативний центр речення або предикативна частина складного речення) та підрядний опосередкований (залежний компонент підпорядкований опорному за посередництва третього компонента) [Вихованець, : 23–30]. І на третьому рівні, зважаючи на семантико-граматичну природу опорного компонента та семантико-синтаксичну позицію й формальний вияв залежного, І. Вихованець визначає для кожного типу синтаксичного зв'язку форми його реалізації: координацію – як форму реалізації предикативного зв'язку [Вихованець, : 23–24], узгодження, керування й прилягання (вільне поєднання) – як форми реалізації підрядного зв'язку [Вихованець, : 25] і незалежну координацію – як форму реалізації сурядного зв'язку [Вихованець, : 27].

А. Загнітко за підґрунтя своєї класифікації бере здатність синтаксичних зв'язків утворювати різні синтаксичні одиниці й виокремлює: 1) реченневотвірні (предикативний, підрядний прислівний, підрядний детермінантний, сурядний); 2) реченневомодифікаційні (підрядний детермінантний, підрядний опосе-

редкований, підрядний подвійний, напівпредикативний, сурядний, модальний, інтродуктивний); 3) словосполученневотвірні синтаксичні зв'язки (підрядний прислівний у сукупності його форм – узгодження, кореляція, керування, прилягання) [Загнітко, : 16–28]. Така класифікаційна схема органічно входить до теорії сучасного синтаксису, оскільки основана на принципах функційного підходу, однак передбачає внутрішні перетини, адже подекуди той самий різновид синтаксичного зв'язку потрапляє відразу до двох груп, на що вказує і її автор [Загнітко, : 17].

Цінною в цьому контексті є також концепція синтаксичних категорій М. Мірченка, який запропонував систематизувати синтаксичні зв'язки шляхом моделювання формально-граматичних категорій речення. Учений виокремив категорію формально-синтаксичної предикативності, що охоплює грамеми власне-координації, транспонованої координації та транспонованого співв'язу [Мірченко, : 197]; категорію підрядності, структуровану грамею прислівної валентної підрядності, яка реалізується у формах сильного або слабкого керування, грамею прислівної невалентної підрядності, що втілюється у формах узгодження або прилягання, грамею детермінантної підрядності та грамею опосередкованої підрядності [Мірченко, : 214]; категорію сурядності, структуровану чотирма грамемами безпосередньої сурядності (грамема сполучникової закритої сурядності, грамема сполучникової відкритої сурядності, грамема безсполучникової відкритої сурядності та грамема сполучниково-безсполучникової сурядності) і чотирма грамемами опосередкованої сурядності (грамема сполучникової відкритої сурядності, грамема безсполучникової відкритої сурядності, грамема сполучниково-безсполучникової сурядності та грамема сполучникової закритої сурядності); категорію недиференційованого синтаксичного зв'язку та категорію подвійного синтаксичного зв'язку [Мірченко, : 228–231].

Також варто згадати спробу класифікувати синтаксичні зв'язки за їхньою відповідністю так званому “стандартові” на системні та позасистемні. На думку І. Попової, системними є лише ті синтаксичні зв'язки, яким властиві такі ознаки: 1) детермінованість ха-

рактору синтаксичної залежності; 2) бінарність синтаксичної конструкції, між членами якої реалізовується той чи той зв'язок; 3) однорівневність поєднаних компонентів; 4) належність обох компонентів до однієї комунікативної одиниці; 5) виконання обома компонентами певної синтаксичної функції – членів речення чи “якихось інших компонентів мовленнєвого ланцюга” [Попова, : 221–222]. Доцільність створення певного стандарту в цій галузі та інтерпретація деяких різновидів синтаксичного зв'язку позасистемними на підставі невідповідності цьому стандарту видається дискусійною, оскільки мова – це система, і явища усіх її рівнів є системними. Тому нам імпонує позиція Р. Христіанінової щодо того, що на окреслених критеріях логічніше ґрунтувати визначення центральності / периферійності синтаксичного зв'язку в межах певних типів синтаксичних побудов [Христіанінова, : 19].

Закінчуючи висвітлення порушеного питання, звернемо увагу на те, що класифікації синтаксичних зв'язків у деяких інших слов'янських мовах ґрунтуються на принципах, випрацьованих ще в другій половині ХХ ст., зокрема на групуванні за типами конструкцій. До прикладу, у сучасній російській прийнятною є класифікаційна схема, у якій розмежовано прислівні й реченнєві зв'язки. Прислівні охоплюють узгодження, керування, вільне поєднання у відмінковому вияві (відмінкове прилягання) та вільне поєднання (прилягання) [Чикина]. А в межах реченнєвих – виокремлено сурядний і підрядний зв'язки, на рівні з ними розглянуто паралелізм (термін, який застосовано замість терміна “кореляція”), зв'язок звертань з іншими словами, а також співвідношення і включення як способи поєднання вставних і вставлених конструкцій з основним реченням [Чикина]. Прикметно, у цій класифікації підрядний реченнєвий зв'язок об'єднує такі різновиди: зв'язок між головними членами речення, що постає у формах предикативного узгодження, координації, співположення та тяжіння, детермінантний зв'язок, приєднувальний та аплікаційний [Чикина].

У білоруському синтаксисі також панують більш чи менш деталізовані версії класифікації синтаксичних зв'язків за типом конструкцій, у яких вони функціують. Науковці окреслюють дві

сфери побутування цих явищ – словосполучення й речення, але охоплюють цими сферами різну кількість типів і форм синтаксичного зв'язку. В. Рагавцов сферу словосполучення обмежує трьома формами підрядного зв'язку – узгодженням (яке поширює й на явища кореляції), керуванням й вільним поєднанням (приляганням) [Рагаўцоў, : 9–18], а у сфері речення виокремлює такі типи синтаксичного зв'язку, як предикативний у трьох формах реалізації – координація, співположення, тяжіння, напівпредикативний, аплікацію як різновид напівпредикативного, пояснювальний, порівняльний, приєднувальний, інтродуктивний та детермінантний [Рагаўцоў, : 21–22]. Натомість Т. Рамза застосовує дещо спрощену схему, розглядаючи у сфері речення лише предикативний тип зв'язку [Рамза : 78–82].

Упадає в очі, що в окреслених російській і білоруських класифікаціях тяжіння розглянуто на одному шаблі з іншими формами предикативного зв'язку – координацією й співположенням. Проте таке структурування не відбиває його якісно іншої граматичної природи, адже координація й співположення оформлюють предикативний одиничний зв'язок, постаючи між підметом і простим чи складеним присудком, тоді як тяжіння є виявом подвійного предикативного зв'язку, реалізуючись лише в межах синтаксичної трійки – між підметом і подвійним присудком.

У чеській лінгвістиці злам у тисячоліть відома спроба дещо переосмислити класичну класифікацію синтаксичних зв'язків із позиції так званого валентного синтаксису й, як наслідок, замінити деякі терміни. Традиційним тут є поділ синтаксичних зв'язків на дві групи на підставі їхньої здатності організувати та модифікувати структуру речення: 1) зв'язки домінування та 2) зв'язки множення. Зв'язки домінування вбачають між опорним і залежним компонентом; з огляду на граматичні засоби вираження поділяють на узгодження, або конгруентність, керування, прилягання й предикативний зв'язок (між підметом і присудком). Їх кваліфіковано первинними, оскільки вони формують речення, у структурі якого є лише по одній синтаксичній позиції певного різновиду, тобто формально неускладнене ре-

чення [Mlůvniĉe, : 15–16]. Натомість зв'язки множення помножують одну із зайнятих реченнєвих позицій, тобто модифікують структуру речення, перетворюючи його на формально ускладнене. За формальними й семантичними особливостями їх поділяють на два види – координацію (в українській мовознавчій традиції – сурядний зв'язок) й адординацію (в українській мовознавчій традиції – кореляція) [Mlůvniĉe, : 391]. Й. Грбачек умотивовує перспективність комплексного застосування принципів традиційного синтаксису та синтаксису валентності, зазначаючи, що це взаємодоповнювальні компоненти граматичного опису, оскільки вони розглядають речення з протилежних боків акту комунікації [Hrbáĉek, : 174]. Традиційний синтаксис аналізує готове речення, розчленовуючи його на позиції, натомість синтаксис валентності розглядає процес утворення речення, виникнення всіх позицій його структури [Там само]. З огляду на це мовознавець потрактовує зв'язки, традиційно об'єднані в групу домінування, розвивальними (утворювальними) зв'язками й диференціює їх на валентні й невалентні [Hrbáĉek, : 175]. А іншомовні терміни на позначення двох різновидів зв'язку множення – координація та адординація – пропонує замінити чеськими – множення (násobení) та розширення (rozšiřování), адже вони прозоріше виражають сутність позначуваних явищ [Hrbáĉek : 176].

Цікавими є класифікаційні тенденції в сучасному польському мовознавстві. Проаналізувавши специфіку підрядного зв'язку у формах узгодження та керування, а також “взаємного” зв'язку між підметом і присудком, польські граматисти дійшли висновку, що механізм встановлення цих різновидів синтаксичного зв'язку в зазначених випадках однаковий: або синтаксична домінанта вимагає морфологічного пристосування залежного компонента, або обидва компоненти взаємопристосовуються. Це дало їм підстави об'єднати усі ці зв'язки в один тип з назвою синтаксична, або структурна, акомодация. У такий спосіб лінгвісти спростили класифікацію синтаксичних зв'язків до двох позицій – акомодация та неакомодовані, або приєднувальні, зв'язки [Saloni, Świdziński, : 111; Nagórko, : 264]. Щоправда, З. Салоні та

М. Свідзінський розрізняють три типи акомодатії: морфологіїну – коли залежний компонент для поєднання з опорним набуває певної морфологічної форми, і неморфологіїну, яка зі свого боку поділяється на неморфологіїну лексичну й неморфологіїну власне-синтаксичну [Saloni, Świdziński, : 112]. Неморфологіїна лексична акомодатія відбувається у випадках, коли синтаксична домінанта вимагає поширювача з певним лексичним чи граматичним значенням, напр.: довідався від Марії, а не довідався до Марії; почати купувати, а не почати купити [Saloni, Świdziński, : 113]. Неморфологіїна власне-синтаксична акомодатія реалізується тоді, коли позицію залежного компонента посідає певна синтаксична конструкція, напр.: довідався, хто починає... [Saloni, Świdziński, : 113].

Проведений аналіз наводить на висновок про перспективність застосування на матеріалі української мови класифікації І. Вихованця. Універсальність цієї класифікації вбачаємо не лише в тому, що вона охоплює майже всі достатнім чином досліджені різновиди синтаксичного зв'язку та ієрархійно їх впорядковує, а й у тому, що за потреби в неї можна вписати нові вияви цього феномену, не порушуючи організаційної стрункості. До прикладу, напівпредикативний синтаксичний зв'язок може бути розташований на перетині зон предикативного й підрядного як такий, у якому залежність, спрямована в один бік, знівельована, на тлі чого залежність, напрямлена в інший бік, постає чіткішою. Також такі різновиди синтаксичного зв'язку, як співположення та кореляція умотивовано посядуть місця на третьому ієрархійному рівні цієї класифікації як додаткові до наявних форми реалізації предикативного та підрядного синтаксичних зв'язків відповідно. Проте в граматичній системі деяких слов'янських мов, зокрема української, функціонують і такі різновиди синтаксичного зв'язку, які поки що неможливо логічно вписати в жодну з відомих класифікаційних схем, – як, наприклад, недиференційований, приєднувальний чи подвійний зв'язки, що актуалізує подальші пошуки в цій галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992.
2. Грамматика русского языка / редкол. В. В. Виноградов, Е. С. Истрина. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 2. – Ч. 1.
3. Грамматика современного русского литературного языка. – М. : Наука, 1970.
4. *Загнітко А. П.* Основы українського теоретичного синтаксису / А. П. Загнітко. – Горлівка : ГДПШМ, 2004. – Ч. 1.
5. *Золотова Г. А.* Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973.
6. *Камынина А. А.* О полупредикативных конструкциях в простом предложении / А. А. Камынина. – М. : Изд-во МГУ, 1974.
7. *Кротевич Е. В.* О связях слов / Е. В. Кротевич. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1959.
8. *Крючков С. Е.* О присоединительных связях в современном русском языке / С. Е. Крючков // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз., 1950. – С. 397–411.
9. Курс сучасної української літературної мови ; за ред. Л.А. Булаховського. – К. : Рад. шк., 1951. – Т. 2.
10. *Мірченко М. В.* Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – 2-ге вид., перероб. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004.
11. *Овсяннико-Куликовский Д. Н.* Руководство къ изучению синтаксиса русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – М. : Типография т-ва И. Д. Сытина, 1907.
12. *Пешковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – 7-е изд. – М. : Учпедгиз, 1956.
13. *Попова І. С.* Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв’язок, модель) : монографія / І. С. Попова. – Д. : Вид-во ДНУ, 2009.
14. *Поспелов Н. С.* О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений / Н. С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 338–354.
15. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. I–II.
16. *Прияткина А. Ф.* О взаимном отношении видов синтаксической связи / А. Ф. Прияткина // Ученые записки Дальневосточного гос. ун-та. – Владивосток, 1968. – Т. XI. – С. 39–46.
17. *Рагаўцоў В. І.* Дыскусійныя пытанні сінтаксісу беларускай і рускай моў : дапам. для філал. фак. ВНУ / В. І. Рагаўцоў. – Мінск : Універсітэцкае, 2001.
18. *Рамза Т. Р.* Сінтаксіс: Тэарэтычны курс : вуч. дапам / Т. Р. Рамза ; пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск : БДУ, 2003. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://anubis.bsu.by/publications/elresources/Philology/ramza.pdf>.

19. Смирницький А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницький. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1957.
20. Современный русский язык : учебник / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. ; под ред. В. А. Белошапковой. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Азбуковник, 2002.
21. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972.
22. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : монографія / Р. О. Христіанінова. – К. : Інститут української мови; ВД Дмитра Бураго, 2012.
23. Чеснокова Л. Д. Связи слов в современном русском языке : пособие / Л. Д. Чеснокова. – М. : Просвещение, 1980.
24. Чикина Л. К. Присловные и предложенческие связи в русском синтаксисе : учеб. пособие / Л. К. Чикина, В. В. Шигуров. – М. : Флинта ; Наука, 2009.
25. Шведова Н. Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения / Н. Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 77–93.
26. Шведова Н. Ю. Согласование и координация : их сходство и различия / Н. Ю. Шведова // Проблемы истории и диалектологии славянских языков : сб. ст. к 70-летию член-корреспондента АН СССР В.И. Борковского. – М. : Наука, 1971. – С. 312–319.
27. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004.
28. Hrbáček J. K problematice syntaktických vztahů a jejich terminologie / Josef Hrbáček // Naše řeč. – 1997. – № 4. – S. 169–170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7395>.
29. Mluvnice češtiny (3) : Skladba / red. F. Daneš, M. Grepl, Z. Hlavsa. – Praha : Academia, 1987.
30. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej / Alicja Nagórko. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
31. Saloni Z., Świdziński M. Składnia współczesnego języka polskiego / Zygmunt Saloni, Marek Swidziński. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.

REFERENCES

1. Vykhovanecj I.R. (1992) *Narysy z funkcionaljnogho syntaksysu ukrajinsjkoji movy [Essays on Functional Syntax of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Naukova dumka, 224 p. (in Ukrainian).
2. Vinogradov V.V., Istrina E.S. (eds.) (1954) *Grammatika russkogo jazyka [Grammar of the Russian Language]*. Moskva: Izd-vo AN SSSR, vol. 2: *Sintaksis [Syntax]*, Ch. 1, 702 p. (in Russian).
3. Shvedova N.Ju. (ed.) (1970) *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka [Grammar of the Contemporary Literary Russian Language]*. Moskva: Nauka, 767 p. (in Russian).

4. Zaghnitko A.P. (2004) Osnovy ukrajinsjkogho teoretychnogho syntaksysu [*Fundamentals of Ukrainian Theoretical Syntax*]. Ghorlivka: GhDPIIM, Vol. 1, 228 p. (in Ukrainian).

5. Zolotova G.A. (1973) Ocherk funkcionalnogo sintaksisa russkogo jazyka [*Essays on Functional Syntax of the Russian Language*]. Moskva: Nauka, 351 p. (in Russian).

6. Kamynina A.A. (1974) O polupredikativnyh konstrukcijah v prostom predlozhenii [*About semi-predicative constructions in the simple sentence*]. Moskva: Izd-vo MGU, 52 p. (in Russian).

7. Krotevich E.V. (1959) O svjazjah slov [*About the connections of words*]. L'vov: Izd-vo L'vovskogo universiteta, 35 p. (in Russian).

8. Krjuchkov S.E. (1950) O prisoedinitel'nyh svjazjah v sovremennom russkom jazyke [*About adjunction connections in the Contemporary Russian Language*]. Voprosy sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka [*Issues of Syntax of the Contemporary Russian Language*], no. 4. Moskva: Uchpedgiz, pp. 397-411 (in Russian).

9. Bulakhovskij L.A. (ed.) (1951) Kurs suchasnoji ukrajinsjkoi literaturnoji movy [*Course of the Contemporary Literary Ukrainian Language*]. Kyiv: Radjansjka shkola, vol. 2: Syntaksys [*Syntax*], 408 p. (in Ukrainian).

10. Mirchenko M.V. (2004) Struktura syntaksychnyh kategorij [*The structure of the Syntactic Categories*]. Lucjk: RVV "Vezha" Volynsjkoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrajinky, 393 p. (in Ukrainian).

11. Ovsjaniko-Kulikovskij D.N. (1907) Rukovodstvo k izucheniju sintaksisa russkago jazyka [*The Guide for Study of Syntax of Russian Language*]. Moskva: Tipografija I.D. Sytina, 237 p. (in Russian).

12. Peshkovskij A.M. (1956) Russkij sintaksis v nauchnom osvshhenii [*Russian Syntax in Scientific Explanation*]. Moskva: Uchpedgiz, 511 p. (in Russian).

13. Popova I.S. (2009) Fundamentaljni kategoriji metamovy ukrajinsjkogho syntaksysu (odyncja, zv'jazok, modelj) [*Fundamental Categories of the Metalanguage of the Ukrainian Syntax (Unit, Connection, Model)*]. Dnipropetrovsjk: Vyd-vo DNU, 432 p. (in Ukrainian).

14. Pospelov N.S. (1950) O grammaticheskoj prirode i principah klassifikacii bessojuznyh slozhnyh predlozhenij [*About the Grammatical Particularity and Principles of Classification of Conjunctionless Complex Sentence*]. *Issues of Syntax of the Contemporary Russian Language*. Moskva: Uchpedgiz, pp. 338-354 (in Russian).

15. Potebnja A.A. (1958) Iz zapisok po russkoj grammatike [*From the Notes on the Russian Grammar*]. Moskva: Uchpedgiz, vol. I-II, 536 p. (in Russian).

16. Prijatkina A.F. (1968) O vzaimnom otnoshenii vidov sintaksicheskoj svjazi [*About the Mutual Relation of Types of Syntactical Connections*]. *Scholar Notes of the Dalnevostok State University*, vol. XI: *Linguistics*. Vladivostok, pp. 39-46 (in Russian).

17. Rahaŭcoŭ V.I. (2001) Dyskusijnyja pytanni syntaksisu bielaruskaj i ruskaj moŭ [*Discussion Issues of the Syntax of Belarussian and Russian Languages*]. Minsk: Univiersiteckaje, 140 p. (in Belorussian).

18. Ramza T.R. (2003) Sintaksis: Tearetyčny kurs [*Syntax: The Theoretical Course*]. Minsk: BDU, 202 p. (e-product), <http://anubis.bsu.by/publications/elresources/Philology/ramza.pdf> (in Belorussian).

19. Smirnitskij A.I. (1957) Sintaksis anglijskogo jazyka [*Syntax of English Languages*]. Moskva: Izd-vo literatury na inostrannyh jazykah, 286 p. (in Russian).

20. Beloshapkova V.A. (ed.) (2002) Sovremennij russkij jazyk [*The Contemporary Russian Language*]. Moskva: Azbukovnik, 926 p. (in Russian).

21. Bilodid I.K. (ed.) (1972) Suchasna ukrajinsjka literaturna mova: Syntaksys [*The Contemporary Literary Ukrainian Language: Syntax*]. Kyiv: Naukova dumka, 515 p. (in Ukrainian).

22. Khrystianinova R.O. (2012) Skladnopidrjadni rechennja v suchasnij ukrajinsjkij literaturnij movi [*Complex Sentences in the Contemporary Literary Ukrainian Language*]. Kyiv: Instytut ukrajinsjkoji movy; Vydavnychyj dim Dmytra Buragho, 368 p. (in Ukrainian).

23. Chesnokova L.D. (1980) Svjazi slov v sovremennom russkom jazyke [*Connections of words in the Contemporary Russian Language*]. Moskva: Prosveshhenie, 110 p. (in Russian).

24. Chikina L.K., Shigurov V.V. (2009) Prislovnye i predlozhenchiskie svjazi v russkom sintaksise [*Word and Sentences Connections in the Russian Syntax*]. Moskva: Flinta; Nauka, 192 p. (in Russian).

25. Shvedova N.Ju. (1964) Determinirujushhij objekt i determinirujushhee obstojatel'stvo kak samostojatel'nye rasprostraniteli predlozhenija [*Determining Object and Determining Adverbial Modifier as Separate Sentence Members*]. *The Issues of Linguistics*, no. 6, pp. 77-93 (in Russian).

26. Shvedova N.Ju. (1971) Soglasovanie i koordinacija: ih shodstvo i razlichija [*Agreement and Coordination: Their Similarity and Differences*]. *Problems of the History and Dialectology of Slavic Language*. Moskva: Nauka, pp. 312-319 (in Russian).

27. Shuljzhuk K.F. (2004) Syntaksys ukrajinsjkoji movy [*Syntax of the Ukrainian Language*]. Kyiv: Vydavnychyj centr "Akademija", 408 p. (in Ukrainian).

28. Hrbáček J. (1997) K problematice syntaktických vztahů a jejich terminologie [*As to the Problem of Syntactic Connections and Their Terminology*]. *Naše řeč [Our Language]*, no. 4, pp. 169-170 (e-product), from <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7395> (in Czech).

29. Daneš F., Grepl M., Hlavsa Z. (eds.) (1987) Mluvnice češtiny (3): Skladba [*Czech Grammar (3): Syntax*]. Praha: Academia, 746 p. (in Czech).

30. Nagórko A. (2003) Zarys gramatyki polskiej [*Essays on Polish Grammar*]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 331 p. (in Polish).

31. Saloni Z., Świdziński M. (2001) Składnia współczesnego języka polskiego [*Syntax of the Contemporary Polish Language*]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 354 p. (in Polish).

Natalia Kobchenko, Candidate of Philology, Postdoctoral Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

The system of syntactic connections: classification searching

The paper deals with the analysis of various classifications of syntactic connections. Many different types and forms of syntactic connection have been discovered till to the second half of the XX century, that's why the problem of their classification has appeared. Linguists suggest some classifications, grounded on different principles, but none of them is comprehensive. The purpose of the evaluation is to clear up that principles and to assess their prospect for creating universal classification. From the beginning scientists proposed to divide syntactic connections into two groups – connections in a word-combination and connections in a sentence – according to the sphere of their realization. Linguists also kept classic distinction into two opposite types of connection – subordinate and coordinative – according to existence/ absence of dependence between combined components. Nowadays the similar classification schemes are presented in Russian and Belorussian linguistics. Instead in the Ukrainian grammar classifications according to the directivity of dependence and according to the role of connection in formation and modification syntactic constructions are more grounded. There is tendency to simplify classification schemes and to unit different sorts of syntactic connection into general types in Czech and Polish linguistics. As to Ukrainian material the classification based on the directivity of dependence seems to be perspective for future development of the theory of syntactic connection.

Keywords: syntactic connection, principles of classification, syntactic category, subordinate connection, coordinative connection, predicative connection.

УДК 811.161.2'367.2

Ірина Арібжанова, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА ПРИКЛАДКОВОГО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Здійснено спробу абстрактно-граматичного аналізу прикладкових словосполучень, простежено внутрішні семантико-синтаксичні відношення між іменниками, що називають той самий предмет: власне прикладкові та взаємоприкладкові.

Ключові слова: *прикладка, двоназва, абстрактно-граматичний аналіз, прикладкові відношення, взаємоприкладкові відношення.*

Питання, що стосуються граматичної природи прикладкових словосполучень належать до тих проблем лінгвістики, які перебувають у процесі теоретичного осмислення. Неоднакова інтерпретація визначальних граматичних властивостей прикладкової конструкції – семантико-синтаксичні відношення між іменниковими компонентами, формальний зв'язок між ними, функційний статус сполуки та її складників – актуалізує пошуки тих оптимальних критеріїв, за якими можна було б дати об'єктивну їх характеристику.

Попри “граматичний плюралізм” у трактуванні, усіх дослідників об'єднує розуміння того, що специфіка відношень і зв'язку між іменниковими словами прикладкової сполуки зумовлена семантично. Номінативну функцію прикладкових сполук убачають у тому, що обидва іменники “позначають той самий реальний предмет” [Пешковський, : 54]; показують “збіг двох субстанцій” [Шевельов, : 95]; є “складеним позначенням предмета”, “різнонайменуванням того самого референта” [Ломов, : 268] (пор.: “є один предмет (денотат) і два співвіднесених із ним поняття, які по-різному називають цей предмет” [Сиротинина, : 19]). Отже, “сполучуваність елементів апозитивної структури ґрунтується <...> на співвіднесеності обох найменувань з одним десигнатом – відображеним предметом <...> об'єктивної дійсності” [Ключковський, : 20].

Як бачимо, ідеться про двоназву (двонайменування) того самого предмета. На противагу іменникам двоназви, іменники-компоненти неприкладкової сполуки позначають різні предмети (явища) об'єк-

тивної дійсності (порівняймо, наприклад, прикладкові конструкції: *сестра-лікар, квітка орхідея, дослідження-трактат, чуб-вихор* та неприкладкові: *сестра лікаря, квітка орхідеї, дослідження трактату, чуб вихором*). Проте в обох випадках іменники можуть поєднуватися завдяки їхній семантичній сумісності: будь-яке сполучення слів – це насамперед поєднання співвіднесених понять про явища реальної дійсності. З цього погляду імена у двоназві прийнято розглядати як різні поняття про один предмет, наприклад: ‘загальна назва + власна назва’ (*дід Панас, Полтава-місто*), ‘родова назва + видова назва’ (*риба карась, твір-опис*), ‘певна загальна назва + оцінно-якісна чи образна назва’ (*студенти-відмінники, пес-трудяга, вітер-пустун, квіти-зорі*) і т. ін. В антропологічних сполуках імена можуть стосуватися найрізноманітніших сфер людського буття: тут у різних співвідношеннях поєднуються назви людей за родинними стосунками, за діяльністю, за національністю, за місцем проживання, за соціальною належністю, за віком тощо (*батько-чабан, жінка-українка, хлопець-киянин, танцівник-грузин, сусід-двірник, дівчинка-семиліток*).

У плані семантико-синтаксичному дві назви того самого предмета співвідносять, абстрагуючись від конкретної семантики поєднуваних іменників. У нормативному синтаксисі прийнято вважати, що компоненти прикладкової структури узагальнюють предмет і його ознаку: одна назва є предметом, друга – його конкретизувальною характеристикою, а тому – ознакою (через яку характеризується, а отже, пізнається предмет). Власне, такі співвідношення і кваліфікують як “прикладкові”, тобто такі атрибутивні відношення, що споріднені з предикативними, від яких вони походять (уперше на специфічність цього типу відношень звернув увагу О. Потебня, він же назвав їх апозитивними, тобто такими, у яких поєднані атрибутивна і предикативна ознаки [Потебня, : 109–110]).

Однак єдиних критеріїв визначення прикладки та означуваного нею імені в лінгвістичних описах не названо.

Зазвичай прикладковий (означальний) і предметний (означуваний) компоненти двоназви ідентифікують за семантичним, або семантико-контекстуальним, критерієм: ім’я-прикладка повинна мати виразну конкретизувальну, характеризувальну семантику стосовно опорного імені як основного найменування предмета. У прикладковому імені “основне предметно-логічне значення послаблюється, а переважає значення контекстуальне, пов’язане із ситуацією, може набувати похідних уявлень про інший предмет” [Костич, : 229]. При цьому застосовують або вузький контекст – саму прикладкову сполуку, або більш

широкий контекст – речення, а то й текст. У першому випадку (“відношення прикладки до означуваного слова залежить від їхньої семантики” [Лекант, : 130]) ім’я-прикладка характеризується “прозорим” атрибутивним (наприклад, якісно-оцінним) значенням: *донька-розумниця / розумниця донька, веселун сусід, вітер-забіяка, бджілка-трудівниця* тощо. У другому випадку дослідники виходять за межі прикладкової конструкції, наголошуючи, що “лише контекст [*широкий контекст. – І. А.*] може служити основою для правильного розуміння того, який з двох іменників є прикладкою, а який – означуваним словом, тому що за відповідних умов кожний із цих двох слів може бути і тим, і іншим” [див: Бровко, : 23]. Наприклад, внутрішня різнофункційність апозитивної структури *гори-хвилі* в реченнях, які наводить у своїй статті Л. Рогозін: *Гори навкруги... Далі ці зеленкуваті гори-хвилі будуть менші* (П. Козланюк) та *А Дніпро мов підслухав: широкий та синій, підняв гори-хвилі* (Т. Шевченко) [Рогозін]. Як видно з досліджень, контекстуальність значення прикладкового імені найбільш виразно простежується в образних (метафоричних, перифрастичних) прикладкових конструкціях, “у яких один чи обидва компоненти вжито в переносному значенні”, та в експресемах – прикладкових сполуках із оцінною (позитивною чи негативною) конотацією (*кесаря-ката, москаля-пройдисвіта, самран-капрал*) (див. статтю: [Костич], де автор характеризує прикладкові конструкції в поезіях Т. Шевченка). До слова: когнітивні моделі аналізу метафорично-образного мовлення уможливають акцентувати увагу на ролі прикладки в позиційній схемі речення. Так, О. Селіванова, застосовуючи принципи розробленої нею моделі ментально-психонетичного комплексу, характеризує прикладку як “знаковий експонент цілісної ситуації” (на прикладі мовлення Ліни Костенко: *Син білявого дня і чорнявої ночі, вечір-мулат підійшов до порога; Вечір-мисливець підстрелене сонце несе у сірому ягдташі*) [Селіванова, : 471–473].

Водночас номінативна функція прикладкової сполуки (двоназви) зближує її зі словом (іменником-одноназвою). Окремі іменниково-іменникові сполуки, систематично відтворюючись, увійшли до загального вжитку й слугують як усталені найменування, зокрема терміни (на письмі передаються через дефіс). Тому їх стали відносити до складних (складених) слів, як-от: *кафе-їдальня, хата-лабораторія, плац-палатка, вагон-виставка, вагон-ресторан, заєць-русак, льон-довгунець, лікар-еколог, Лисичка-Сестричка* [Український, : 32, 34; Бровко, : 23]. Як показують спостереження, у науковому й офіційно-

діловому мовленні найбільш репрезентативними групами складених термінів, що походять від апозитивних сполук, є група складених найменувань-термінів тварин та група термінологічних найменувань професій, спеціальностей [Лаврентьева, : 117–118]. Останню групу термінів поповнюють також і складніші – тричленні – найменування (= триназви): *інженер-механік-конструктор*, *інженер-механік-технолог*, *лікар-стоматолог-хірург*, *лікар-стоматолог-ортопед* тощо.

Зрозуміло, що номінативна неподільність складених термінів на рівні речення “переростає” в синтаксичну нечленованість, як це властиво будь-яким іншим термінологічним, чи фразеологізованим (= лексикалізованим), сполукам, до яких відносять складені терміни. У структурі речення лексикалізовані сполуки подібно до слова виконують функцію одного члена речення, функційно простого (немає розподілу функцій вираження граматичного та лексичного значення між словами), але формально складеного (словесно розчленована структура: слово + слово).

Формальний і функційний аналітизм – природні граматичні якості словосполучення – у структурі складених термінів простежуються поза реченням, за абстрактно-граматичного їх аналізу. Як словосполучення складені терміни є конструкціями зі внутрішніми відношеннями і зв'язками (про синтаксичну структурованість фразеологічних сполук див.: [Кучеренко; Шуть]). Навіть прихильники морфологічного статусу складених термінів описують їх у дусі метамови структурованих одиниць, див., наприклад: “проаналізуємо термінологічні найменування з “означуванним” словом *жук*”, “до розглядуваних складених найменувань належать і утворені за моделями “загальне – часткове”: рід – вид, вид – підвид і под.” [Лаврентьева, : 117–118]. Та й за семантикою (семантичним критерієм) у “дефісних” структурах іменники виразно вказують на певну диференційну ознаку іншого імені: ознаку за призначенням (*хата-лабораторія*, *плац-палатка*), ознаку за видом (*заєць-русак*, *льон-довгунець*), метафоричну ознаку (*жук-геркулес*, *Лисичка-Сестричка*) тощо. Так само у триназвах простежуємо конкретизувально-атрибутивну семантику позитивних іменників, наприклад: *лікар-стоматолог-хірург* = *лікар-стоматолог* + *стоматолог-хірург*.

Окрему групу становлять ті сполуки, у яких іменники, за характеристикою О. Пешковського, “абсолютно однаково відносяться один до одного” [Пешковский, : 54], наприклад: *митрополит Іларіон* (порів-

няймо: *митрополит, якого звали Іларіоном — Іларіон, який є митрополитом*), *княгиня Ольга, громадянин Сидоренко, дід Панас; учений-історик / історик-учений, танцівниця-грузинка, сусід-двірник* і под. Власне, ідеться про переважну більшість стилістично нейтральних двоназв-сполук. У таких сполуках контекстуальний критерій не дає однозначної функційної ідентифікації поєднаних імен. Для прикладу, у реченні *Перепелу-татові, Мамі-перепелісі Перепелятко несе обід* (А. Мойсієнко) можливі дві інтерпретації “дефісних” структур – із семантично однотипними прикладками: 1) як родинними назвами – *татові* і *мамі* (*Перепелу-татові, Мамі-перепелісі Перепелятко несе обід*) або 2) як дериваційно спорідненими назвами – *перепелу* і *перепелісі* (*Перепелу-татові, Мамі-перепелісі Перепелятко несе обід*).

Дослідники намагаються компенсувати “безпорадність” семантико-контекстуального критерію, тому звертаються до часткових, властивих окремим виявам прикладкових конструкцій чи їхнім окремим різновидам, особливостей. Зокрема серед показників прикладкової функції іменника називають можливість його пропуску без втрати загального смислу сполуки чи речення в цілому. Часто зважають на більш регулярну постпозиційність прикладки порівняно з препозиційним її вживанням. Не оминають акцентологічних властивостей прикладки (коли вона логічно наголошена). Також указують на зв’язок родових форм (= форм категорії роду) присудкового дієслова чи прикметника з пояснюваним іменником. Урешті, щодо сполук типу ‘загальна назва + власна назва’ в описовій граматиці зафіксовано домовленість про те, що при позначенні особи прикладкову функцію виконує іменник із загальною назвою, а при позначенні не-особи (наприклад, географічної назви, клички тварин тощо) прикладкова функція належить іменнику зі власною назвою [див: Шевельов, : 96; Бровко; Кулик, : 61–63; Лекант, : 132; Ломов, : 267].

Чимало сполук-двоназв цієї групи належить до одиниць багатозначного (систематичного) вживання, по суті, відтворюваних. Як приклад: в оповіданні Григора Тютюнника “Іван Срібний” (Тютюнник Г. М. Твори. Книга I: Оповідання. – К., 1984) сполука *дядько Сашко* експлікується 12 разів. За домовленістю (дивимось вище), у цій сполуці треба було б вичленувати прикладку із загальною назвою *дядько*. Проте жоден із дванадцяти контекстів не дає підказки про більшу (чи, можливо, меншу) конкретизувальну семантику цього іменника стосовно іншого – власної назви *Сашко*; немає жодного випадку й окремого

вживання однієї з цих назв (тут можна було б говорити про прикладкову функцію не вжитого (опущеного) іменника). Ця нерозривність залишається й у прикметникових дериватах, утворених від двоназви, в посесивній функції: *Обличчя дядькове Сашикове, подзьобане кузнечною жуужіллю, зморщилося в усмішці*.

Прикладкові сполуки, які набувають ознак відтворюваності, відносять до “перехідних моделей між синтаксичними утвореннями і складними словами” [Загнитко, : 155], пояснюючи їхню функційну природу за аналогією до складених термінів: це найменування, у яких “взагалі немає підстав розмежовувати <...> два члени речення” [Скобликова, 2005 : 222–223]; вони виконують функцію “одного складного члена речення” [Финкель, Баженов : 493]. Зокрема, вважають, що до неподільних на члени речення слід віднести сполуки прізвищ і назв осіб за їхньою посадою чи професією та сполуки власних і загальних географічних найменувань тощо [Скобликова, 2005 : 223]. У нашому випадку подібно до інших назв осіб (одноназв), двоназва *дядько Сашко* функціонує в ролі суб’єктно-об’єктних (“предметних”) реченневих компонентів: найчастіше займає позицію підмета в мініконтексті з присудком (*дядько Сашко + сидів і гув; чергував; смикнув, був ... гаряченький, бідовий і говіркий; вигукнув; засміявся, закивав ... і пішов; прийшов; гув; загув,.. умовк*); рідше – позицію привербального додатка (*сказав + до дядька Сашка, поранило + дядька Сашка*); як “предметний” компонент може поширюватися означальним членом (*старенький дядько Сашко*), а позицію власної назви сполуки разом з ім’ям може посісти прізвище (письменник використовує прізвище у сполуці *дядько Сашко Буряк* двічі: стільки ж разів цей персонаж з’являється в просторово-часовій канві сюжету).

Абстрактно-граматичний аналіз, спрямований у внутрішню структуру таких сполук, показує, що семантична рівновага обох поєднаних імен сигналізує про своєрідні між ними відношення, відмінні від відношень у сполуках із семантично мотивованою прикладкою. У синтаксичній теорії О. Пешковського семантична рівновагомість іменників, які позначають той самий реальний предмет, лягла в основу їхньої синтаксичної рівновагомості. За вченим, відношення між ними є зворотними (“отношения взаимно совпадающие, или обратимые”, “равные” [Пешковський, : 54, 58]). Розвиваючи цю думку, можна сказати, що маємо справу зі взаємоприкладковими відношеннями: іменники виявляють себе як взаємохарактеризувальні

(характеризують одне одного), без семантично очевидної означальної переваги одного з них, адже кожен сприймається як доповнювальна характеристика іншого імені (пор.: “В умовах такої рівноцінності іменники взаємно означають і доповнюють один одного при позначенні предмета” [Скобликова, 1979: 178]).

Таким чином, структурні компоненти двоназви (у тому числі лексикалізованої) можуть співвідноситися або як предмет і його характеризувальна ознака, або так, що обидві назви стосовно одна одної водночас є і предметом і характеризувальною ознакою. За цією особливістю, відповідно, можна протиставити два типи прикладкових сполук: зі власне прикладковими відношеннями та зі взаємоприкладковими відношеннями. Відмінність між ними засвідчують предикативні трансформації, тобто трансформації, які переводять ім'я в присудкову позицію. За допомогою останніх у теоретичних описах демонструють спорідненість прикладки з присудком (наприклад: “*дуб-велетень* ← *дуб, що був велетнем (велетень)*” [Загнитко, : 155]; “*Його батько був учитель + Батько захоплено розповідав про мандрівників* → *Його батько-учитель захоплено розповідав про мандрівників*” [Вихованець, : 525]). Слід наголосити, що трансформаційний критерій пов'язаний із семантичним, власне, він є чинним за умови, коли “підкріплений” семантично. Так, у структурах зі власне прикладковими відношеннями на предикативний компонент без втрати семантичної тотожності між вихідною і кінцевою структурами може перетворитися одне ім'я, яке і є прикладкою, порівняймо: *дуб-велетень* ← *дуб, що був велетнем* та * *дуб-велетень* ← *велетень, який був дубом*; або: *Лисичка-Сестричка* ← *Лисичка звалася Сестричкою* та * *Лисичка-Сестричка* ← *Сестричка звалася (була) Лисичкою*. Для структур із взаємоприкладковими відношеннями можливі дві предикативні трансформації, сумарне значення яких відповідає загальній семантиці сполуки, наприклад: *дядько Сашко* ← *Сашко був дядьком + дядько звався Сашком*; *сусід-двірник* ← *сусід є двірником + двірник є сусідом*.

На конкретно-граматичному рівні, що передбачає вивчення структурних компонентів речення, цілком виправданим є аналіз прикладкових словосполучень – двоназв – як форми вираження одного члена речення із внутрішніми власне прикладковими або взаємоприкладковими відношеннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бровко А. С. Розмежування означуваного слова і прикладки / А. С. Бровко // Укр. мова і літ. в школі. – 1970. – № 3. – С. 20–23.
2. Вихованець І. Р. Прикладка / І. Р. Вихованець // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Укр. енциклопедія, 2004. – С. 524–525.
3. Загнитко А. А. Семантическое согласование : структурная и функциональная типология / А. А. Загнитко // Linguistica Brunensia. – 61/1–2. – Brno : Masarykova univerzita, 2013. – S. 149–162.
4. Ключковський Б. Г. Апозитивна сполучуваність слів у сучасному українському літературному мовленні / Б. Г. Ключковський // Українське мовознавство. – 1976. – Вип. 4. – С. 14–20.
5. Костич Л. М. Прикладкові конструкції в поезіях Т. Шевченка / Л. М. Костич // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – Вип. 13. – С. 225–233.
6. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – П ч. : Синтаксис / Б. М. Кулик. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Рад. школа, 1965.
7. Кучеренко І. К. Фразеологізм як об’єкт синтаксису / І. К. Кучеренко // Актуальні проблеми граматики / упоряд. З. Терлак. – Л. : Світ, 2003. – С. 58–65.
8. Лаврентьева Н. М. Синтаксические отношения и связи уровня простого предложения / Н. М. Лаврентьева. – Саранск : Изд-во Сарат. ун-та, 1989.
9. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П. А. Лекант. – М. : Высшая школа, 1986.
10. Ломов А. М. Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка / А. М. Ломов. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007.
11. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – Изд. 7. – М. : Учпедгиз, 1956.
12. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. I–II.
13. Рогозін Л. Л. Невідокремлені прикладки в структурі складного речення / Л. Л. Рогозін // Українська мова в школі. – 1954. – № 5. – С. 15–18.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008.
15. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка / О. Б. Сиротинина. – М. : Высшая школа, 1980.
16. Скобликова Е. С. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения / Е. С. Скобликова. – М. : Просвещение, 1979.
17. Скобликова Е. С. Согласование и управление в русском языке / Е. С. Скобликова. – 2-е изд., стер. – М. : Комкнига, 2005.
18. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. – 5-те вид., стер. – К. : Наук. думка, 1996.
19. Финкель А. М., Баженов Н. М. Курс современного русского литературного языка / А. М. Финкель, Н. М. Баженов. – К. : Рад. школа, 1960.

20. Шевельов Ю. Просте речення / Ю. Шевельов // Курс сучасної української літературної мови. – Т. II : Синтаксис ; за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – С. 5–141.

21. Шуть Л. До питання про відношення понять “словосполучення” і “фразеологічне сполучення” / Л. Шуть // Українське мовознавство. – 2000. – Вип. 22. – С. 13–17.

REFERENCES

1. Brovko A.S. (1970) Rozmezhuвання oznachuvanoho slova i pryklady [Differentiation of main word and apposition]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli [Ukrainian language and literature at school]*, no. 3, pp. 20-23 (in Ukrainian).

2. Vykhoanets I.R., (2004) Prykladka [Apposition]. *Ukrainska mova: Entsyklopediia [Ukrainian: Encyclopaedia]* (ed. Rusanivskiy V.M.). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, p. 524-525 (in Ukrainian).

3. Zagnitko A.A. (2013) Semanticheskoe soglasovanie: strukturnaja i funkcionalnaja tipologija [The semantic coordination: structural and functional typology]. *Linguistica Brunensia*, vol. 61, no. 1-2. Brno: Masarykova univerzita, pp. 149-162 (in Russian).

4. Kliuchkovskiy B.H. (1976) Apozityvna spoluchuvanist sliv u su-chasnomu ukrainskomu literaturnomu movlenni [Apposition combination of words in the modern Ukrainian literary speech]. *Ukrainske movoznavstvo [Ukrainian linguistics]*, vol. 4, pp. 14-20 (in Ukrainian).

5. Kostych L.M. (2011) Prykladkovi konstrukciyi v poeziyah T.Shevchenka [Appositions functioning in the poetic texts by T.Shevchenko]. *Shevchenkoznachchi studiyi [Research about Shevchenko]*. Kyiv: Kyivskiy universytet, vol. 13, pp. 225-233 (in Ukrainian).

6. Kulyk B.M. (1965) Kurs suchasnoi ukrainskoj literaturnoi movy. Syntaksys [Course of modern literary Ukrainian. Syntax]. Kyiv: Rad. shkola, 283 p. (in Ukrainian).

7. Kucherenko I.K. (2003) Frazеологізм як об'єкт синтаксису [Phraseological unit as object of syntax]. *Aktual'ni problemy gramatyky [Recent issues of grammar]* (ed. Z.Terlak). Lviv: Svit, pp. 58-65 (in Ukrainian).

8. Lavrent'eva N.M. (1989) Sintaksicheskie otnosheniya i svyazi urovnja prostogo predlozhenija [Syntactic relations and connections in a simple sentence]. Saransk: Izd-vo Sarat. un-ta, 152 p. (in Russian).

9. Lekant P.A. (1986) Sintaksis prostogo predlozhenija v sovremen-nom russkom jazyke [The syntax of a simple sentence in the modern Russian language]. Moskva: Vysshaja shkola, 175 p. (in Russian).

10. Lomov A.M. (2007) Slovar'-spravochnik po sintaksisu sovremennogo russkogo jazyka [Dictionary of the syntax of the modern Russian language]. Moskva: AST: Vostok-Zapad, 416 p. (in Russian).

11. Peshkovskij A.M. (1956) Russkij sintaksis v nauchnom osveshhenii [Russian syntax in a scientific light]. Moskva: Uchpedgiz, 511 p. (in Russian).

12. Potebnja A.A. (1958) Iz zapisok po russkoj grammatike [*From the notes on Russian grammar*]. Moskva: Uchpedgiz, vol. I-II, 536 p. (in Russian).
13. Rohozin L.L. (1954) Nevidokremeni pryklady v strukturi skladnoho rechennia [*Unattached appositions in the structure of a complex sentence*]. Ukrainska mova v shkoli [*Ukrainian at school*], no. 5, pp. 15-18 (in Ukrainian).
14. Selivanova O.O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [*Modern Linguistics: Trends and Challenges*]. Poltava, Dovkillia-K, 712 p. (in Ukrainian).
15. Sirotnina O.B. (1980) Lekcii po sintaksisu russkogo jazyka [*Lectures on syntax of the Russian language*]. Moskva: Vysshaja shkola, 74 p. (in Russian).
16. Skoblikova E.S. (1979) Sovremennyj russkij jazyk. Sintaksis prostogo predlozhenija [*Modern Russian language. The syntax of a simple sentence*]. Moskva: Prosveshhenie (in Russian).
17. Skoblikova E.S. (2005) Soglasovanie i upravlenie v russkom jazyke [*Coordination and Government in the Russian language*]. Moskva: Komkniga, 240 p. (in Russian).
18. NAS of Ukraine, Institute of Linguistics named after Potebnja, Institute of Ukrainian language (1996) Ukrainskyi pravopys [*Ukrainian spelling*]. Kyiv: Nauk. dumka, 240 p. (in Ukrainian).
19. Finkel' A.M., Bazhenov N.M. (1960) Kurs sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka [*A course of modern Russian literary language*]. Kiev: Rad. shkola, 1960, 622 p. (in Russian).
20. Shevelov Yu. (1951) Proste rechennia [*Simple sentence*]. Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Syntaksys [*Course of modern literary Ukrainian. Syntax*] (ed. L.A. Bulakhovskiy). Kyiv: Rad. shkola, pp. 5-141 (in Ukrainian).
21. Shut' L. (2000) Do pytannia pro vidnoshennia poniat "slovospolu-chennia" i "frazеологичне spoluchennia" [*On the related concepts of "words" and "phraseological combination"*]. Ukrainske movoznavstvo [*Ukrainian linguistics*], vol. 22, pp. 13-17 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 07.09.16

Iryna Aribzhanova, Candidate of Philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

The semantic-syntactical structure of the apposition phrase

The article is devoted to the semantic-syntactical structure of the appositive phrase in the Ukrainian language. The term "double name" is used for the demonstration of semantical parameteres of the apposition phrase. Two levels of syntactic analysis are considered: abstract-grammatical level (internal structure of the appositive word-combinations) and concrete-grammatical level (the function in sentence structure).

The concrete-grammatical analysis indicates that appositional phrases in the sentence are: syntactically indivisible components that serve as a simple part of the sentence (subject, object). The conflict arises between formal analyticity and functional syntheticity. This conflict is caused by nominative features of double name (compound nouns indicates the same subject of objective reality). Therefore they can be referred to as the type of lexical (stable) word-combinations.

Abstract-grammatical analysis leads to the conclusion that internal structure of the appositional phrase can express different semantic-syntactical relations between nouns: appositional relations or mutual appositional relations. The mutual appositional relations are peculiar to the majority of stylistically neutral double names. O. Peshkovskiy wrote about mutual relations between nouns. The differentiation of two relation types was done with the help of the semantic principle and predicate transformation method.

Keywords: *apposition phrase, double name, apposition relations, mutual apposition relations, abstractly-grammatical analysis, concrete-grammatical analysis.*

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 801.81: 398.8: 811

Ніна Данилюк, д-р філол. наук, проф.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, Луцьк

МОВНА КАРТИНА СВІТУ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЗБІРКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “НА КРИЛАХ ПІСЕНЬ”

Розглянуто художньо-виразові засоби творення мовної картини світу в поетичних текстах Лесі Українки. Як джерело використано лексикографічну працю “Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”)” у 2-х частинах (Луцьк, 2012, 2016). Мовну картину світу Лесі Українки змодельовано на основі мікроконтекстів із ключовими словами-іменниками. Її формують назви осіб за родинними стосунками, найменування рослин, тварин і птахів, небесних світил, змін у природі, географічних об’єктів, житла, предметів побуту, прикрас, обрядових дійств і їх учасників, абстрактних понять.

Ключові слова: мовна картина світу, художньо-виразовий засіб, ключове слово, епітет, метафора, символ, поетичний текст, “Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”)”.

Як відомо, картою світу (синоніми – образ, модель світу) називають сукупність уявлень людини про дійсність, сформованих внаслідок її життєвого досвіду, або ж знання певного народу чи людства в цілому про навколишні явища і процеси [див.: Роль : 17]. Н. Арутюнова, звертаючи увагу на антропоцентричний характер ідеалізованої моделі світу, пише, що “до неї входить цілком і повністю сама людина” [Арутюнова : 181]. Мовна картина світу – це “членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями” [Єрмоленко : 93]. Аналізуючи мовні елементи: фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, – з’ясуємо, “яким чином мова, формуючи свою систему, створює ідеальну дійсність (паралельний духовний світ), що не є копією реального світу, а його духовним відповідником, його наці-

онально-психологічною моделлю, універсальною для нації і неповторною у своїй структурі” [Федик : 13].

Думки про мову як засіб пізнання навколишнього світу, про відмінності в характері мов, пов’язані зі способом мислення і сприйняття народу, висловлювали свого часу В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Л. Щерба, Е. Сепір, Б. Уорф. До проблеми національної мовної картини світу безпосередньо зверталися Г. Колшанський, Ю. Караулов, В. Русанівський, Ж. Соколовська, Є. Бартмінський, Л. Лисиченко, В. Жайворонок та інші дослідники. Зокрема, принципи моделювання етнічної мовної картини світу сформулював Є. Бартмінський [Bartmiński]. Науковий опис образу світу в східнослов’янських парадигмах здійснила Ж. Соколовська [Соколовская]. Своє бачення структури концептуально-мовної картини Універсуму, в якій поєднано сприйману картину світу людиною (людством) загалом і людиною (етносом) зосібно, запропонував В. Жайворонок [Жайворонок : 14]. Однак на матеріалі поезії видатної письменниці кінця ХІХ – початку ХХ ст. Лесі Українки поняття мовної картини світу ще не розглянуто, що й зумовило вибір теми цієї розвідки, мета якої – проаналізувати виразові засоби творення мовної моделі світу в поетичних текстах збірки “На крилах пісень”.

У статті як джерело використано перші дві частини “Словника мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”)” (Луцьк, 2012, 2016), які підготовлені викладачами Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Н. Дарчук, Н. Чейлитко і В. Сорокіним і Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки – Н. Данилюк і Н. Іовхімчук на основі прижиттєвого видання 1893 року (див.: Словник–1; Словник–2). Ця праця містить усі реєстрові слова за алфавітом, змінювані одиниці наведено в початковій формі. До першої частини увійшли тільки загальні іменники з початковими літерами А–М, писані кириличною графікою, до другої – загальні іменники з початковими літерами Н–Я та власні назви, зафіксовані кирилицею й латиницею. В інших книгах заплановано подати прикметники,

дієслова, прислівники. Представлено передусім повнозначні частини мови, оскільки вони найпоказовіші для ідіолекту письменниці й можуть виступати ключовими словами індивідуально-мовної картини світу. Згодом буде видано тлумачний словник, до якого увійдуть усі використані у збірці одиниці. Зауважимо, що уклавши подібні словники на основі інших двох прижиттєвих збірок – “Думи і мрії” (Львів, 1899) і “Відгуки” (Чернівці, 1902) і долучивши тексти, які лишилися поза збірками (більшість з них увійшло до видання “Неопубліковані твори” (Львів, 1947)), у перспективі можна буде отримати зведений словник мови поезії Лесі Українки.

Кожна словникова стаття в перших двох книгах названої лексикографічної праці містить реєстрове слово, після якого курсивом вказано частину мови, коротку граматичну характеристику (рід, за необхідності – число). Далі латиницею позначено абсолютну частоту ($xabs$), середню частоту ($xsered$), середньоквадратичне відхилення значень абсолютної частоти (σ), коефіцієнт варіації (V), кількість різних творів, до яких увійшло слово (R). Потім наведено ілюстративний матеріал, представлений мікроконтекстами (поетичний рядок, кілька рядків або строфа, що становлять змістове ціле; назва твору), у дужках – назва поезії. Крім слів, у виданні наведено юкстапозити, складники яких перебувають в атрибутивних або зіставних відношеннях, а залежні слова виконують функцію прикладки, напр.: *даремщина-панищина*, *дівич-вечір*, *зоря-сльоза*, *казка-дивниця*, *квітка-надія*. Частину подібних одиниць формують синоніми: *буря-негода*, *думка-гадка*, *жаль-туга*. Окремим реєстровими словами є: 1) лексеми зі здрибненим і пестливим значенням (*вікно*, *віконце*, *віконечко*); 2) суплетивні форми іменників (*дитина*, *діти*); 3) лексичні омоніми, які позначено арабськими цифрами вгорі з правого боку слова (*постать* – ‘смуга поля’, *постать* – ‘обриси тіла’); 4) графічні та фонетичні варіанти (за доцільності).

Важливим показником авторського ідіолекту виступає частотність уживання мовних одиниць. У першій книзі словника найбільш частотним виявився іменник *море* (46 слововживань

у 19 текстах). Очевидно, це зумовлено емоційним сприйманням великої водної стихії Лесею, яка вперше її побачила. Високу частоту має також слово *люди* (ім. мн. – 40 слововживань у 17 текстах) та його варіант *люд* (ім. ч. р. – відповідно 17 – 4). Частоту понад двадцять виявлено у слів *думка* (відповідно 29 – 15), *дівчина* (28 – 7), *доля* (28 – 16), *край* (28 – 17), *квіти* (26 – 11), *воля* (24 – 17), *країна* (24 – 17), *горе* (23 – 17), *гай* (23 – 11), *жаль* (22 – 12), *мрія* (22 – 12), *лихо* (21 – 15). Це назви домінантних абстрактних понять, природних об'єктів у рідній країні, а також іменник *дівчина*. До частотних належать також слова на позначення явищ і змін у природі: *година* (19 – 13), *вітер* (18 – 12), *зук* (17 – 8), *гора* (15 – 12), *квітка* (15 – 10), *місяць* (15 – 8), *весна* (14 – 10); людей: *дитина* (15 – 6), *козаченько* (15 – 1), *мати* (12 – 7); абстрактних понять: *журба* (14 – 12), *душа* (13 – 10), *життя* (13 – 9). Серед іменників із частотою *один* виділимо кілька груп назв: 1) абстрактних явищ (*багатство*, *безталання*, *братерство*, *веселоці*, *вигода*, *визволення*, *відгук*, *вітання*, *геройство* та ін.); 2) природних реалій (*балка*, *блискавка*, *верхів'я*, *глушина*, *горбок*, *дно* та ін.); 3) людей (*ватаг*, *велетень*, *дівча*, *кобзар*, *крамар* та ін.); 4) мало поширених рослин і тварин (*азалія*, *гіацинт*, *лілея*; *гадина*, *газель*, *звір*, *звірина* та ін.); 5) споруд (*брама*, *будинок*, *вітряк*, *господа*, *замок* та ін.); 6) певних місць (*божище*, *границя*, *звалище*, *кладовище* та ін.). Значну кількість таких одиниць формують морфолого-словотвірні варіанти-демінітиви (*брівка*, *віконечко*, *гніздечко*, *дівчатко*, *дівчинка*, *діточки*, *доня*, *доріженька*, *дружечка*, *думонька*, *краплинка*, *крильцята* й ін.) (Словник–1).

У другій книзі словника найчастотнішими є іменники *серце* (68 слововживань у 9 текстах), *пісня* (відповідно 54–11), *сльоза* (46–11), *сон* (35–10), *ніч* (34–15), *небо* (30–19), *співець* (30–10), *промінь* (29–9), *хвиля* (у значенні 'хвилина' (29–15)), *спів* (29–11), *слава* (26–10), *хата* (26–10), *проміння* (22–10), *слово* (22–9), *надія* (22–14), *туга* (21–14), *хмара* (20–15), *сонце* (19–10), *щастя* (17–13) та ін. Серед них переважають назви конкретних (чи конкретно-абстрактних) й абстрактних понять, пов'язаних із людиною (*серце*,

пісня, сльоза, співець, спів, слово; слава, надія, туга, щастя та ін.), найменування явищ природи (ніч, небо, промінь, хмара, сонце та ін.), реалій українського етносередовища (хата). На першому місці за частотністю у збірці загалом знаходиться іменник *серце* (68–9) разом із його демінутивом *серденько* (2–10). Найнижчу частоту вживання (1) мають слова *одвага, одрадість, поживок, покраса, погорда, погуляння, послухання* та ін., що виступають словотвірними варіантами нормативних на сьогодні форм.

У текстах Лесі Українки ключове слово *серце* (*серденько*) реалізує такі значення: ‘орган тіла людини’ (*І як **серце** моє стукотіло* (“Безсонна ніч”); ***Серденько** міцніше забилося* (“Місячна легенда”)), ‘орган людини як місце зосередження почуттів’ (*Самсонові докірлива та мова **У серці** тяжко, гостро віддається* (“Самсон”); *І тяжко йому невизраїї муки **Серденько** зболіле стисли* (“Місячна легенда”)), перен. ‘ласкаве звертання до когонебудь’ (*Олесю, **серденько**, Співай веселенько!* (“Веснянка”)). Іменник *серце* (*серденько*) супроводжують такі образні означення: *бідне, безталанне, знебуле, невгамовне, щире*, напр.: *Але сам своїм **серденьком** бідним Я життя тому скарбові дав* (“Місячна легенда”); *Ох, я знаю, комусь-то вона **Безталанне серденько** крає!* (“Розбита чарка”); *Того я **щирим серденьком** вітала* (“Мій шлях”); *Тихе море спокою навчило **Невгамовне серце** моє* (“На човні”). Слово входить до метонімії із дієслівним компонентом, як-от: *Гине безславно Самсон в самотині, **Серцем** же рветься свій люд визволять* (“Самсон”); *Хто поважитья людськеє горе Світовеє **серденьком** збагнути?* (“Безсонна ніч”). У збірці використано низку фразеологізмів, у складі яких є одиниця *серце* (*серденько*): *Тихо скрізь і на **серденьку** тихо, Десь журба з нього згинула пріч* (“На човні”) – ‘спокійно’; *Тихо, любо жилося дитині І ніщо не сушило **серденька*** (“Місячна легенда”) – ‘не було турбот’; *Жаль нерозважений, жаль незабутий **Серце** знебуле і **рве** і **гнітить!*** (“Самсон”) – ‘тривожить’ та ін. З огляду на сказане Лесину поезію можна назвати “кордоцентричною”.

Поетеса активно послуговується пестливо-зменшеними одиницями, що в текстах можна об’єднати у варіантні ряди на

зразок: *панна – панянка, панночка; син – синок, синопько; тато – татко, татусь; річка – річенька, річечка; роса – росина, росинка, росиця; рука – ручка, рученя, руця; хата – хатина, хатинка, хатонька; сльоза – сльозина, слізонька; хмара – хмарка, хмарина, хмаринка, хмариночка, хмаронька; човен – човник, човенце, човночок. Афіксація і юкстапозиція – це найпродуктивніші моделі, за якими творяться авторські неолексеми, як-от: *первісночка, скеліна, пташки-пісні, натуро-ненько, розважатъ-гадати* (Словник–2).*

Словник іменників, використаних у збірці “На крилах пісень”, дає змогу представити мовну картину світу Лесі Українки, змодельовану на основі ключових слів. Її формують назви осіб за родинними стосунками (*мати (матінка, матуся), мама, ненька, отець, син (синопько), дочка, дід (дідусь), дитя, дитина (дитинопька), діти (дітки), онуки*), рослин (*верба, дуб, тополя, сосна, калина; барвінок, рожжа (роженька), рута, любисток, конвалія, льон*), тварин і птахів (*кінь, козеня, корова; голубка, соловейко, чайка, пташина*), небесних світил (*небо, зоря, зірка (зіронька), місяць, молодик, сонце*), змін у природі (*зима, літо, день, ніч, дощ, вітер, роса, хмара*), географічних об’єктів (*балка (балочка), бережок (бережечок), яр (ярочок), гора, круча, бескид; бір, гай, діброва, ліс, луг; річка (річенька, річечка), море, поле, шлях*), житла (*хата, будинок*), предметів побуту (*колиска, човен*), прикрас (*вінок, кораль*), обрядових дійств і їх учасників (*дівич-вечір, молода, староста (старостонька), дружка, кобзар, лірник*), міфологічних істот (*русалка*), абстрактних (абстрактно-конкретних) понять (*бажання, біда, воля, добро, доля, дух, душа, жаль, журба, надія, мрія, правда, слава, туга; серце*) та ін.

В аналізованій збірці зафіксовано декілька лексичних одиниць та їхніх фонетичних і морфолого-словотвірних варіантів на позначення України: *Україна (Вкраїна), сторона (сторонька), край, країна, земля з атрибутами моя, рідна, кохана, мила, безцасна*, що свідчить про особливе ставлення молодої поетеси до рідного краю, напр.: *До тебе, Україно, наша бездоляная мати, Струна моя перша озветься* (“До (Гімн. Grave)”); *Надія верну-*

тись ще раз на Вкраїну, Поглянуть іще раз на рідну країну (“Надія”); *Нехай мої співи літають По рідній коханій моїй стороні* (“Si (Settina)”); *Осяяти землю безщасную треба!* (“Сторононько рідна, коханий мій краю!”). Авторка виокремила назви двох етнографічних регіонів – *Волинь і Поділля (Подолля): Ой, чи так красно в якій країні, Як тут, на нашій рідній Волині!* (“Вечірня година”); *Красо України, Подолля! Розкинулось мило, недбало!* (“Красо України, Подолля!”).

Український простір характеризують такі назви артефактів, як *місто, село, хата (хатина, хатинка, хатонька), садок (садочок), вітряк, дорога (доріженька), шлях, стежка (стежечка)*. У збірці, крім загальної назви *місто*, вжито ще й власні: *Луцьк* (у датуванні поезії “Надія”), *Славута, Ялта* (у назві твору “Надсонова домівка в Ялті”), *Єваторія* (у датуванні текстів “Місячна легенда”, “Негода”, “Тиша морська”, “Безсонна ніч”), *Бахчисарай*. У підписах із датами до творів використано також власну назву села *Колодяжне*. Спостерігаємо певний контраст у зображенні міста й села: *місто великеє, широке, душе* (там – самотність), *село – хороше, красне, степове* (там – воля), пор.: *Ох, біда самотному У місті широкім Себе почувать одиноким!* (“Великеє місто. Будинки високі...”); *Далі, далі від душеного міста! Серце прагне буять на просторі!* (“Далі, далі від душеного міста!”); *Онде балочка весела, В ній хороші, красні села* (“Красо України, Подолля!”).

Особливу теплоту у змалюванні української хати передано завдяки використанню песливо-зменшених утворень на зразок *хатина, хатинка, хатонька: Діти нудяться в хатині, Нудять, нарікають...* (“Літо краснеє минуло...”); *І до білої хатинки, Немов мати до дитинки, Вийшло сонце, засвітило І хатинку звеселило* (“На зеленому горбочку...”). Поетеса полуговується типовими фольклорними епітетами *біла, нова: Тільки на хатоньці білій Видно зеленую стріху* (“Сонечко встало, прокинулось ясне...”); *Йдуть до сусіда в новую хату, – Сватають в його дочку багату!..* (“Русалка”). *Хата* асоціюється з рідною матір’ю, із теплом родинного вогнища: *Він згадав, як в сій самій хатині*

З ним була його **ненька рідненька** (“Місячна легенда”). У поезії, присвяченій Тарасові Шевченку, *рідна хата* стає знаком своєї країни, котра, так само, як і в народній поезії, протиставлена *чужій сусідській хаті* (північній сусідці): *Колись нашу рідну хату Темрява вкривала, А чужа сусідська хата Світлами сіяла; Багатіла чужа хата, Лиха там не знали; – Туди й наші українці Дари доношали* (“На роковини Шевченка”).

Традиційна сільська *хата* неодмінно пов’язана з садком: *Там хати садками вкриті* (“Красо України, Подолля!”); *Коло річки, у садочку Маленька хатина...* (“Русалка”). Слово *садок* у поезіях Лесі Українки реалізує не лише основне значення – ‘присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами, квітами’, а й додаткові етнокультурні елементи змісту: ‘батьківський дім’, ‘місце зустрічі закоханих’, ‘місце вирощування обрядових трав’: *Щовечора, як зіронька До місяця сходить, Молодая дівчинонька В садочок виходить* (“Русалка”); *Пішла з жалем дівчинонька Та у свій садок, Щоб нарвати барвіночку Інший на вінок* (“Русалка”).

Важливе значення у творах Лесі Українки мають словапоняття *дорога* (*доріженька*), *шлях*, *стежка* (*стежечка*). Вони не лише означають ‘смугу землі, по якій їздять і ходять’ (*Дорога довга. Чагарі, долини* (“Байдари”)); *Там за містом понад шляхом битим, По гарячій каменистім полі Йде дівча татарськеє вродливе...* (“Татарочка”)), а й можуть реалізувати переносні семи – ‘життєвий шлях’, ‘певний вчинок у житті’, як-от: *Чи до мети я певної дійду, Чи без пори скінчу свій шлях тернистий, – Бажаю так скінчити я свій шлях, Як починала: з співом на устах!* (“Мій шлях”); *Або погибель, або перемога, Сі дві дороги перед нами стане...* (“Всі наші сльози тугою палкою”). Авторка використовує народнопоетичний епітет *битий*. Атрибутивне словосполучення *шлях тернистий* стало основою для прикладкової одиниці *шляхи-терни*, утвореної за типовою фольклорною моделлю: *І, може, зустрінься пісня моя самотная У світі з пташками-піснями, То швидко полине тоді тая гучная згряя Далеко шляхами-тернами* (“Do (Гімн. Grave)”).

Рідну країну молода поетеса сприймає через призму розкішної природи. Зокрема, виявляємо назви рельєфу, властивого для різних частин України: *балка (балочка), бережок (бережечок), яр (ярочок), гора, круча, бескид*, напр.: *Он степовес село розляглося **В балці** веселій та милій* (“Сонечко встало, прокинулось ясне...”); *Проти хати миленького **На бережок** виїде* (“Русалка”); *Он **ярочки** зелененькі, Стежечки по них маленькі* (“Красо України, Подолля!”). Зображаючи гористу місцевість Криму, письменниця послуговується не тільки загальноновживаним словом *гора*, але й менш частотними *круча, бескид* та власною назвою *Байдари*, пор.: *З **гір** аж до моря уступи сягають, Люде прозвали їх „Чортові сходи”* (“Мердвен”); *Мов невидимая рука тут положила Границею оці дві **гори**, Що високо до неба по-здіймались, Один зелений **бескид**, другий – темний* (“Байдари”).

Назви місцевості, порослої деревами і кущами, формують великий синонімічний ряд: *бір, гай, діброва, ліс, луг*, напр.: *...аж знову **Бори** величезні, густії Провадять таємну розмову* (“Красо України, Подолля!”); *То в **гай** ходить, то в садочок* (“Русалка”); *Я все покидаю: садочки рясні, І темні **діброви**, і ниви ясні* (“У путь”); *з очей скрився **ліс*** (“Далі, все далі!..”); *Шумлять на прощання Зелені **луги*** (“Далі, все далі!..”). Очевидно, це свідчить про добру обізнаність авторки з різновидами лісу. Виділяємо кілька назв на позначення ділянок землі, використовуваних для посівів, зокрема, *поле, лан, нива*: *Літатиме в чистому **полю*** (“До (Гімн. Grave)”); *Хвилюють **лани** золотії, Здається, без краю* (“Красо України, Подолля!”). Зауважимо, що крім типового для народної пісні епітета *чисте (поле)*, а також властивого українській поезії метафоричного означення *золотії (лани)*, у текстах Лесі Українки знаходимо метафоричний образ-персоніфікацію: *Он **латані ниви**, Наче плахти, – навкруги **розляглись*** (“Далі, все далі!..”). Рівнинний простір представляє також лексема *степ*, що стала вже константою нашої культури. У поетеси це не лише ‘великий безлісий, вкритий трав’янистою рослинністю простір у зоні сухого клімату’, а й символ волі, звитяги та, нерідко, загибелі козаків. У мікроконтексті зі словом *степ*, що має атрибут *без*

краю, виявлено найменування могила: *А далі, – де гляну, – Далі все степ той без краю, Тільки вітряк виринає де-не-де з туману; Часом могилу стріваю* (“Сонечко встало, прокинулось ясне...”).

Водні об’єкти у збірці “На крилах пісень” позначено одиницями *річка* та *море*, перша з яких побутує в пестливо-зменшених формах *річенька*, *річечка*, напр.: *Все дивиться на річеньку, Очей не спускає* (“Русалка”); *Цілу ніч до зорі я не спала, Прислухалась, як море шуміло...* (“Безсонна ніч”). Слово *річка* входить до складної метафори *Розтопленням сріблом блищать річки...* (“Красо України, Подолля!”). Мовний образ *моря* нерідко вибудовано на основі персоніфікаційних зв’язків, як-от: *Тихе море спокою навчило Невгамовнеє серце моє...* (“На човні”). Виявлено також дві власні назви рік – *Дніпро* та *Случ*, котрі, однак, мають різне семантичне навантаження. Перший гідронім не лише називає найбільшу річку, але й виступає символом рідної землі, України, а другий виконує насамперед номінативну функцію, пор.: *Зосталася тільки надія одна: Надія вернутись ще раз на Україну, ... Поглянуть іще раз на синій Дніпро...* (“Надія”); *Передо мною килими чудові Натура стеле, – темнії луги, ... І Случі* рідної веселі береги (“Красо України, Подолля!”).

Рослинний світ зображено за допомогою типових для України назв квітів, дерев і кущів. Частина найменувань квітів в українській культурі набула символічного змісту й асоціюється з коханням, весіллям і весняним оновленням природи (*барвінок*, *рожа* (*роженька*), *рута*, *любисток* та ін.), напр.: *І гіллячко, і віночок Вже вити пора, А іще ж то барвіночку* Для вінка нема ! (“Русалка”); *“Тишся, милий, бо червона рожга – То кохання квітка та розкоші!”* (“На давній мотив”); *Та ще ж квіти не посохли, Рута зелененька – Не журися, дівчинонько, Ще ж ти молоденька!* (“Пісня”).

Слова-поняття *верба*, *дуб*, *тополя*, *сосна*, *калина* позначають природні реалії, виступаючи знаками-етносимволами. Вони нерідко входять до образів-персоніфікацій із дієслівними компонентами *кивати*, *стояти*, *розмовляти*, *співати* тощо, які передають почуття ліричних героїв: *Тихо, журливо кива головою*

Віттям плакучим верба (“Надсонова домівка в Ялті”); *І ти, дубе мій високий, Друже мій єдиний!* (“Конвалія”); *Коло сіл стоять тополі, Розмовляють з вітром в полі* (“Красо України, Подолля!”). Постійна епітетна словосполука *червона калинонька* зафіксована в рядках, узятих із народної весільної пісні: “*Червона калинонька, А біленький цвіт; Ой чи не жаль тобі, Галю, Молоденьких літ?..*” (“Русалка”).

У збірці виявлено найменування птахів *голубка, соловейко, чайка*, які теж в українській культурі символічно навантажені: *Крил не втинай сизокрилій голубці, Хай вона вільно літа* (“Тішся, дитино, поки ще маленька...”); *Кругом садочки, біленькі хати, І соловейка в гаю чувати* (“Вечірня година”). Типовий епітет *сизокрила* в наведеному прикладі, а також звертання до товаришки *голубко* зумовлені народнопоетичними джерелами: *Прошу, сестрице, тебе, голубко, За старшу дружку до мене, любко!* (“Русалка”).

Рідна країна в поезії Лесі Українки асоціюється з людьми, що тут проживають і яких названо *родиною, братами*: *О люде мій бідний, моя ти родино, Брати мої вбогі, закуті в кайдани!* (“Сторононько рідна, коханий мій краю!”). Найбагатшим на компоненти виявляється синонімічно-варіантний ряд із домінантою *мати* (*матір, мама, матінка, матуся, ненька*), напр.: “*Мамо, чи кожна пташина В вирій на зиму літає?*” – *В неньки спитала дитина* (“Мамо, іде вже зима...”); *І співи матусі, й дитячій мрії... – Він все пригадав...* (“Місячна легенда”). Відзначимо типовий для фольклору юкстапозит *батько-мати*, котрий трапився в рядках твору “Русалка”, стилізованих під народну пісню: *Ой час-пора, отець-мати, Поблагословить, Ой час-пора молоденькій Та гіллячко звить* (“Русалка”).

Чимало зменшено-пестливих утворень слугують для вияву ласкаво-голубливого ставлення письменниці до дітей: *Татусь, цілюючи свою дитинку, Невільничого хліба дав скоринку* (“В’язень”); *Леле, дитинонько! Жить – сльози лить* (“Мі (Коліскова *agreggio*)”); *...Як втомиться мати співати дитяті Й закрис утомлені очі* (“Місячна легенда”). Слово *дід* (*дідусь*) за

семантичним навантаженням виходить за межі родинних найменувань і позначає людину-патріота, свідка багатьох історичних подій, носія мудрості та зв'язку поколінь: *Мені ввижається, як в тихім ріднім колі Старий дідусь навча своїх онуків, Про давнину справдешні байки править, Про те, що діялось на нашій світі* (“Коли втомлюся я життям щоденним...”).

Українську дівчину в поезії Лесі Українки переважно зображено в душі народнопісенної традиції: *Коло річки, у садочку Маленька хатина, – У хатині чорнобрива Молода дівчина* (“Русалка”); *Щовечора, як зіронька До місяця сходить, Молодая дівчинонька В садочок виходить* (“Русалка”). Постійні епітети *молода, чорнобрива* виступають типовими маркерами красивої дівчини. Прихильне ставлення до коханої передано за допомогою прикладкового словосполучення *дівчинонька-рожа*, метафоричного звертання *серце*, напр.: *Ой коли ж ми поберемось, Дівчинонько-роже?* (“Русалка”); *Стиснув ручку, махнув веслом, “Прощай, Ксеню, серце!”* (“Русалка”). У збірці використано типові власні імена дівчат і їх варіанти: *Галя, Оксеня, Ксеня, Олеся, Леся, Маруся*.

Для позначення парубка вжито найменування *хлопець, козак*: *Сіда хлопець у свій човник, Та бере весельце* (“Русалка”); *Осінь надходить, літо минає, Вже ж за дівчину козак не дбає* (“Русалка”). Зауважимо, що слово *козак* у наведених мікроконтекстах має значення ‘молодий, гарний хлопець’. Власних імен українських хлопців не зафіксовано.

Народну музичну культуру українців певним чином відображають лексеми на позначення музичних інструментів (*кобза*) та виконавців (*кобзар, лірник*): *Може, де кобза найдеться, Що гучно на струни озветься, На струни, на співи мої негучні* (“Si (settina)”); *Там лірник сидів собі долі, – край нього Поводир, хлоп'ятко малеє* (“Місячна легенда”); *Та минав ти, наш Кобзарю, Чужії пороги, Орав свою вбогу ниву, Рідні перелоги*. (“На роковини Шевченка”). *Кобзар* у поезії Лесі – це Тарас Шевченко, а його *кобза* – творчість, яку він присвятив знедоленим українцям і рідній Україні: *Гомоніла твоя кобза Гучною струною,*

В кожнім серці одбивалась Чистою луною (“На роковини Шевченка”). Справедливе твердження поетеси про велике значення Шевченкового слова для прийдешніх поколінь (додамо – і для сучасної незалежної України): *Спочиваєш ти, наш батьку, Тихо в домовині, Та збудила твоя пісня Думки на Вкраїні* (“На роковини Шевченка”).

Кількість екзотизмів, що називають чужоземні реалії (переважно кримськотатарські або східні загалом), незначна. Це загальні назви з мінімальною частотою вживання, які позначають: 1) рослини (*азалія, гіацинт, кипарис, лавр*); 2) тварини (*газель, лев*); 3) споруди й місця перебування людей (*гарем, мінарет*). Зокрема, слова *кипарис* і *лавр* вжито для відтворення кримського пейзажу: *Стали в саду кипариси стіною Оберігати в оселі спокою, Лаври – неначе зсушила журба* (“Надсонова домівка в Ялті”). Серед власних найменувань використано теоніми *Бог, Єгова, Адонай, Ваал, Титан* та ін.: *Дай їм, Боже щоб було все гоже!..* (“На давній мотив”); – *Самсон здійняв безсилі руки І вголос Бога помсти просить: – О Боже помсти, Адонаю!* (“Самсон”); *Де був прикований Титан страшений, Що забажав освіти чоловіка* (“Сон”). Зображуючи події в житті інших народів, Леся послуговувалася кількома іменниками на позначення східних країн і міст у тодішніх варіантах (*Ізраель, Палестина, Йордан*), власними іменами та прізвищами людей (*Даліла, Зарема, Сафо, Самсон, Марія Стюарт*), як-от: *Наш люд напав на вашу Палестину, Тоді надію у тобі єдину Ізраель мав – і ти обороняв країну* (“Самсон”); *Йому назустріч, у жіночому околі, Іде його хорошася Даліла* (“Самсон”); *Остання пісня Марії Стюарт* (“Остання пісня Марії Стюарт”). Це свідчить про високу ерудованість молодої авторки (збірка вийшла, коли поетесі було лише 22 роки).

Отже, мовну картину світу в поетичних текстах збірки Лесі Українки “На крилах пісень” формують одиниці на позначення рідної сторони, найменування географічних об’єктів, рослин і птахів, населених пунктів, людей, обрядів і обрядових предметів тощо. Проаналізовані фрагменти національно-мовної

картини світу відображають етнічне мовомислення поетеси, засвідчують, що вона була Українкою. Відомості “Словника мови Лесі Українки”, укладеного на матеріалі прижиттєвої збірки “На крилах пісень”, уможливають об’єктивне вивчення цього зрізу індивідуально-мовної картини світу. Повну авторську модель світу допоможе окреслити “Словник мови Лесі Українки”, який відобразатиме лексикон творів письменниці всіх родів і жанрів (поезії, прози, драматургії, публіцистики, епістолярію), що становить перспективу дослідження.

ДЖЕРЕЛА

Словник–1 – Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”). – Частина 1 (А–М) / уклад.: Н. О. Данилюк, Н. В. Іовхімчук, Н. П. Дарчук, Н. Г. Чейлитко, В. М. Сорокін; упоряд. Н. О. Данилюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012.

Словник–2 – Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”). – Частина 2 (Н–Я) / уклад.: Н. О. Данилюк, Н. В. Іовхімчук, Н. П. Дарчук, Н. Г. Чейлитко, В. М. Сорокін; упоряд. Н. О. Данилюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999.
2. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Биби́к, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001.
3. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: нариси : навч. посіб. / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007.
4. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988.
5. Соколовская Ж. П. “Картина мира” : системность, моделирование и лексическая семантика / Ж. П. Соколовская. – Ялта : [б. и.], 1999. – Кн. 4.
6. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійності) / О. Федик. – Л. : Місіонер, 2000.
7. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata / Jerzy Bartmiński. – Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000.

REFERENCES

1. Arutjunova N.D. (1999) Jazyk i mir cheloveka [*Language and Human World*]. Moscow: Jazyki russkoj kul'tury, 896 p. (in Russian).
2. Yermolenko S.Ya. (ed.) (2001) Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk lnhvistychnykh terminiv [*Ukrainian Language. A Short Explanatory Dictionary of the Linguistic Terms*]. Kyiv: Lybid', 224 p. (in Ukrainian).
3. Zhaivoronok V. (2007) Ukrainska etnolinhvistyka [*Ukrainian Ethnolinguistics*]. Kyiv: Dovira, 262 p. (in Ukrainian).
4. Serebrjannikov V.A. (ed.) (1998) Rol' chelovecheskogo faktora v jazyke. Jazyk i kartina mira [*The Part of Human being Factor in Language. Language and World Image*]. Moscow: Nauka, 212 p. (in Russian).
5. Sokolovskaja Zh.P. (1999) "Kartina mira": sistemnost', modelirovanie i leksicheskaja semantika [*"Picture of the world": the system, modeling and lexical semantics*], part 4. Jalta, 173 p. (in Russian).
6. Fedyk O. (2000) Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti) [*Language as spiritual adekvat of world (reality)*]. Lviv: Misioner, 299 p. (in Ukrainian).
7. Bartmiński J. (2000) Językowe podstawy obrazu świata [*Linguistics basis of World Image*]. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 318 p. (in Polish).

Стаття надійшла до редколегії 09.09.16

Nina Danylyuk, Doctor of Philology, Prof.
Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

**Linguistic world view in the poetic texts of Lesya Ukrainka's
collection "On the wings of the songs"**

The article deals with the study of the artistic expressive means of the creation of a linguistic world view in the poetic texts of Lesya Ukrainka's collection "On the Wings of the Songs" (Lviv, 1893). The materials of the lexicographic work "Dictionary of Lesya Ukrainka's Language (on the basis of the collection "On the Wings of the Songs")" in 2 volumes (Lutsk, 2012, 2016) were applied in the study. The nouns used in the microtexts of the dictionary give an opportunity to imagine Lesya Ukrainka's linguistic world view which was modeled on the basis of key words. Lesya Ukrainka's linguistic world view is formed by the names of kinship (мати (матінка, матуся), мама, ненька, отець, син (синьонько), дочка, дід (дідусь), дитя, дитина (дитиньонька), діти (дітки), онуки), рослин (верба, дуб, тополя, сосна, калина; барвінок, рожа (роженька), рута, любисток, конвалія, льон), plants (верба, дуб, тополя, сосна, калина; барвінок, рожа (роженька), рута, любисток, конвалія, льон), animals and birds (кінь, козеня,

корова; голубка, соловейко, чайка), *celestial bodies* (зоря, зірка (зіронька), місяць, молодик), *changes in nature* (зима, літо, день, дощ, вітер), *geographical objects* (балка (балочка), бережок (бережечок), яр (ярочок), гора, круча, бескид; бір, гай, діброва, ліс, луг; річка (річенька, річечка), море), *places of living* (хата, будинок), *utensils* (колиска), *прикрас* (вінок, кораль), *traditional ceremonies and their participants* (дівич-вечір, молода, староста (старостонька), дружка, кобзар, лірник), *abstract notions* (бажання, біда, воля, добро, доля, дух, душа, жаль, журба, мрія) and etc.

The analyzed fragments of the Ukrainian national linguistic world view reflect the ethnic linguistic thinking of Lesya Ukrainka and prove that she was a Ukrainian. The data gathered in the "Dictionary of Lesya Ukrainka's Language" compiled on the basis of the collection "On the Wings of the Songs" enable scholars to study an individual linguistic world view.

Keywords: *linguistic world view, artistic expressive means, key word, epithet, metaphor, symbol, poetic text, "Dictionary of Lesya Ukrainka's Language (on the basis of the collection "On the Wings of the Songs")".*

УДК 37.014(477)(09):81

Ірина Серебрянська, канд. філол. наук, доц., докторант
Дніпровський національний університет
ім. Олеся Гончара, Дніпро

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ КОНЦЕПТОСФЕРИ ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Здійснено спробу узагальнити історію української освіти через лексичний аналіз номінацій на позначення освітніх понять різних часових періодів розвитку сфери освіти в країні, а саме: типів навчальних закладів різного рівня, культурно-освітніх установ (товариств, студентських організацій, фахових об'єднань культурного типу) та ін. Визначено основні тематичні групи мовних репрезентантів освітніх понять з урахуванням часових, географічних і політичних особливостей держави кожної виокремленої доби.

Ключові слова: освіта, вітчизняна освіта, наукова картина світу, слово, назва, тематична група.

Сьогодні науковці багато говорять про наявність у сучасному суспільстві яскраво виражених ознак якісно нової епохи, що прийшла разом з початком третього тисячоліття (великі зміни у взаємовідносинах різних країн, поява нових конфігурацій між-державних відносин, значні трансформації загальної картини світу, висунення на історичну авансцену інформаційних технологій) [Мясніков : 41]. На всі зміни, що відбуваються, досить відчутно реагує освіта. “Вона найбільшою мірою здатна відображати і демонструвати якість трансформації сучасності. <...> Через систему освіти відбувається найнадійніший та найцивілізованіший шлях прогресу та реформ у розвитку суспільства” [Мясніков : 41]. Дослідники називають кілька еволюційних етапів освіти [Огнев’юк].

1. Зародження ідеї навчання, виховання і розвитку людини в сім’ї, виокремлення відповідних функцій та ролей.

2. Винайдення людиною письма, створення школи як соціального інституту, що окреслило напрям культурного розвитку цивілізації.

3. Трансформація ідеї школи та пошук моделей її діяльності (погляди Фалеса, Піфагора, Сократа, Конфуція, які розгорнули ідею школи до масштабу суспільного явища).

4. Визначальний вплив християнства на розвиток освіти: зміщення освіти в бік морально-етичних засад, в основі яких були морально-етичні цінності християнства (діяльність київського князя Володимира Великого, який зобов'язав своїх підданих віддавати дітей до навчання).

5. Вплив гуманістичних ідеалів епохи Відродження та доби промислового виробництва. Формування мережі університетів та навчальних закладів, пов'язаних з набуттям різних професій, утворення навчальних закладів з підготовки учителів.

6. Запровадження обов'язковості початкової, а пізніше повної загальної середньої освіти (перша половина XIX – початок XX ст.; в Україні – 20–70-ті роки XX ст.). Запровадження обов'язкової шкільної освіти в Радянському Союзі, що здійснювалося на засадах комуністичної ідеології та авторитарної педагогіки і не передбачало розмаїтості освітніх моделей і свободи вибору в освіті.

7. Новий еволюційний поступ (наші дні), що має на меті забезпечення різних моделей здобуття освіти і “покликаний завершити з рудиментами авторитаризму єдиних навчальних планів і програм, забезпечити варіативність, гнучкість, максимальну свободу форм, методів, технологій та методик, подолавши таким чином певні негативні наслідки масовості та усереднення освіти, її орієнтацію на середньостатистичного учня та сумнівні результати навчання” [Огнев'юк : 316].

Тому, що відбувається в українській системі освіти сьогодні, громадськість надає різні, часом діаметрально протилежні оцінки. Мета статті – простежити й узагальнити шлях розвитку вітчизняної освіти від Київської Русі до початку реформування освіти в Радянському Союзі через лексичний аналіз текстів освітньої тематики. Завданням є систематизувати ключові події та

ключові поняття в історії формування освіти в Україні через призму мовної картини світу українського народу (виділивши основні тематичні групи лексики, що є засобом їх репрезентації), адже мова на кожному історичному етапі розвитку нації великою мірою відбиває те, що її хвилює.

Проблема вербалізації сфери освіти давніх часів не є дослідженою в українській мові. Актуальність наукової розвідки зростає в умовах реформації української освіти, чому сприяє цілий комплекс процедур, пов'язаних із прийняттям у 2005 р. документів про приєднання України до Болонського процесу, що стало початком активних змін; прийняття та впровадження Закону України “Про вищу освіту” (2014), розробка й обговорення проекту нового Закону України “Про освіту”.

Матеріалом для нашого дослідження стали тексти “Енциклопедії українознавства” (1995), у якій представлено історію освіти в тісному зв'язку із загальною історією України, “Історії освіти на Україні” С. Сірополка (2001), “Української малої енциклопедії” за ред. проф. Є. Онацького (1957–1967), “Енциклопедії історії України” (2003–2013).

Історія й культурно-педагогічні традиції української школи (у широкому розумінні цього слова) свідчать про міцний національний ґрунт освіти, пов'язаний із досягненнями Київської Русі, українськими братськими школами, функціонуванням Острозької та Києво-Могилянської академії, козацькою системою виховання й навчання. Дослідники припускають, що в Україні письмо було відоме ще в дохристиянські часи, адже “книжне навчання”, тобто вища освіта, згадується ще в літописі.

Простеживши шлях становлення освіти в Україні, ми здійснили спробу систематизувати історичні дані шляхом класифікації мовних репрезентантів освітніх понять кожної доби. Нам вдалося виділити такі тематичні групи лексики сфери освіти залежно від часового періоду та географічних особливостей держави: ‘Освіта до часу хрещення України-Русі’, ‘Освіта від 988 р. до занепаду Києва’, ‘Освіта від занепаду Києва до половини XVI ст.’, ‘Освітній рух II половина XVI – I половина XVII ст.’, ‘Освіта на Правобережній Україні та Галичині II по-

ловина XVII ст. – кін. XVIII ст.’, ‘Освіта в Гетьманщині та на Слобожанщині в II половині XVII ст. – кінець XVIII ст.’, ‘Освіта на Наддніпрянській Україні в XIX ст.’, ‘Освіта на Наддніпрянській Україні в 1901–1920 рр.’, ‘Освіта в Галичині 1772–1848 рр.’, ‘Освіта в Галичині 1848–1920 рр.’, ‘Освіта на Буковині’, ‘Освіта на Закарпатті’, ‘Освіта в Україні за радянських часів’, ‘Освіта України в еміграції’.

Перші три тематичні групи репрезентують витoki української писемності. Вони представлені невеликою кількістю понять, що є ключовими для розвитку освіти кожної конкретної доби, та відповідними номінаціями:

‘Освіта до часу хрещення України-Русі’: *первісні письмена, оповідання ченця Храбра, кирилиця та глаголиця;*

‘Освіта від 988 р. до занепаду Києва’: *стародавня школа, предмети навчання, “Книжне почитаніє”, списування книг, література в Київській Русі;*

‘Освіта від занепаду Києва до половини XVI ст.’: *церковні школи для міщанства і селянства, мандрівні учителі, азбука-грація, Часословець, Франциск Скорина.*

Тематична група **“Освітній рух II половина XVI – I половина XVII ст.”** представлена більш широким рядом освітніх понять і відповідних номінацій:

– *кальвінські школи (панівецька школа на Поділлі, яку іноді називали академією; кальвінська школа в Ланцуті);*

– *социніанські школи (школа в Киселині Володимирського повіту на Волині, що 1614 р. стала вищою социніанською школою; школи в Хмельнику на Поділлі, у Гощі, Любартові, Берестечку та ін.);*

– *католицькі школи: кафедральні (львівська, київська, луцька) і парафіяльні;*

– *єзуїтські школи (охоплювали у своїй програмі цілу низку наук, поділені на два відділи: нижчий (studia inferioria) і вищий (studia superioria)): Віленська школа (колегія), школи на Київщині, Волині, Поділлі, Галичині;*

– *уніатські школи; братські школи; Замойська академія; Острозька школа (академія); Львівська братська школа; Київ-*

ська братська школа; Лаврська школа; Києво-Могиллянська школа (колегія, академія).

Групу **‘Освіта на Правобережній Україні та в Галичині II половина XVII ст. – кінець XVIII ст.’** формують слова на позначення:

1) типів шкіл: *окружні школи* (шестикласові з семирічним курсом); *підокружні школи* (з трьома класами – з дворічним курсом у кожному класі); *парафіяльні школи – вищі* (у містах і містечках) і *нижчі* (в селах); *василіянські школи*; *піярські школи*; *езуїтські школи*;

2) власних назв навчальних закладів, що функціонували в той час у різних округах країни:

– Волинський округ: *Крем'янецька окружна школа, Кам'янецька підокружна школа, Купинська школа, Луцька підокружна школа, Берестецька парафіяльна школа, Олицька підокружна школа, Володимирська підокружна школа (василіянська), парафіяльні школи в Локачах та в Юржинську, Острозька підокружна школа (василіянська), Шаргородська підокружна школа (василіянська), Барська підокружна школа (василіянська)*;

– Український округ: *Вінницька окружна школа, Житомирська підокружна школа, Любарська підокружна школа (василіянська), Овруцька підокружна школа, Київська підокружна школа (василіянська), Гуманська школа (василіянська)*;

– Піярський округ (на українських землях): *Межирицька підокружна школа, Корецька парафіяльна школа, Холмська підокружна школа*;

– *Успенська братська школа у Львові.*

‘Освіта в Гетьманщині та на Слобожанщині в II половині XVII ст. – кінці XVIII ст.’ у мовній картині світу українського народу представлена такими словами: *Києво-Могиллянська академія; Новгород-Сіверська архієрейська школа; Чернігівський колегіум; Харківський колегіум; Переяславська семінарія; співацька школа у Глухові; січова школа; співацька школа в Січі; монастирська школа при Самарському Пустине-Миколаївському монастирі; церковнопарафіяльні школи на Запоріжжі; малярська школа при Києво-Печерській лаврі; парафіяльні школи.*

Тематична група ‘Освіта на Наддніпрянській Україні в XIX ст.’ складається із:

1) слів на позначення типів навчальних закладів: *вищі жіночі школи; хлоп'ячі гімназії; інститути шляхетних дівчат; дівочі прогімназії та гімназії, дівочі єпархіальні школи; народні школи; педагогічна школа в Києві; повітові школи, які були перетворені на міські школи (за статутом 1872 р.); учительські інститути (перший було відкрито у Глухові 1874 р.); парафіяльні та лянкастерські школи; пансіони (для дітей шляхтичів); школи професійної освіти (майже кожне міністерство мало свої школи): кадетські корпуси та вищі військові школи; сільськогосподарські школи й академії; внутрішні фельдшерські й ветеринарні школи; духовні школи, семінарії й академії (перетворення Київської Академії та Харківського й Чернігівського колегіумів на професійні школи духовного відомства); недільні школи;*

2) власних назв навчальних закладів:

вищих загальноосвітніх шкіл:

– *Харківський університет та наукові товариства при ньому: Товариство дослідників природи; Товариство дослідних наук; Математичне товариство; Історично-філологічне товариство; Педагогічний відділ;*

– *Київський університет та його видання: “Кієвлянин”, “Кієвское слово”, “Кієвскіє отклики”, “Кієвскія университетскія извѣстія”;*

– *Новоросійський університет в Одесі та наукові товариства при ньому: Товариство природодослідників; Правниче товариство, Історично-філологічне товариство; видання “Записки императорскаго Новоросійскаго университета”;*

– *гімназія вищих наук ім. кн. Олександра Безбородька в Ніжині (Ніжинський інститут), видання “Извѣстія”;*

– *Вищі жіночі курси загальноосвітнього характеру;*

– *Київська духовна академія;*

середніх загальноосвітніх шкіл-гімназій: *Вінницька, Катеринославська, Київська, Новгород-Сіверська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Чернігівська, Лубенська, Прилуцька, Рівненська, Колегія Павла Галагана в Києві;*

3) номінацій органів керування освітою: *Міністерство народної освіти; земства в освітній справі;*

4) номінацій нормативних документів (планів) з питань освіти: *Статут про початкові народні школи; Статут про земські установи; Освітній план членів Кирило-Мефодіївського братства.*

До групи **‘Освіта на Наддніпрянській Україні в 1901–1920 рр.’** відносимо назви:

1) етапів розвитку освіти відповідно до зміни органів управління країною в конкретний історичний період: *освіта за української Центральної Ради; освіта за Гетьманату; освіта за Директорії; освіта за часів більшовицької і денікінської окупації;*

2) типів навчальних закладів: *хлоп'ячі гімназії, реальні школи, дівочі гімназії, дівочі інститути, комерційні школи, торговельні школи, духовні семінарії, дівочі єпархіальні школи;*

3) типів професійних шкіл:

– вищих: *Жіночий медичний інститут у Харкові, Жіночий медичний інститут у Києві, Жіночий медичний інститут в Одесі, Педагогічний фребелівський інститут у Києві, Педагогічні фребелівські курси в Харкові, Історично-філологічний інститут у Ніжині, Комерційний інститут у Києві, Комерційний інститут у Харкові, Сільськогосподарський інститут у Харкові, Політехнічний інститут у Києві, Жіночий політехнічний інститут у Харкові (приватний), Технологічний інститут у Харкові, Гірничий інститут у Катеринославі, Ветеринарний інститут у Катеринославі, Ветеринарний інститут у Харкові, консерваторія в Києві, консерваторія в Одесі, Духовна академія в Києві (з 1819 р. – вища духовна школа);*

– середніх: *учительські інститути, духовні семінарії, комерційні школи, сільськогосподарські школи, технічні школи, мистецькі школи;*

– нижчих: *учительські семінарії, духовні школи, ремісничі, сільськогосподарські, індустриально-технічні, торговельно-промислові, фельдшерські та акушерсько-фельдшерські школи;*

4) типів навчальних закладів відповідно до джерел їх фінансування: *державні, громадські, приватні;*

5) культурно-освітніх товариств: *“Просвіта”*, українська секція *“Московского общества славянской культуры”*, *“Київське товариство допомоги початковій освіті”*;

6) українських часописів: журнали-місячники *“Вільна українська школа”* (орган Всеукраїнської учительської спілки), перший український бібліографічний часопис *“Книгарь”*.

‘Освіта в Галичині 1772–1848 рр.’:

1) назви вищих навчальних закладів: *дієцезіальні школи*; *“Barbareum”* (генеральна духовна семінарія у Відні, яку було відкрито при церкві св. Варвари (звідси й назва), де мали вчитися греко-католики з Галичини та Угорщини); *“Studium ruthenum”* (т. зв. руський інститут, утворений при Львівському університеті); *Львівська генеральна духовна семінарія*; *Львівський університет*;

2) назви типів середніх навчальних закладів: *головні школи* (*лаврівська школа* як осередок освіти в Бойківщині та Лемківщині); *тривіальні школи*; *парафіяльні школи*;

3) назви культурно-освітніх товариств: *Перемиське просвітне товариство*.

‘Освіта в Галичині 1848–1920 рр.’:

1) назви вищих навчальних закладів: *Львівська греко-католицька семінарія*, *Львівський університет*, *Польський університет ім. короля Яна Казимира* (перетворений польською окупаційною владою Львівський університет);

2) назви типів середніх навчальних закладів: *народна школа сільського й міського типу* (*Лаврівська головна школа*, *Теребовльська головна школа*, *тривіальна школа в Стрільбичах*, *Радехівська тривіальна школа*, *Городинська тривіальна школа*, *Шляхтинецька й Тернопільська тривіальні школи*; *парафіяльні школи* (*дяківки*)); *греко-католицька семінарія у Львові*;

3) назви культурно-освітніх товариств: *Руське педагогічне товариство*, *товариство “Учительська громада”*, *Наукове товариство ім. Шевченка у Львові*, *Товариство українських наукових викладів ім. П. Могилы*, *товариство “Просвіта” у Львові*, *“Громада”*, *“Общество им. Качковскаго”*, *Інституція “Народний дім”*, *“Літературно-наукове товариство”*, *“Кружок сла-*

в'янський”, “Читальня русько-українських богословів”, Товариство прихильників науки, літератури і штуки;

4) назви керівних освітніх органів: Український крайовий шкільний союз; Крайова шкільна рада;

5) назви учительських періодичних органів: “Шкільний часопис”, “Учитель”, “Луна”, “Прапор”, “Учительське слово”, “Учительський голос”;

6) назви студентських організацій: “Академічеській кружок”, “Дружній лихвар”, “Академічне братство”, “Кружок правників”, “Ватра”, “Академічна громада”, “Основа”, “Академічний дім”;

Тематична група **‘Освіта на Буковині’** представлена такими назвами:

1) типи шкіл: монастирські школи і дяківки; тривіальні школи; Чернівецька клерикальна школа;

2) культурно-освітні організації: “Руська бесіда”, “Руський дім народний”, “Руська школа”, “Руське драматично-літературне товариство”, “Історичне товариство ім. Г. Сковороди”, “Жіноча громада”, “Українська громада”, “Буковинський народний театр”, “Союз Січей”, “Селянська каса”;

3) учительські товариства: “Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок”, “Вільна організація учителів на Буковині”, Товариство учителів вищих шкіл ім. Г. Сковороди;

4) студентські організації: “Союз”, “Молода Україна”, “Січ”, “Православна академія”, “Запорожжя”, “Чорноморе”;

5) заклади професійної освіти: нижча сільськогосподарська школа в Кіцмані, кошикарська школа в Сторожиці, ткацька школа в Чернівцях, школа гуцульської різьби у Вишніці;

6) вища школа: богословський заклад, Чернівецький університет;

7) нормативні документи: Крайовий шкільний закон (від 29 травня 1868 р.).

Тематична група **‘Освіта на Закарпатті’**:

1) назви типів шкіл: монастирські школи, церковні школи, дяківки;

2) власні назви навчальних закладів: Мукачівська духовна семінарія, Ужгородська учительська семінарія;

3) назви нормативних освітніх документів: *Мадярьський шкільний закон 1868 р.*; *шкільний мовний закон 1879 р.*; *“Апоніїв” закон 1907 р.*;

4) назви культурно-освітніх організацій: *“Просвіта”*, *“Пряшевське літературне заведення”*, *“Літературне товариство св. Василя Великого”*, *“Руська бесіда”*.

Отже, сфера освіти України в історичному аспекті представлена широким колом лексичних можливостей, а саме: словами на позначення типів навчальних закладів різних рівнів, форм підпорядкування та джерел фінансування; органів управління освітою; етапів розвитку освіти; нормативних документів; номінаціями культурно-освітніх товариств та їхніх періодичних органів; студентських організацій та їхніх видань. Назви освітніх понять і явищ диференціюються не тільки в часі, а й залежно від територіальних та політичних особливостей розвитку освітньої галузі.

З огляду на систематизовані вище історичні факти та з урахуванням тенденцій сьогодення цілком підтримуємо думку, що “у сучасній Україні стверджується особистісно-орієнтована модель освіти, повернення до національних та світових культурно-історичних традицій” [Глоссарий : 252]. У своєму далекому минулому ми вже мали й індивідуально спрямовану освіту, і орієнтацію на національні цінності з вивченням загальнолюдських цінностей, і автономію та демократизм навчальних закладів, і досвід академічної мобільності. Тобто деякі сучасні поняття існували вже тоді, не маючи іноді конкретних назв. Рівень розвитку вітчизняної освіти давніх часів вражає, тож сьогодні нам треба ще раз ретельно проаналізувати здобутий народом досвід і, спираючись на наші багаті освітні традиції, відновлюючи їх, адаптуватися до вимог нового часу.

ДЖЕРЕЛА

- Енциклопедія українознавства [перевид. в Україні]. – К. : Книга, 1995.
Енциклопедія історії України : у 10-ти т. / НАН України, Ін-т історії України. – К. : Наук. думка, 2003–2013.
Онацький Є. Українська мала енциклопедія : у 9 т. / Є. Онацький [Електронний ресурс]. – Буенос-Айрес, 1957–1967. – Режим доступу: <http://pnkvs.esy.es>.
Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наук. думка. – 2001.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глоссарий современного образования. – Х. : Изд-во НУА, 2007.
2. Мясніков В. А. Світовий освітній простір / В. А. Мясніков // Освітологія : хрестоматія : навч. посіб. / укл. В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосва. – К. : ВП “Едельвейс”, 2013. – С. 41.
3. Огнев'юк В. О. Еволюційний поступ освіти в контексті освітології / В. О. Огнев'юк // Освітологія : хрестоматія : навч. посіб. / укл. В. О. Огнев'юк, С. О. Сисосва. – К. : ВП “Едельвейс”, 2013. – С. 311–316.

REFERENCES

1. Usik Je. Ju. (ed.) (2007) Glossarij sovremennoho obrazovanija [*Glossary of modern education*]. Kharkov: Izdatelstvo NUA, 524 p. (in Russian).
2. Mjasnikov V.A. (2013) Svitovij osvitnij prostir [*The world educational space*]. Osvitologija: khrestomatija: Navch. posibnyk dlja studentiv vyshhykh navchaljnykh zakladiv [*Education: hrestomathy: textbook for university students*]. Kyiv: Edelveys, p. 41. (in Ukrainian).
3. Ognevjuk V. O. (2013) Evoljucijnyj postup osvity v konteksti osvitologiji [*Evolutionary progress of education in the context of education*]. Osvitologija: khrestomatija: Navch. posibnyk dlja studentiv vyshhykh navchaljnykh zakladiv [*Education: hrestomathy: textbook for university students*]. Kyiv: Edelveys, p. 311-316. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 25.05.16

Iryna Serebrianska, Candidate of Philology, Doc., Postdoctoral Student
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipro

**History of formation and development of the concept sphere
education through modern scientific world picture**

The purpose of the article is to trace the path of national education from Kiev Rus to the Soviet Union. The task is to summarize the key events and key concepts in the history of the formation of education in Ukraine through the prism of language picture of the world of the Ukrainian people, as language reflects all problems of the nation at each historical stage of its development.

Our study is relevant in terms of reformation of Ukrainian education and appropriate processes: the accession of Ukraine to the Bologna Process in 2005, implementation of the Law of Ukraine “On Higher Education” (2014), discussion of the draft of the new Law of Ukraine “On education”.

The research is based on the analyses of the following texts: “Ukrainian Encyclopedia”, which presents the history of education in close connection with the

general history of Ukraine, “History of Education in Ukraine” by S. Siropolko, “Ukrainian small encyclopedia”, ed. prof. J. Onatskyi, “Encyclopedia of History of Ukraine”. We have classified the language means of education representation into several thematic groups taking into account the time, geographical and political features of the country in each period. They include types of educational institutions of different levels, forms of authority and funding sources of educational institutions; education authorities; stages of education development; education regulations; cultural and educational organizations and their periodicals; student organizations and their periodicals.

Keywords: *education, national education, scientific world picture, word, name, thematic group.*

ЛІНГВОПОЕТИКА

УДК 81'38=161.2

В'ячеслав Левицький, канд. філол. наук
м. Київ

ДОКУМЕНТ У ДОРОБКУ ПИСЬМЕННИКА- ЕКСПЕРИМЕНТАТОРА: ТЕКСТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Досліджено основні тенденції в оформленні ділових паперів письменника Олекси Влизька. Бачення документа, притаманне цьому авторові, інтерпретується в біографічному, власне лінгвістичному й текстологічному аспектах. Як наслідок, узагальнено риси ідіостилю митця в межах офіційно-ділового стилю української мови.

Ключові слова: текст, лексика, офіційно-діловий стиль мови, ідіостиль, спілкування.

Офіційно-діловий стиль мови зазвичай визначають як помежево врегульовану, ба навіть замкнену [Тименко : 4], систему. Низка дослідників співвідносить його з бюрократичним дискурсом [Тубалова : 94], виключаючи можливість уживання конотативно маркованих складників [Палёнис : 13]. Небезпідставно допускається емоційне забарвлення лексики, зокрема в етикетних формулах [Богуш : 140–141]. У всякому разі, вияви авторської індивідуальності в ділових паперах прийнято зараховувати до винятків, малоістотних відхилень від норми.

Водночас недостатньо висвітленим залишається питання оформлення документів митцями. Натомість варто припустити, що, тяжіючи до породження художніх творів, такі мовці не уникають індивідуалізованих висловлювань і в інших текстах. Тобто авторська свідомість видається “запрограмованою” на експресивно багатий виклад незалежно від жанрів, стилів і комунікативних ситуацій.

Інтерес в окресленому ракурсі може становити доробок письменників, схильних до радикальних, зокрема авангардистських, експериментів. Прибічники вказаних напрямів дотепер не зали-

шаються осторонь суспільних відносин, які обслуговує офіційно-діловий стиль мови. Як відомо з історії української літератури, футуристи засновували численні об'єднання, діяльність яких передбачала не лише творчі, а й адміністративні стосунки. Де-хто з авангардистів також брав активну участь у дипломатичних та інших політичних заходах найвищого рівня. При цьому документи, які вони складали, у межах лінгвістики досі докладно не вивчалися.

Мета запропонованої статті – з'ясувати особливості офіційно-ділового стилю української мови, засвідчені в ділових паперах письменника, художнім текстам якого притаманне експериментування. Матеріал дослідження охоплює документи О. Влизька, що зберігаються у фонді рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Слова та словосполучення з опрацьованих текстів для компактності подаємо переважно в початковій формі. При цитуванні висловлювань збережено стильові, пунктуаційні та власне правописні особливості.

Доречно нагадати: О. Влизько (1908–1934) – український письменник. У різні періоди він був учасником літературних угруповань “Нова генерація” (зокрема її київської групи в межах Всеукраїнської спілки комуністичної культури), “Молодняк”, Всеукраїнської спілки пролетарських письменників, Спілки радянських письменників України. У художньому доробку поєднував риси авангардистської та неоромантичної поетики. За спостереженням Ю. Лавріненка, Влизьків творчий шлях сягав “клясицизму, футуризму, “виробничої поезії” – агітки, – а над усім і передусім активного вітаїстичного романтизму” [Лавріненко : 376].

Влизькові документи проаналізуємо в біографічному, власне лінгвістичному й текстологічному аспектах.

Щодо власне лінгвістичного, то аналізу потребують особливості мовлення письменника. Справді, мові поетових ділових паперів притаманне вживання прикметних лексичних одиниць. Передусім ідеться про книжні слова, головним чином із абстрактним значенням, що асоціюються з офіційно-діловим стилем [Мацько : 92]. Більшість із них належить до запозичень. Митець послуговувався такими словами, як *протест* (Заява–34, арк. 1);

систематично (Заява–34, арк. 1); *регулярний* [Заява–34, арк. 1]; *претендувати*: <...> *не претендую щоб мене друкували в Москві* (Заява–34, арк. 2); *авторитет* (Заява–34, арк. 2); *формальність*: *До свого вступу до Спілки я ставлюся не як до пустої формальності* <...> (Заява–32, арк. 5); *формально* (Заява–б/д); *етап* (Заява–32, арк. 5). Замість *продовження строку дії*, О. Влизько посилався на *пролонгацію* договору (Лист, арк. 2). Автор прагнув *поінформувати* читачів, а не *повідомити* чи *навести* (*викласти*) *необхідні відомості* (*дані*) (Заява–34, арк. 4). Тож іншомовне походження постає одним із критеріїв установаження книжної лексики в письменникових документах. При цьому деякі умовляльні категорії виражено за допомогою власне українських лексем: *умова*, *обставина* (Лист, арк. 2). У всякому разі, вирізнені одиниці сприяють унаочненню службового характеру комунікації. Невипадково в листі, узагальнюючи перебіг співпраці зі співробітниками радіо, поет назвав поточні об'єктивні події *офіційною стороною* (Лист, арк. 2).

Поширеними є й терміни, пов'язані з досягненням схожої мети. Серед них доречно вирізнити кілька основних лексико-семантичних груп. Зокрема, у листах, довідках і заявах привертають увагу найменування політичних утворень і державних органів: *Крайком* (Довідка), *парторганізація* (Заява–34, арк. 1), включно з відповідними скороченнями: *ВЛКСМ* – ‘Всесоюзна Ленінська комуністична спілка молоді’; *ЦК ЛКСМУзб.*, *ЦК ЛКСМУз.* – ‘Центральний комітет Ленінської комуністичної спілки молоді Узбецької Радянської Соціалістичної Республіки’ (Довідка); *ВУСПП* – ‘Всеукраїнська спілка пролетарських письменників’ (Заява–32, арк. 5); суб'єктів: *кадри літератури* (Заява–34, арк. 1), у т. ч. позначення посад: *редактор* (Лист, арк. 1), *діловодка* (Лист, арк. 2), *начполіт* [Лист, арк. 4), і об'єктів: *фонд* (Довідка), *аванс* (Лист, арк. 1), *членський квиток*, *членські внески* (Заява–б/д), адміністративної діяльності; організаційних заходів: *нарада* <поетів> (Лист, арк. 2); жанрів і метажанрів літератури: *радіокомпозиція* (Лист, арк. 1), *огляд* (Заява–34, арк. 2) та ділових паперів: *договір* (Довідка; Лист, арк. 2), *телеграма* (Лист, арк. 4), *заява* (Заява–б/д); реквізитів, розрядів документованих

відомостей: *термін* у значенні ‘період’ (Лист, арк. 2–4), *хатня адреса* (Лист, арк. 4).

Як належить, досліджуваний стиль засвідчено в усталених конструкціях. Зокрема, відповідно до прийнятої класифікації таких засобів (пор.: [МФЕ : 180, 447; Мацько : 345, 353]) у Влизькових документах виокремлюємо кліше. Ці лексичні конструкції, зберігаючи більшу чи меншу патетичну виразність, ужиті насамперед задля стандартизації висловлювань: *одержати* <...> *пропозицію* (Лист, арк. 1), *накладати обов’язки* (Лист, арк. 1), *викликати захоплення* (Лист, арк. 1), <дати аванс> *згідно з* <усною умовою мою> (Лист, арк. 2), *введення в облуду* (Заява–34, арк. 1), *мати право* (Заява–34, арк. 2), *є потреба* (Заява–34, арк. 4). Мовні штампи поет використовує в типових, знеособлених конструкціях: *поступати у розпорядження* (Довідка), *вважати договір чинним* (Лист, арк. 2), *суворо попереджати* (Заява–32, арк. 1).

Однак усупереч уявленням про офіційно-ділову мову О. Влизько не уникав емоційно-оцінної лексики. Особливо активно автор залучав лексеми та словополучення з негативною конотацією: *обдурити* (Лист, арк. 1), *халтурити, халтура* (Лист, арк. 2), *обдумане затирання* (Заява–34, арк. 1), *не гробити* (Заява–34, арк. 2), *цькування* (Заява–34, арк. 4), <вставлено: *найбільш*> *іржаві “обойми”* (Заява–34, арк. 5) чи помежевими щодо нейтральних і негативних значенневими відтінками: <мати> *не богемником, не еkleктиком* (Заява–32, арк. 5). Крім цього, у документах трапляються фразеологізми, які мають експресивне маркування: *з гріхом пополам* (Заява–32, арк. 2). Рідше автор уживає слова з позитивною конотацією: *залюбки* (Лист, арк. 1), *оздоровлюватися* у значенні ‘позбуватися начебто шкідливих складників світогляду’ (Заява–32, арк. 4).

Понад те, письменник уживав у ділових паперах суто експресивні засоби, зокрема метафори. Часто згадана практика мала на меті осміювання певних осіб чи явищ: <...> *хочу щоб* <...> *не махали перед моїм носом, як перед носом осла оберемком сіна, щоб потім віддати цей оберемок* <вставлено: *іншій людині, напр.*> *т. Рибаку* (Заява–34, арк. 2).

Трапляються також самоіронічні судження: *До Спілки Радянських Письменників України я прихожу з головою яку вже можу хоч трохи, а нести гордо* (Заява–32, арк. 5).

Попри нерегламентованість у 1930-х рр. ряду норм української мови засобом посилення виразності були впізнавані росіянізми: <...> *для мене зовсім не бажано, щоб радіо слухачі знайомі з моїм прізвищем почули його як авторське якоїсь єрунди* (Лист, арк. 1).

Своєрідно, що в російськомовних документах О. Влизька спостерігаються ще більш експресивні формулювання. У зазначених текстах поряд із розкутим викладом засвідчено навіть обценну лексику: <...> *Ваш адрес мне не известен, – я не присматриваюсь к № всех домов в какие я вхожу в Киеве (а их до чорта)* (ОЗ, арк. 2).

Особливості вживання мови репрезентовано в поетовому мовленнєвому паспорті (пор.: [Бацевич : 84, 101–105]). Із документів убачається, що письменник тяжів до жанрів мовлення, властивих офіційно-діловому спілкуванню:

– директиви: *Прошу вас негайно повідомити мене [закреслено: (хоч і телеграмою)] чи я мушу кінчати роботу <...>* (Лист, арк. 4); *Прошу розглядати цю мою заяву як категоричний протест і вжити через парторганізацію СРПУ <...> заходів* (Заява–34, арк. 1);

– комісиви: *Я ще раз повторюю писаною заявою, що я матиму гроші лише в кінці квітня. Членські внески я не платив, бо в мене нема членського квитка <...>* (Заява–б/д, арк. 1);

– декларативи: *За договором ви мали дати мені аванс при підписанні, а згідно з усною умовою мою з т. Гельдфанбейном – 2го Травня точно. Але замість того я не одержав нічого ні 2, ні 3, ні 4 ні далі – Травня, тоді як я при підписанні робив заяву, що я почну працювати і вважати договір чинним лише з дня одержання авансу* (Лист, арк. 2).

Водночас у текстах трапляються експресиви: [підкреслено: *Моя вина*]: – *У мене була повна можливість на пропозицію [вставлено: т. Гельд] визначити термін подачі [закреслено: (при*

підписанні договору з т. Гельфандбейном)] відповідати не таким безумно коротким для будь-якої сер'йозної роботи терміном як 1½ місяці (Лист, арк. 2–3) чи їх вияви в ході розгортання інших актів: *Я не шукаю собі популярности в [закреслено: рекламних] оглядах, але я маю право на те, щоб мені давали моє місце* (Заява–34, арк. 2) – комісив + експресив.

Серед жанрів переважають скарга та заява з помітними порушеннями мовленнєвих норм. Як уже зазначалося, О. Влизько у спілкуванні міг відходити від етикету, уживаючи просторічні зневажливі чи в цілому надміру емоційні слова, удаючись до небажаної деталізації (маркери часу в цитаті з декларативного акту). Тон автора найчастіше варіює від підкреслено безстороннього до помежево суб'єктивного, розкритого через образність (див.: Лист; Заява–34). Інколи зниження стилю відбувається на стику висловлювань без жодних перехідних фраз. При вирішенні поточних робочих питань письменник широко аргументував свою позицію та не оминав прямих докорів адресатам, на чії соціальні статуси не зважав: *Я зараз категорично не можу сплатити нічого, бо нічого не маю. Треба бути людьми й розуміти, що буває формально правильно а по суті знуцання* (Заява–б/д, арк. 1).

У досліджуваних текстах радше означається не документальний персонаж (див.: [Левицький]), а суб'єкт, подібний до автобіографічного літературного героя. Він у Влизьковому офіційно-діловому мовленні здебільшого не засвідчує колективних цінностей та не сприяє утвердженню правових норм, а максимально індивідуалізується і співвідноситься з протестом проти ряду правил. Літератор за потреби зауважує певні особисті мотивації: *Я є членом Спілки рад. Письменників і це [закреслено: й не абиякий обов'язок; закреслено надписане: “важкий випадок”] накладає на мене [закреслено: в свою чергу] не абиякі обов'язки, насамперед обов'язок бути людиною – чесною* (Лист, арк. 1).

Митець був схильний до епатажу, провокацій і розіграшів. Письменник грайливо поводився зі скульптурними зображеннями радянських політичних лідерів, що, на думку дослідників,

спровокувало його арешт [Коцарев : 132–133]. Через його ексцентричну поведінку з'являлися міфи про молодого автора, найперше – про Влизькову смерть, а потім – і про містифікацію загибелі. Згадані домисли також пов'язані з офіційно-діловим спілкуванням, адже повідомлення про те, що літератор начебто потонув у річці, надсилали до періодичних видань як довідково-інформаційний документ (телеграма – пор.: [Слабошпицький : 95; Коцарев : 132]). Значно пізніше було доведено: мав місце не трагічний випадок і не містифікація, а прикре непорозуміння, адже із жалобними відомостями про себе сам О. Влизько ознайомився лише згодом [Слабошпицький : 102–103]. Зрештою, скандал прийнято первісно асоціювати з футуризмом [Цимбал : 383] – напрямом, до якого автор мав стосунок. “Авантюриком у найкращому <...> розумінні”, “людиною відважно взятого шансу і ризику, небезпечного для <...> себе подвигу” [Лавріненко : 376] називали Влизька й сучасники. Тобто незвичне бачення ділових паперів, передусім їх мовного оформлення, було цілком суголосним митцевій життєтворчості.

Крім того, чинниками комунікації були Влизькові глухота і “не контрольоване слухом <...> мовлення” [Слабошпицький : 31]. Імовірно, розкутість у складанні документів, а отже, письмовому спілкуванні, компенсувала обмеження, яких неминуче зазнавав поет у розбудові усних текстів.

Слід узяти до уваги й текстологічну специфіку документів О. Влизька. Збережені переважно їхні чернетки. Показово, що поет удався до скорочень та численних виправлень, зокрема вставок і закреслень. Нечіткість письма призвела навіть до хибної пагінації, яку здійснили архівісти. Справді, аркуші заяви, котра містить низку Влизькових виправлень, пронумеровані в помилковому порядку. Згідно з фактичним змістом документа, другий аркуш в одиниці зберігання ідентифіковано як четвертий, третій – як другий і т. ін. (див.: Заява–34). Варто припустити, що робота над діловими паперами розгорталася настільки бурхливо, що митець подекуди нехтував суттєвими деталями. Приміром, прізвище адресата “Гельфандбейн” (очевидно, пись-

менник Григорій Гельфандбейн) у листі від 04.08.1934 неодноразово наводиться з помилками та відповідними корективами. Правкою в зазначенні цього антропоніма розпочинається документ, унаслідок чого применшено тактовність подальшого викладу: *Вельмишановні товариші Куцек або Гель* [закреслено: *д*] *фандбейн!* (Лист, арк. 1). Урешті-решт, достеменно невідомо, чи взагалі відправляв (надавав) О. Влизько аналізовані документи адресату. Таким чином, виключати те, що в архівному фонді зберігаються тільки нотатки – проекти ділових паперів, котрі свідчать про тимчасові оцінки поточних справ, не варто.

Отже, у документах О. Влизька простежуються певні особливості застосування стильових норм. Ідеться про залучення лексичних і фразеологічних засобів із емоційно-оцінним значенням, орієнтування на експресивні мовленнєві акти, недотримання деяких вимог етикету при спілкуванні. Виявлені риси відповідають літературній репутації письменника (станом на 1930-і рр. – митець, що поступово відходить від авангардизму, знаний також через зухвалі витівки в повсякденній поведінці). Це дає змогу зауважити Влизьків ідіостиль офіційно-ділового стилю української мови. Під час взаємодії з різноманітними управлінськими органами автор свідомо чи ні, крім передбачуваних книжних слів, термінів, кліше та штампів, використовує власний словник, пов'язаний з іншими царинами (поезія, художня проза, публіцистика, літературна критика). Виявлена інтерференція стилів і жанрів потребує подальшого ретельного вивчення, насамперед з урахуванням реальних меж шаблонності й експресивної нейтральності офіційно-ділових текстів.

ДЖЕРЕЛА

Довідка – *Влизько О.* Довідка про стан справ у зв'язку з моєю подорожжю до Узбекистану тощо : уривок // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 75, од. зб. 162, б/д, автограф (уривок), 1 арк.

Лист – *Влизько О.* Лист Куцеку, Гельфандбейну з приводу гонорару за радіокomпозицію // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 75, од. зб. 99, 04.08.1934, чорновий автограф, 4 арк.

Заява–32 – *Влизько О.* Заява про вступ до Спілки радянських письменників України з характеристикою своєї творчості : без початку // Інститут рукопису

Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 75, од. зб. 96, <1932 р.>, автограф, 5 арк.

Заява-б/д – *Влизько О.* Заява до Голови місцевому письменників <УРСР> з проханням відкласти сплату боргу : без кінця // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 75, од. зб. 97, б/д, автограф, 1 арк.

Заява–34 – *Влизько О.* Заява до Правління Спілки радянських письменників України з протестом проти замовчування його творчої діяльності в оглядах “Київської літератури” // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 75, од. зб. 95, <1934 р.>, чорновий автограф, 5 арк.

ОЗ – *Влизько А.* Об'яснительная записка по поводу своей неявки на работу // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 75, од. зб. 164, <1932–1934 рр.>, чорновий автограф, 3 арк.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бацевич Ф.* Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту : на матеріалі роману Івана Франка “Перехресні стежки” / Ф. Бацевич. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2016.

2. *Богущ С.* Моўныя асаблівасці службовых дакументаў Я. Купалы / С. Богущ // *Мова – літаратура – культура* : VIII Міжнар. навук. канф. : зб. наук. арт. ; пад. агул. рэд. Т. Шамякінай. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2012. – С. 139–143.

3. *Коцарев О.* Олекса Влизько : Біографічна довідка // Українська авангардна поезія (1910–1930-ті роки) : Антологія / упоряд. О. Коцарев, Ю. Стахівська. – К. : Смолоскип, 2014. – С. 131–133.

4. *Лавріненко Ю.* Олекса Влизько : літературна силуета // Розстріляне відродження : антологія : 1917–1933 : поезія – проза – драма – есей / упоряд., передм., післямова Ю. Лавріненка; післямова Є. Сверстюка. – К. : Смолоскип, 2007. – С. 374–377.

5. *Левицький В.* Вияв актанта в офіційно-діловому спілкуванні / В. Левицький // Дні науки філософського факультету – 2016 : Міжнарод. наук. конф. : матеріали доповідей та виступів. – У 10 ч. – К. : Київ. ун-т, 2016. – Ч. 3. – С. 91–93.

6. МФЕ – Мала філологічна енциклопедія / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007.

7. *Мацько Л.* Культура української фахової мови / Л. Мацько, Л. Кравець. – К. : Академія, 2007.

8. *Палёніс Й.* Об актуальности проблемы “общелитературная норма и функциональные стили” / Й. Палёніс // *Общелитературный язык и функциональные стили* : Сб. ст. – Вильнюс : Мокслас, 1986. – С. 6–14.

9. *Слабошпицький М.* Венямін літературної сім’ї / М. Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2008.

10. Тименко Л. Розвиток лексики офіційно-ділового стилю української мови на початку ХХ ст. (1917–1933 pp.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. Тименко. – К., 2007.

11. Тубалова И. Проблемы трансформации смысла “советского текста” в речевой среде постсоветской деревни / И. Тубалова // Язык и культура. – 2011. – № 3. – С. 94–105.

12. Цимбал Я. Три “С” українського футуризму: секс – спорт – скандал / Я. Цимбал // Антипролог : зб. наук. праць, присвячених 60-річчю М. Сулими. – К. : Стилоз, 2007. – С. 383–392.

REFERENCES

1. Batsevych F. (2016) Linhvokomunikatyvni ta rytyrkyo-prahmatychni vymiry khudozhnogo tekstu (na materialy romanu Ivana Franka ‘Perekhresni stezhky’) [*The Linguocommunicative and Rhetoric and Pragmatic Dimensions of Imaginative Text (Based on Ivan Franko’s Novel “The Cross Paths”)*]. Lviv: LNU im. I. Franka, 204 p. (in Ukrainian).

2. Bohush S. (2012) Mownyia asablivavtsi sluzhbovykh dokumentaw Ia. Kupaly [*The Linguistic Peculiarities of Official Documents by Ia. Kupala*]. Proceedings of the Language - Literature - Culture: VIII International Scientific Conference (Minsk, 2012) (ed. T. Shamiakina), Minsk: Vyd. tsentr BDU, pp. 139-143 (in Belorussian).

3. Kotsarev O., Stakhivska Yu. (eds.) (2014) Oleksa Vlyzko: Biohrafichna dovidka [*Oleksa Vlyzko: The Biographic Information*]. *Ukrainian avant-garde poetry (1910-1930): Anthology*. Kyiv: Smoloskyp, pp. 131-133 (in Ukrainian).

4. Lavrinenko Yu. (2007) Oleksa Vlyzko: literaturna sylveta [*Oleksa Vlyzko: the Short Literary Portrait*]. *The Shot up revival: anthology: 1917-1933: poetry - prose - drama - esey*. Kyiv: Smoloskyp, pp. 374-377 (in Ukrainian).

5. Levytsky V. (2016) Vyiav aktanta v ofitsiino-dilovomu spilkuvanni [*The Representations of Actant in Official Communication*]. Proceedings of the Days of Science Faculty of Philosophy - 2016. Kyiv: Kyiv University, vol. 3, pp. 91-93 (in Ukrainian).

6. Skopnenko O.I., Tsymbaliuk T.V. (eds.) (2007) Mala filolohichna entsyklopediia [*The Short Philological Encyclopedia*]. Kyiv: Dovira, 2007, 478 p. (in Ukrainian).

7. Matsko L., Kravets L. (2007) Kultura ukrainskoi fakhovoi movy [*The Culture of Professional Language*]. Kyiv: Akademiia, 2007, 360 p. (in Ukrainian).

8. Palionis I. (1986) Ob aktualnosti problemy ‘obshcheliteraturnaia norma i funktsionalnyie stili’ [*About the Topicality of the Problem “General Literary Rate and Functional Styles”*]. *General literary language and national styles: Collected papers*. Vilnius: Mokslas, pp. 6-14 (in Russian).

9. Slaboshpytsky M. (2008) Veniamin literaturnoi simyi [*Benjamin of Literary Family*]. Kyiv: Yaroslaviv Val, 288 p. (in Ukrainian).

10. Tymenko L. (2007) Rozvytok leksyky ofitsiino-dilovoho styliu ukrainskoi movy na pochatku 20 st. (1917-1933) [*The Development of Lexicon of Official Style*

of Ukrainian Language on the Beginning of 20th Century (1917-1933)] (PhD Thesis), Kyiv. 20 p. (in Ukrainian).

11. Tubalova I. (2011) Problemy transformatsii smysla “sovetskoho teksta” v rechevoi srede postsovetskoi derevni [*The Problems of the Transformation of the Sense of “Soviet Human” in the Communicative Environment of Post-Soviet Village*]. *Language and culture*, vol. 3, pp. 94-105 (in Russian).

12. Tsymbal Ya. (2007) Try “S” ukrainskoho futuryzmu: seks – sport – skandal [*Three “S” of Ukrainian Futurism: Sex - Sports - Scandal*]. Antyproloh : Zb. nauk. prats, prysviachenykh 60-richchiu M. Sulymy [*Antyproloh: Collected papers, dedicated to the 60th anniversary of M.Sulima*]. Kyiv : Stylos, pp. 383-392 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 06.08.16

Vyacheslav Levytsky, Candidate of Philology
Kyiv

**The document in the inheritance
by the writer-experimentalist: textual peculiarities**

The article investigates the most important trends in the formation of business papers by Oleksa Vlyzko (1908–1934). This Ukrainian writer belonged to the literary groups “Nova Heneratsiya” (“The New Generation”), “Molodnyak” (“The Offspring”), Ukrainian Union of Proletarian Writers and combined the elements of Vanguardistic and Neo-Romantic poetics into one.

The aim of proposed work is determination of the standards of Ukrainian legal (official-business) style that are represented in the documents of the man of letters who gravitates to experiments in imaginative texts.

The topicality of the research consists in the analysis of the manifestations of the author’s individuality in such style which is often treated as the kind of unemotional and even bureaucratic discourse. At the same time the conciousness of the follower of the play in the belles-lettres may be ‘programmed’ to expressive account in another spheres.

Vlyzko’s vision of a document is interpreted in purely linguistic, biographical and textological aspects.

The first of them lets to discern the emotional lexical and phraseological means, methapors, Russisms with some connotations in business papers (халтура ‘pot-boiler’; <...> хочу щоб <...> не махали перед моїм носом, як перед носом осла оберемком сіна “I want that <...> anyone shouldn’t wave in front of my nose like he should wave with a bottle of hay in front of a nose of a donkey”); ерунда ‘rubbish’ (Russian)).

As biographical materials show, Oleksa Vlyzko liked various provocations and pranks. Those ways of behaviour were the notable factors of his linguistic communication with editors and state institutions.

Finally, the rough copies of writer's documents contain many corrections, especially fixed components and words that are crossed out. This peculiarity also testifies to the evolution of Vlyzko's special communicative etiquette and significant idiostyle in Ukrainian legal (official-business) style.

The innovatory material of the research includes the sources from Manuscript Institute at Volodymyr Ivanovych Vernadsky Ukrainian National Library.

Keywords: *text, vocabulary, legal (official-business) style of language, idiostyle, communication.*

УДК 811.161.2'342'06

Віра Берковець, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ФУНКЦІЙНЕ ПОЛЕ ФОНЕТИЧНОГО СЛОВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена виявленню й опису сфер функціонування фонетичного слова в сучасній українській мові. Висвітлено особливості вживання фонетичного слова як засобу мовної гри в розмовному, художньому, публіцистичному (медійному) функціональних стилях; його образотворчий та експресивний потенціал в художньому тексті; словотвірну специфіку; функціональне навантаження як засобу вербальної атракції в рекламному тексті; роль у виникненні можливих комунікативних непорозумінь при усному спілкуванні однією та кількома мовами; використання в структурі хештегів і мемів різного тематичного спрямування в інтернет-дискусії.

Ключові слова: фонетичне слово, мовна гра, вербальна атракція, комунікативне непорозуміння, хештег, мем.

Серед одиниць членування мовленнєвого потоку особливе місце посідає фонетичне слово (ритмічна структура, акцентно-ритмічна структура, ритмічна група, такт) – одне чи кілька слів, об'єднаних спільним словесним наголосом.

Значущість фонетичного слова (ритмічної структури) підтверджується в різних аспектах: *онтогенетичному* (за даними нейролінгвістичних досліджень, ділянки людського мозку, відповідальні за сприйняття ритмічних особливостей мовлення, більш давні, ніж фонемні [Винарская : 54–55]); *діахронічному* (просодична система мови на раніших етапах свого розвитку містила ритмічні одиниці, які склалися з акцентно самостійних слів, спроможних утворювати окремі ритмічні структури, і клітик (як проклітик, так і енклітик) [Зализняк]); *перцептивному* (упізнавання ритмічної структури слова можливе без попереднього визначення його фонемної будови; більше того, в ряді випадків фонемна ідентифікація стає можливою лише в результаті попереднього упізнання ритмічної будови слова або цілого висловлювання [Бондарко : 20]); *лінгводидактичному* (“сама акцентно-ритмічна будова слова, ритмічна організація мовлення створюють той національний або діалектний акцент, який часто зустрічається в осіб, які добре володіють нормами лексики і граматики мови, що вивчається” [Белая : 8]) тощо.

Ритмічна будова фонетичного слова, його просодія впливає на просодичну структуру синтагми і фрази, а відтак і всього тексту, і спроможна виявляти його національно-мовну специфіку, а також свідчити про стилістичну належність, оскільки “членування фрази-висловлювання на ритмічні такти визначає структуру ритму, властивого тому чи тому функціональному стилю” [Гайдучик : 192]. Так, у сучасній українській мові фонетичне слово може виступати одним із просодичних диференціаторів функціонального стилю, зокрема наукового та художнього: у текстах цих двох стилів різною є уживаність і частотність певних ритмічних структур, переважне місце наголосу в них. У науковому стилі, де наявна значна кількість багатоскладових слів, складних термінів, композитів, спостерігається тенденція до розбиття одного лексикографічного слова на кілька фонетичних (у дикторському прочитанні), натомість художній стиль засвідчує частотніші випадки об’єднання кількох лексикографічних слів (двох, трьох і навіть чотирьох) в одне фонетичне тощо [Берковець].

Попри всю значущість і багатоаспектність фонетичного слова воно лишається все ще недостатньо вивченим й описаним у спеціальній літературі, на що неодноразово звертали увагу дослідники, зазначаючи, що навіть визначення фонетичного слова може витлумачуватись по-різному: як такт, тактова група, яка об’єднує наголошені й ненаголошені склади (В. Панов); як ритмічна структура – одне чи кілька слів (повнозначних чи службових), об’єднаних одним спільним словесним наголосом (Л. Златоустова); як відтинок звукового ланцюжка, об’єднаний одним словесним наголосом (Л. Касаткін) тощо.

Певна неузгодженість існує і в термінах: фонетичне слово – ритмічна структура – акцентно-ритмічна структура – ритмічна група – такт. При цьому, на думку дослідників, термін “фонетичне слово” більше стосується мов із рухомим словесним наголосом (українська, білоруська, російська), “ритмічна група” – такої мови, як французька, “мовленнєвий такт” – мов, де наголос є фіксованим (чеська, словацька, польська), натомість термін “ритмічна структура” є більш універсальним й охоплює всі вище названі випадки [Потапов : 66–67].

Метою нашої розвідки було виявити й описати якомога ширше коло функціонування фонетичного слова в сучасній українській мові, показати його експресивний потенціал як елемента мовної гри (творення жартів, анекдотів, каламбурів у текстах різних функціональних стилів); як виражального засобу художнього мовлення; як засобу словотвору; як вербального атрактанта уваги в медійному тексті, рекламі,

різних сферах соціальної комунікації, а також з'ясувати специфіку фонетичного слова як джерела можливих комунікативних непорозумінь; перспективи його використання в інтернет-дискусії тощо.

Результати нашого дослідження показали, що фонетичне слово в сучасній українській мові спроможне:

1) виступати продуктивним елементом у механізмах мовної гри, зокрема через творення омофонів, каламбурів, анекдотів, алюзій, загадок у різних функціональних стилях:

– розмовному (*по три – потри; від коша – відкоша; Ворогів багато, а нас – рать; Моє серце – за мерло!* (алюзія на популярну на початку 2000-х пісню); *“Моя дружина останнім часом часто стала вживати модне слівце “гаджети”, але вимовляє його якимось дивно – по складах”*);

– художньому (трилогія *“Биті є”*, романи *“РАЙ.Центр”*, *“По-Кров”* (Люко Дашвар); збірка *“БотакЄ”* (Тарас Прохасько); збірка віршів *“ПРОменеВІСТЬ”*; *перевертні у бузині/ плюгавлять (шляк їх траф), мені/ німе присуджуючи горе.../ та соловейко не за тих...* (алюзія на постать Олеся Бузини та творчість Тараса Шевченка) (Назар Гончар); *“Ода (чи О-ДА!?) серцю”* (диптих); *Ізольда без Тристана пережила три стани; Марафон своєї фієсти: / Фі! есс! Ту?!* (Олеся Мудрак); *У назві якого міста вжито одне чоловіче ім'я і сто жіночих?* (загадка, відповідь – *Сева-сто-поль*) та ін.);

– публіцистичному, зокрема в медійних заголовках (*“Для нас Євробачення, для РФ – Європодобачення”*: У Порошенка дотепно *“підкололи” росіян* (Патріоти України, 16.05.2016); *“ЗАГРЕБти бодай нічю. Якщо українці мріють про пряму путівку на футбольний Мундіаль-2018, програвати хорватам не можна”* (Високий Замок, 24.03.2017) – обіграно назву міста, де відбудеться матч тощо).

У рекламному тексті, який розглядають то в межах публіцистичного стилю, то як окремий рекламний підстиль інформаційного стилю (огляд наукової літератури з цього питання див.: [Арешенкова]), фонетичне слово виступає засобом мовної гри для привертання уваги споживача насамперед у сфері наймінгу (пиво *СВОСРІДНЕ* (фонетична гра слів підкреслена графічним оформленням: *СВОЄ* забарвлене червоним кольором, *РІДНЕ* – білим); студійне ток-шоу *“За живе!”* від каналу СТБ (історії людей, які подолали тяжкі хвороби); сайт *ЧаРівне* (інформаційно-розважальний портал м. Рівного); творча гастромайстерня *Коза Чка* (сироварня, де сировиною є також і козине молоко); український жіночий музичний гурт *ВІА “Гра”*; салон меблів *Сервант.es*

– престижні інтер'єри, меблі (насамперед іспанські, що обіграно у згадуванні імені всесвітньовідомого іспанського письменника й у використанні назви національного домена країни походження .es); Анархогурт *ГраБля* (проект Ореста Лютого); київський ресторан *ПанТеляПасе* (мікс провінційної французької і сучасної української кухні) – гра слів на зразок поширених жартівливих “псевдо-французьких” українських висловів “*Пін-сіль-трé*”, “*Іван-теля-пасé*” та ін.);

2) слугувати засобом творення й увиразнення образу в художній літературі (всі *діорівські-сен-лоранівські* модельки на своїх жердинах мали б на вид таких ніг негайно піти й утопитися; преспокійно рубонувши на її *як-же-ж-мені-жити-далі*: “Я в тобі бачу здатність до виживання в будь-яких ситуаціях” (Оксана Забужко); *Шпилі втрачають вісь. Годинники зі скла / Вбирають кольори, їх циферблати – зо-ло- / То-цо-ко-тіння рухається тінь; Летить урочисто хвилина до карнавального вибуху / Губи її тяжко рухаються: я-л-і-т-а-ю-ч-а-г-о-л-о-в-а* (Віктор Неборак) тощо);

3) бути одним із засобів словотвору – як загальнономовного (*спаси Біг (Бог) – спасибі; aqua vitae* (лат. ‘вода життя’) – *оковита* (‘міцна горілка високого гатунку’); козацькі прізвища *Затуливітер, Підкуймуха, Крутихвіст* та ін.), так і оказіонального, зокрема в таких функціональних стилях:

– розмовному (*драконат* – контамінація ‘дракон’ + ‘деканат’; *окуляри* – міжмовна контамінація: рос. *очки* + укр. *окуляри*);

– художньому (*А ми з тобою – нерозлийкава. / Тому й барвумен до нас ласкава. / Тобі розчинну, мені в зернятках. / І неодмінно – в одне горнятко...* (Роман Скиба); *Бабумамця, бабутатко, бабусонечко...* (Іван Драч); *Нас викрала у вікторів і оль / істота на ім'я Віктореоль / чи Олевіктор. Все залежить від / розташування кореня і крони* (Віктор Неборак) та ін.);

– публіцистичному (медійному), насамперед у заголовках (*Трам-пункт. Українські політики про нового президента США* (Українська правда, 9.11.2016); *БанкАпокаліпсис: як націоналізація “Приватбанку” ураганом пройшла по пересічних українцях* (Україна молода, 11.01.2017) тощо);

4) сприяти посиленню вербальної атракції рекламного тексту, зокрема у слоганах (*Чистота – чисто “Тайд”!*; *Бувають люди із кави / І також бувають із чаю, / Відтак є (ці)каві, / А є надзви(чайні)!!!*). При цьому іноді вдаються й до провокативно-скандальних засобів

(слогани “*Ви уху їли?*”; “*У нас є банош*” на рекламних банерах ресторанного комплексу “Графський двір”, м. Мукачеве);

5) бути джерелом комунікативних непорозумінь, насамперед в усному мовленні, через варіативність перерозподілу фонем у межах фонетичних слів:

– на базі однієї (рідної) мови (*Засвіт встали козаченьки – засвістали козаченьки* тощо). Таке явище засвідчене і в інших мовах – зокрема, цікаві приклади комунікативних непорозумінь через перерозподіл фонем у межах фонетичного слова (чи на межі таких слів) подає російський сайт AdMe.ru (запити книг у бібліотеках: “*Горе о туман*” (“*Горе от ума*”); “*Трое в лодке, нищета и собаки*” (“*Трое в лодке, не считая собаки*”); окремі інтернет-ресурси наводять цілі переліки рядків із популярних пісень, де внаслідок перерозподілу фонем виникає ефект комунікативного непорозуміння (*Скрипка-лиса* (“*Скрип колеса, Лужи и грязь дорог...*” – пісня І. Саруханова; *шумелка-мышь* (“*Шумел камышь, деревья гнулись...*” – рос. нар. пісня) та ін. Довкола подібного явища розгортається також сюжет відомої повісті Ю. Тинянова “Подпоручик Кижє” тощо;

– на перетині кількох мов – унаслідок дії міжмовної омонімії, прикладом чого можуть бути як реальні випадки (аудіальне сприйняття росіянами назви українського вина “*Перлина степу*” як “*Пёрли на Стёпу*”), так і потенційне хибне сприйняття на слух назв станцій київського метро іноземцями: *Сурець* – *See rats* (Дивись, щурі!); *Святошин* – *Sweet ocean* (Солодкий океан); *Лівобережна* – *Leave a beer edge now* (Залиште край пива прямо зараз); *Червоний Хутір* – *Cheer war near Hooter* (Розвеселити війну під гудок) тощо (більше прикладів див.: [Альтернативна]). Неврахуванням факторів утворення фонетичного слова й міжмовної омонімії можна пояснити також неуспіх рекламної кампанії столової води *Blue water*, назва якої викликає в українців неприємні асоціації);

– внаслідок міжмовної контамінації:

– *У вас є дублянка з трихуелем?*

– ??????

– *Ну, розмір XXXL?*

– *А-а, є, звичайно, беріть, міряйте!* тощо;

– у результаті некоректного сприйняття на слух елементів іноземної (нерідної) мови – зокрема, при усному перекладі (*Are you afraid?* – *Ти є Фрейд?* (замість *Ти злякався?*); *Manicure* – *Гроші лікують* (замість *Манікюр*) тощо (інші приклади див.: [45 ляпов]). В українській лінгво-

дидактиці описано випадки сприйняття іноземцями початкових рядків пісні “*Рече та стогне Дніпр широкий*” як “*Ревета* (жіноче ім’я. – В. Б.) *стогне...*” та ін.;

б) виступати базою творення хештегів (зокрема в соцмережах) засобами як української, так і інших мов, із певним тематичним спрямуванням:

– політичним (міжнародні акції #*JeSuisCharlie*, #*FreeSavchenko*, #*freeSentsov*);

– соціальним (флешмоби #*пристебниЖиття* (використання пасків безпеки в авто); #*ЯНеБоюсьСказати*; #*меневзяли*; #*тіщовражають*);

– рекламним (#*купууйукраїнське*; #*englishhomeukraine*; #*ямріонпро* (акція в мережі магазинів Фокстрот); #*поївснівай* (акція в McDonald’s);

– інформаційно-культурницьким (#*100крутихмісцькиєва*; #*КНУкудипити*; #*ІФ15років*; #*гніздогорлиці*) тощо.

Зауважимо, що багато які хештеги – фонетичні слова за будовою дорівнюють реченням. Цікаво, що утворення таких структур (слів-речень) характерне також для інкорпоруючих (полісинтетичних) мов;

7) бути основою деяких інтернет-мемів:

– політичних (*кримнаш* (із варіаціями на зразок *Єгипетнаш* (українські туроператори про переважання частки українського туризму на певних ринках), *адіннарот*, *мишебратья* (транскрибоване рос. “*Один народ*”, “*Мы же братья*”) тощо);

– економічних (*Безпощадбанк*. *Мій банк*. *Моя проблема*);

– культурницьких (*грамарнаці* – від англ. *Grammar Nazi*; *Піцтолом* – видозмінене “*під столом*” (крайній вияв сміху. Аналог “*Ржуні-магу!*”) тощо.

Таким чином, фонетичне слово в сучасній українській мові може бути елементом мовної гри в розмовному, художньому, публіцистичному (медійному) стилях; виступати додатковим образотворчим і художнім засобом виразності в художньому тексті; брати участь у процесах загальномовного та оказіонального словотвору – насамперед у розмовному, художньому, публіцистичному (медійному) функціональних стилях; слугувати засобом підсилення вербальної атракції в рекламному тексті; функціонувати як джерело комунікативних непорозумінь внаслідок перерозподілу фонемного складу фонетичного слова (сусідніх фонетичних слів) у межах однієї мови (рідної), при міжмовному спілкуванні або при сприйнятті іноземної мови на слух; бути складовим компонентом у структурі хештегів і мемів політичного, соціального, рекламного, інформаційного, культурницького спрямування в інтернет-дискурсі тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альтернативна карта метро: як іноземці чують назви станцій? [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.kiev.pravda.com.ua/news/5512ale42b11c/>.
2. Арешенкова О. Ю. Рекламний текст як функціональний різновид мовлення / Арешенкова О. Ю. // Філологічні студії: науковий вісник Криворізького національного університету : збірник наукових праць. – Кривий Ріг, 2014. – Вип.10. – С. 5–11.
3. Белая А. С. Акцентно-ритмическая структура слова в говорах украинского языка (экспериментально-фонетическое исследование) : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук / Белая А. С. – Ужгород, 1986. – 49 с.
4. Берковець В. В. Просодичні диференційні ознаки функціонального стилю в українській мові : дис. ... канд. філол. наук / В. В. Берковець. – К., 2004. – 203 с.
5. Бондарко Л. В. Полезные признаки и иерархическая организация фонемной классификации / Бондарко Л. В. // Звуковой строй языка. – М. : Наука, 1979. – С. 20 – 26.
6. Винарская Е. Н. Закономерности отражения звукового строя мозгом человека / Винарская Е. Н. // Звуковой строй языка. – М. : Наука, 1979. – С. 52–57.
7. Гайдучик С. М. Ритмический такт как единица просодической системы языка (на материале современного немецкого языка) / Гайдучик С. М. // Романское и германское языкознание. – Минск: Вышэйшая школа, 1975. – Вып.5. – С. 190–199.
8. Зализняк А. А. От праславянской акцентуации к русской / Зализняк А. А. – М. : Наука, 1985. – 428 с.
9. Потапов В. В. Некоторые аспекты синтагматической организации речи (на материале чешского и болгарского языков) / Потапов В. В. // Вопросы фонетической организации устных текстов : сб. науч. тр. Моск. гос. пед. ин-та ин. яз. им. Мориса Тореза. – М., 1989. – Вып. 344. – С.65–74.
10. 45 ляпов переводчиков, которые достойны коллекционирования [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.adme.ru/vdohnovlenie/davajte-est-pchel-495305/>.

REFERENCES

1. Aljternatyvna karta metro: jak inozemci chujutj nazvy stancij? [*Alternative subway map: as foreigners hear the names of the stations?*] (e-product), from <http://www.kiev.pravda.com.ua/news/5512ale42b11c/> (in Ukrainian).
2. Areshenkova O.Ju. (2014). Reklamnyj tekst jak funkcionalnyj riznovyd movlennja [*Promotional text as a functional kind of speech*]. *Philological Studies: Research Journal Kryvyi Rih National University: Collected Works*. Kryvyj Rih, vol. 10, pp. 5-11 (in Ukrainian).

3. Belaja A.S. (1986) Akcentno-ritmicheskaja struktura slova v govoraх ukrainського jazyka (jeksperimental'no-foneticheskoe issledovanie) [*Accent-rhythmic structure of the word in the dialects of the Ukrainian language (experimental-phonetic study)*] (PhD Thesis), Uzhgorod, 49 p. (in Russian).
4. Berkovec V.V. (2004) Prosodychni dyferencijni oznaky funkcionaljnogo stylju v ukrajins'kij movi [*Prosodic differential features of the functional style in Ukrainian*] (PhD Thesis), Kyiv, 203 p. (in Ukrainian).
5. Bondarko L.V. (1979) Poleznye priznaki i ierarhicheskaja organizacija fonemnoj klassifikacii [*Useful signs and hierarchical organization of phonemic classification*]. *Sound system of the language*. Moscow: Nauka, pp. 20-26 (in Russian).
6. Gajduchik S.M. (1975). Ritmicheskij takt kak edinica prosodicheskij sistemy jazyka (na materiale sovremenogo nemeckogo jazyka) [*Rhythmical tact as a unit of the prosodic system of language (on the basis of modern German)*]. *Romance and Germanic linguistics*, Minsk: Vyshhejs'ha shkola, vol. 5, pp. 190-199 (in Russian).
7. Potapov V.V. (1989). Nekotorye aspekty sintagmatischej organizacii rechi (na materiale cheshskogo i bolgarskogo jazykov) [*Some Aspects of the Syntagmatic Organization of Speech (on the Material of the Czech and Bulgarian Languages)*]. *Questions of phonetic organization of oral texts: Collection of proceedings of the Moscow State Pedagogical Institute of Foreign Languages named after Maurice Thorez*. Moscow, vol. 344, pp. 65-74 (in Russian).
8. Vinarskaja E.N. (1979). Zakonomernosti otrazhenija zvukovogo stroja mozgom cheloveka [*The laws of the reflection of the sound system by the human brain*]. *Sound system of the language*, Moscow: Nauka, pp. 52-57 (in Russian).
9. Zaliznjak A.A. (1985). Ot praslavjanskij akcentuacii k russkoj [*From the pre-Slavic accentuation to the Russian*]. Moscow: Nauka, 428 p. (in Russian).
10. 45 l'javov perevodchikov, kotorye dostojny kollekcionirovanija [*45 blunders of translators who are worthy of collecting*] (e-product), from <http://www.adme.ru/vdohnovenie/davajte-est-pchel-495305/> (in Russian).

Стаття надійшла до редколегії 02.09.16

Vira Berkovets, Candidate of Philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Functional field of phonetic word in the Modern Ukrainian

This study is devoted to the identification and description of areas of functioning of phonetic words (rhythmical structures, accent-rhythmical structures, rhythmical groups, tacts) in modern Ukrainian. The article highlights the features of using of phonetic words as means of language play in the colloquial, artistic, journalistic (media) functional styles. Also there were investigated the figurative and expressive potential of phonetic words in fiction; the derivational specificity of such words in

aspects of general language and occasional derivation in different functional styles in modern Ukrainian; the functioning of phonetic words as verbal attractants in the modern Ukrainian advertising text. Special attention was paid to role of phonetic words in the occurrence of possible communicative misunderstandings in oral communication by one language or several languages. Finally, we examined the use of phonetic words in the structure of hashtags and memes of different thematic focuses (in particular with the political, economic, promotional, informational and cultural orientation) in modern Ukrainian Internet discourse.

Keywords: *phonetic words, language game, verbal attraction, communicative misunderstanding, hashtags, memes.*

РЕЦЕНЗІЇ

**Діалогізм в історичних вимірах староукраїнського часу :
W(т)пись Клирика Wстро(з)ского / Підгот. наукового дослідження, тексту, покажчиків О. І. Ніки. – К. : Освіта України, 2016. – 238 с.**

За рекомендацією Вченої ради Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка вийшло друком видання, що заслуговує на пильну увагу істориків української мови, літературознавців, істориків, фахівців, які вивчають культурну спадщину України XVI–XVIII ст. Ідеться про український стародрук 1598 р. – “Отпис” Клірика Острозького, публікацію якого підготувала доктор філологічних наук Ніка Оксана Іванівна.

Структурно видання складається з “Передмови” (с. IV–V), розгорнутого вступного аналізу (с. VI–XLIV), тексту опублікованої пам’ятки (л. 1–63, тобто 126 с.) і покажчиків (66 с.).

Видання важливе тим, що його метою є підготовка текстової бази Історичного корпусу української мови та розбудова історичної дискурсології, як про це заявлено в “Передмові” (с. IV). Отже, можна сподіватися на публікацію зі згаданою метою й інших пам’яток, що можна тільки вітати.

Вступний аналіз утворюють шість окремих частин, у яких висвітлено дискурсивні принципи й діалогізм пам’ятки, соціокогнітивні параметри та мовний узус її автора, схарактеризовано примірники “Отпису”, правила роботи з текстом, подано список умовних скорочень.

Так, на с. VI–XI простежено “Дискурсивні принципи полемічного тексту і діалогізм “Отпису” Клірика Острозького”. Авторка слушно зазначає, що з кінця XVI ст. зберігся ряд полемічних текстів, зокрема з острозького кола книжників, які надають можливість висвітлити тогочасний дискурс. Детально простежено історію створення в 1598–1599 рр. двох “Отписів” Клірика Ост-

розького відповідно на два листи Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького з приводу церковної унії. Основну увагу звернуто на діалогічні відношення, що виявляються в різних структурних частинах полемічного листа, наприклад на текстотвірні функції питання-відповіді та ін.

На с. XI–XX детально висвітлено “Соціокультурні параметри автора “Отпису”. Слушно зазначено, що ці параметри визначала залежність Клірика від Острозького культурно-освітнього центру, підкреслено його освіченість. Відповідаючи на питання про те, хто ж був Кліриком Острозьким, авторка використовує праці К. Харламповича, М. С. Грушевського, В. Копітара, К. Студинського, ряду сучасних дослідників і приєднується до припущення, висловленого К. Студинським, пізніше М. Соловієм, що ним міг бути Мелетій Смотрицький.

Найбільшим за обсягом у вступній частині є нарис “Мовний узус полемічного тексту” (с. XX–XXVIII), де ґрунтовно проаналізовано фонетичні, граматичні і лексичні ознаки пам’ятки, а також особливості стилю, засоби художньої образності.

Так, фонетичні ознаки простежено на матеріалі ряду таких характерних рис, як заміна λ – ϵ , α – ϵ , асиміляція j у фіналах іменників, взаємозаміна \mathfrak{b} та \mathfrak{v} , асиміляція c – z , m – δ у прийменниках і префіксах, явища ствердіння шиплячих та p , втрата початкового ненаголошеного i тощо. Важливо підкреслити, що аналіз виконано у плані зіставлення, по-перше, мови пам’ятки зі староукраїнською “простою мовою” XVI – першої половини XVII ст., по-друге, мови “Отпису” за стародруком 1598 р. і за рукописною Кормчою XVII ст. Так, стародрук послідовніше відбиває книжні риси “простої мови”, тоді як у Кормчій XVII ст. відображено і живомовні особливості, зрідка навіть південного походження.

Специфіка “простої мови” того часу відображена і в морфології та синтаксисі опублікованих текстів.

Так, для словозміни іменників II відміни у давальному відмінку однини характерними є закінчення *-ови*, *-єви*, у родовому – паралельні закінчення *-а*, *-у*, у давальному і місцевому відмінках

– явища другої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних та ін. Флексія **-ой** відбита у формах родового однини прикметників, займенників і порядкових числівників жіночого роду. Показовою є флексія **-мо** у формах 1-ої особи множини дієслів теперішнього і майбутнього простого часу. У дієсловах послідовно використано також суфікс **-ова-** на місці більш пізнього **-ува-** тощо.

У синтаксисі привертають увагу живомовні за походженням конструкції з прийменником **до**, наявність конструкцій з дієслівними формами на **-но**, **-то** та ін. Відбито використання латинопольських за походженням конструкцій з переміщенням дієслова в кінець речення.

У галузі лексики характерна наявність глос, кількість яких значно більша, ніж навіть в інших полемічних текстах. Авторка цілком слушно пояснює зазначену особливість тим, що глоси використано не стільки для розкриття значень малозрозумілих слів, скільки для посилення аргументів у полеміці. Відзначено і ряд таких лексичних особливостей публікованих текстів, зокрема паралельне функціонування церковнослов'янizmів і полонізмів, використання значного шару запозичень з інших мов та ін.

О. І. Ніка звертає увагу на використання в пам'ятці ряду стилістичних явищ, висвітлює використання таких засобів художньої образності, як метафори, антитези, тавтологічні сполуки, анафоричні конструкції тощо, і приходиться до важливого висновку про те, що Клірик Острозький, продовжуючи традиції острозьких друків, водночас помітно відрізняється від них, оскільки в нього “особа автора, жанр твору, особливості тогочасного полемічного дискурсу зумовлювали підхід до “творення” тексту, а не його “відтворення”. Часто за цими ознаками Клірика визнають “новою” людиною в літературному колі цього часу, як і відзначають особливості авторського письма” (с. XXXVIII).

Далі під заголовком “Примірники “Отпису” (с. XXXVIII–XLI) подано стисло характеристику двох примірників “Отпису”, що зберігаються у Відділі стародруків і рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ. Зіставляючи ці примірники за їх археогра-

фічними та іншими особливостями і використавши багату літературу, авторка взяла за основу наукового опрацювання “Отпису” Клірика Острозького стародрук під шифром Кир. 824, що є повним виданням полемічного книжкового комплексу 1598 р.

На с. XLI і XLII подано “Правила роботи з текстом”, що є власне правилами відтворення в друкованому варіанті текстів із фотокопій пам’ятки. Вони забезпечують точне відтворення оригіналу і заперечень не викликають.

Завершують вступний аналіз “Скорочені позначення назв писемних пам’яток і словників” (с. XLIII–XLIV).

Далі подано 63 с. фотокопій оригінального тексту пам’ятки і відповідно 63 с. тексту, надрукованого відповідно до згаданих вище “Правил роботи з текстом”. Фотокопії уміщено з лівого боку розгорнутої книги, друкований текст – із правого, що є зручним у процесі роботи з текстами. Фотокопії виконані якісно, забезпечують адекватне відтворення оригіналу пам’ятки.

Зіставлення друкованого тексту з оригіналами переконує, що ці оригінали відтворені точно, якихось заперечень із цього приводу не виникає. Мають місце лише ті відступи від оригіналу, наявність яких застережена у “Правилах роботи з текстом”.

Далі подано повний “Показчик слів і словоформ” (с. 1–59), цінний тим, що його наявність забезпечує можливість адекватно опрацювати текст пам’ятки, зокрема в мовознавчому плані, а також “Іменний і географічний показчики” (с. 60–62), де відбито імена і географічні назви та їх словоформи. Завершують видання “Слова з титлами” (с. 63–66) – список слів із титлами, розкритими у їх повних відповідниках.

У підсумку констатуємо, що рецензоване видання цінне насамперед для дослідників історії української мови, оскільки пропонує для лінгвістичного аналізу точно відтворений текст кінця XVI ст. Воно стане у пригоді також літературознавцям, історикам та фахівцям, яких цікавить епоха XVI–XVIII ст. Важливою новачією треба вважати висвітлення дискурсивних принципів і діалогізму пам’ятки, соціокогнітивних параметрів і мовного узусу її автора, інакше кажучи, розбудову історичної дискурсології.

До того ж, видання власне започатковує підготовку текстової бази Історичного корпусу української мови і стане у пригоді у процесі опрацювання та публікації наступних аналогічних видань. До сказаного додамо, що в особі О. І. Ніки маємо фахівця, добре підготовленого для цієї роботи.

Віталій Передрієнко, канд. філол. наук, доц.
Національний університет “Кієво-Могилянська академія”, Київ

Стаття надійшла до редколегії 15.09.16

НАШІ АВТОРИ

- Арібжанова
Ірина
Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Берковець
Віра
Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Білоусенко
Петро
Іванович** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Запорізького національного університету
- Гнатюк
Лідія
Павлівна** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Данилюк
Ніна
Олексіївна** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Кобченко
Наталя
Віталіївна** – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Левицький
В'ячеслав
Андрійович** – кандидат філологічних наук, головний спеціаліст державної служби
- Наснко
Галина
Михайлівна** – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

- Сабліна
Світлана
Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету
- Передрієнко
Віталій
Аркадійович** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету “Києво-Могилянська академія”
- Серебрянська
Ірина
Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови Дніпровського національного університету ім. Олесь Гончара

ЗМІСТ

Історія мови

- Гнатюк Лідія
Акцентуаційні особливості української редакції
церковнослов'янської мови та їх відображення
в текстах Г. Сковороди і Т. Шевченка5
- Білоусенко Петро, Сабліна Світлана
Історія й лексико-словотвірні типи праслов'янських
іменників із суфіксом -va18
- Наєнко Галина
Чинники варіантності граматичної системи
української мови XVII століття27

Граматикологія

- Кобченко Наталя
Система синтаксичних зв'язків: класифікаційні пошуки36
- Арібжанова Ірина
Семантико-синтаксична структура
прикладкового словосполучення52

Когнітивна лінгвістика

- Данилюк Ніна
Мовна картина світу в поетичних текстах
збірки Лесі Українки “На крилах пісень”63
- Серебрянська Ірина
Історія становлення і розвитку концептосфери
освіти крізь призму сучасної наукової картини світу79

Лінгвопоетика

Левицький В'ячеслав Документ у доробку письменника-експериментатора: текстуальні особливості	91
Берковець Віра Функційне поле фонетичного слова в сучасній українській мові	103

Рецензії

Передрієнко Віталій Діалогізм в історичних вимірах староукраїнського часу : W(т)пись Клирика Wстро(з)ского	112
Наші автори	117

CONTENTS

History of Language

- Hnatiuk Lidiia
Accentuation in the Ukrainian version
of Church Slavonic language and its display
in works of H. Skovoroda and T. Shevchenko5
- Bilousenko Petro, Sablina Svitlana
History and lexical and word-formative types
of proto-Slavic noun suffix-va18
- Naienko Halyna
Factors of variability of grammatical system
of the Ukrainian language of XVII century27

Grammar

- Kobchenko Natalia
The system of syntactic connections: classification searching36
- Aribzhanova Iryna
The semantic-syntactical structure
of the apposition phrase52

Cognitive Linguistics

- Danylyuk Nina
Linguistic world view in the poetic texts of Lesya Ukrainka's
collection "On the wings of the songs"63
- Serebrianska Iryna
History of formation and development of the concept sphere
education through modern scientific world picture79

Linguopoetics

Levytsky Vyacheslav
The document in the inheritance by the writer-experimentalist:
textual peculiarities91

Berkovets Vira
Functional field of Phonetic word in the Modern Ukrainian103

Review

Peredriyenko Vitaliy
Dialogism in historical measurements of the
old Ukrainian time : Otpys Kliryka Ostrozkogo112

Information about the autors117

Кафедра української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету продовжує видання міжвідомчого збірника “Українське мовознавство”.

“Українське мовознавство” виходить друком із 1973 р. і має статус міжвідомчого наукового збірника, у якому публікуються статті провідних фахівців та молодих дослідників України й зарубіжжя в галузі лінгвістики.

Періодичність випуску – 1 раз на рік.

Етика публікацій

Редакційна колегія відповідає за матеріали, опубліковані в збірнику. Рецензенти оцінюють рукопис на предмет актуальності, новизни, змісту викладу, узагальнень та висновків. Подані до друку матеріали проходять перевірку на плагіат. Редколегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання.

Статті для публікації у Збірнику мають відповідати вимогам:

1. Текст статті подається в електронній версії, текст аспірантської статті – в електронній і паперовій формі та з рекомендацією наукового керівника.

Не вичитані автором тексти (з фактичними або технічними помилками) до друку не приймаються.

2. Окремо подається файл із відомостями про автора статті: прізвище, ім'я, місце роботи, учене звання, науковий ступінь – **українською й англійською мовами**, а також домашня адреса, адреса електронної пошти, контактні телефони.

Технічні правила оформлення статті:

Загальні

1. Обсяг – від 12 000 друкованих знаків (з пробілами).
2. Шрифт – Times New Roman, через **один** інтервал. Якщо використано інший шрифт, необхідно подати його окремим файлом.
3. Поля: верхнє – 2,0; нижнє – 2,2; ліве – 2,0; праве – 2,0 см.
Формат – А5. Відступ абзацу – 0,5 см.
Текст друкується з переносами.

Для дотекстових матеріалів

1. Перший рядок: ліворуч, **жирним шрифтом**, 11 кеглем – класифікаційний індекс УДК.

2. Через рядок: праворуч, 10 кеглем – **ім'я і прізвище (жирним шрифтом)**, науковий ступінь, вчене звання, посада;

у наступному рядку – місце роботи (назва навчального закладу чи установи без скорочень), назва міста.

3. Через рядок: по центру, **ВЕЛИКИМИ** літерами, **жирним шрифтом**, 10 кеглем – назва статті.

4. Через рядок: українською мовою (мовою тексту статті), курсивом, 10 кеглем – анотація (500–700 знаків) та *ключові слова* (до 10 слів).

Для текстових матеріалів

1. Текст статті подається через інтервал після анотації, 11 кеглем.

2. У тексті не використовувати стильові маркери. Сторінки не нумерувати. Слова друкувати без переносів.

3. У тексті перед згадуваними прізвищами має бути лише один ініціал. Між ініціалом і прізвищем ставиться нерозривний пробіл (одночасне натискання клавіш **ctrl + shift + пробіл**) (напр.: І. Вихованець, М. Жовтобрюх).

4. Приклади подаються: речення, слова – *курсивом без лапок* (приклади з художньої літератури також); фонема, морфема, символи – **жирним шрифтом**.

5. Цитати беруться у подвійні верхні лапки “...” (напр.: Ш. Баллі писав: “Ми уподібнюємо абстрактні поняття предметам чуттєвого світу, бо для нас це єдиний спосіб пізнати їх і ознайомити з ними інших” [Баллі : 221]).

Лапки : всі однотипні у форматі “ ”.

6. Значення слів беруться в одинарні верхні лапки ‘...’ (напр.: *впадина* ‘яма в річці’; *просвістина* ‘прогалина в лісі’).

Лапки : всі однотипні у форматі ‘ ’.

7. Слід чітко диференціювати тире (–) і дефіс (-). Напр.: “Символізм – це...”, 5–10 с., 2008–2009 рр., X–XI ст. (для цифрових позначень); але: науково-технічний, не сьогодні-завтра.

8. Авторські пропуски тексту позначаються трьома крапками в ланих дужках <...>.

9. Покликання на літературу в тексті подавати у квадратних дужках: прізвище автора (перше слово назви джерела), рік видання (якщо є покликання на різні праці автора), двокрапка (перед нею нерозривний пробіл), номер (номери) сторінки. Наприклад: [Кучеренко]; [Русанівський : 31]; [Клименко 1998 : 55–56]; [Грищенко 1979а : 4–5; Русанівський : 31]; [Сучасна : 265]; [Sinclair : 105].

Покликання на джерела подавати в круглих дужках: умовна назва джерела, кома, номер сторінки чи аркуша. Наприклад: (AED, 402), (Ш–1, 45), (Лист, арк. 1).

Для післятекстових матеріалів

1. Після тексту статті подаються (10 кеглем, інтервали в один рядок між рубриками та їх назвами):

- УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ (у разі потреби);
- ДЖЕРЕЛА (у разі потреби);
- ЛІТЕРАТУРА;
- REFERENCES (список літератури для міжнародних баз даних);

2. У ДЖЕРЕЛАХ слід подати їх умовні назви.

Зразок:

ДЖЕРЕЛА

ЛК, ЛЛ–3 – Летопись Киевская // Полное собрание русских летописей. – М. : “Языки русской культуры”, 1998. – Т. 2: Ипатьевская летопись. – С. 284–711.

Ш–2 – Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Шевченко; [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.

3. ЛІТЕРАТУРА оформляється відповідно до чинних бібліографічних вимог.

Зразок:

ЛІТЕРАТУРА

1. Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму / В. А. Бушаков. – К. : Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2003. – 226 с.

2. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 т. – Т. 1. / Ред.: Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – К. : Наукова думка, 1977.

3. Тищенко К. М. Контури лексико-топонімічної стратиграфії України і етногенез українців / К. М. Тищенко // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 4. – С. 31–44.

4. *Crum W. E.* A Coptic Dictionary / W. E. Crum. – Oxford : Clarendon, 1939. – 953 p.

4. У REFERENCES кириличні джерела транслітеруються латиницею (для транслітерації можна скористатися онлайн-конвертерами – з української мови: <http://translit.kh.ua/?passport>; з російської мови: <http://www.translit.ru>). Обов'язковим є переклад назв джерел (назв книг, статей, періодичних видань, конференцій) англійською мовою. Назва міста видання подається повністю.

Зразок:

REFERENCES

1. Bushakov V.A. (2003) *Leksychnyj sklad istorychnoyi toponimiyi Krymu [Vocabulary of historical toponyms of the Crimea]*. Kyiv: In-t sxodoznavstva im. A.Yu.Krymskogo NAN Ukrainy, 226 p. (in Ukrainian).

2. Gumeczka L.L., Kernyczkyj I.M. (eds.) (1977) *Slovyk staroukrayinskoyi movy XIV-XV st.: U 2 t. [Old Ukrainian Language Dictionary of the XIV-V centuries: In 2 Vols.]*. Kyiv: Naukova dumka, vol. 1 (in Ukrainian).

3. Tyshhenko K.M. (2005) *Kontury leksyko-toponimichnoyi stratygrafiyi Ukrainy i etnogenez ukrayinciv [Outlines of Lexical and Toponymic stratigraphy of Ukraine and Ethnogenesis of Ukrainians]*. *Folk Art and Ethnography*, no. 4, pp. 31-44 (in Ukrainian).

4. Crum W.E. (1939) *A Coptic Dictionary*. Oxford: Clarendon, 953 p.

5. У кінці подаються а н г л і й с ь к о ю мовою (10 кеглем):

✓ праворуч – **ім'я і прізвище (жирним шрифтом)**, науковий ступінь, вчене звання, посада; у наступному рядку – місце роботи (назва навчального закладу чи установи без скорочень), назва міста;

✓ по центру, **жирним шрифтом – назва статті;**

✓ курсивом – розгорнута анотація (не менше 1000 знаків) і **ключові слова**.

Вимоги до оформлення статей **обов'язкові**.

Рукописи, не прийняті до друку, не повертаються.

Матеріали статей редакційна колегія **приймає до 15 вересня 2017 р.**

Поштова адреса редакційної колегії:

Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

бульвар Тараса Шевченка, 14, ауд. 95

Київ, 01601

Електронні адреси: kafukrmov@ukr.net; labacompli@gmail.com

Телефони: (044) 239–33–49; (044) 239–33–84

Матеріали статей можна подати особисто Ходаківській Ярині Володимирівні (лабораторія комп'ютерної лінгвістики, ауд. 130).

Редколегія

Наукове видання

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Випуск 1(47)

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КІ № 3745 від 25.03.99. Кафедра української мови та прикладної лінгвістики. Головний редактор А. К. Мойсієнко. Адреса: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 95. ☎ (38044) 239 33 49, 239 33 54

Друкується за авторською редакцією

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 7,4. Наклад 100. Зам. № 217-8254.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф5.
Підписано до друку 27.07.17

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет",
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601
☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02

У попередньому випуску (Українське мовознавство. № 1(46)/2016) допущено помилку в назві статті:

сторінки	надруковано	правильна назва
3, 133	Репліки античного Єгипту в назвах міст України	Репліки назв міст античного Єгипту в топонімії України
21, 135	Репліки античного Єгипта в названнях городів України	Репліки названий городів античного Єгипта в топонімії України
21, 137	Replicas of the Graeco-Roman Egypt in city names of Ukraine	Replicas of city names of the Graeco-Roman Egypt in Ukrainian toponymics